

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

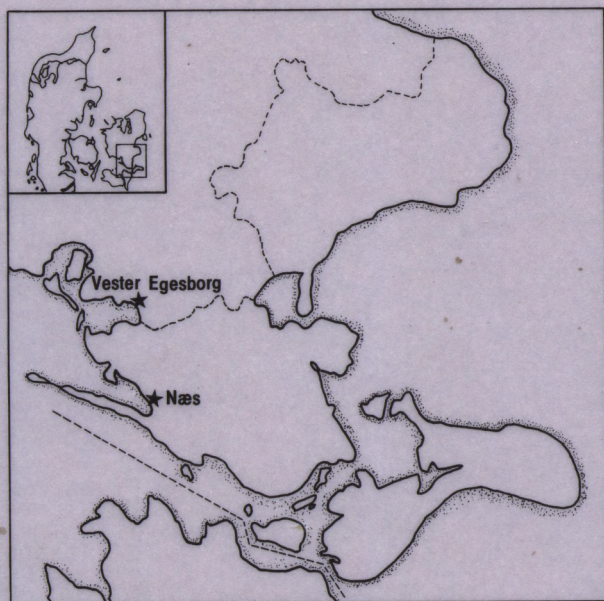
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Historisk Samfund for Præstø Amt

Årbog 1998

Historisk Samfund for Præstø Amt

Årbog 1998

Årbog 1998

udgivet af Historisk Samfund
for Præstø Amt

Redaktører:

Henning Jessen (Ansvarshavende)

Allis Bro

Eftertryk af årbogens artikler må
kun ske efter skriftlig tilladelse fra
forfatterne.

ISSN 0107-6868

Bogen er sat med Times
og trykt i
Faxse Bogtrykkeri/Offset

Indhold

<i>Birgitta Gärtner og Keld Møller Hansen</i> - to nye anløbspladser fra Vikingetid	5
<i>Kirsten Lütchen-Lehn</i> Februarstorm i 1625, der skyllede Brøndehøje bort	19
<i>Egon Damgaard Hansen</i> „Gjorslev Bøgeskov” en traditionsrig, gammel pavillon ved kysten ...	29
<i>Henning Gøtz</i> Ludvig Holsteins og Kong Volmers „Tove” fylder 100 år	33
<i>Henning Jessen</i> Mødet med en stevnsk „ildsjæl”	47
<i>Anne-Lise Pallesen</i> Kvinderne i Fladså og kommunalpolitik 1908-70	55
<i>Henning Jessen</i> Om et hyrdehus yderst på Enø’s barske overdrev	65
<i>Henning Jessen</i> „Gavnø-bogen” var svær at afsætte til sjællandske bønder	71
<i>Bent Hansen</i> På rejse i Skåne - Et gammelt Østdanmark med danskerminder	75
<i>Allis Bro</i> Beretning for 1998	79
<i>Svend C. Dahl</i> Litteratur om Præstø amt 1997	80
Styrelsen	88
Bøger	88

- to nye anløbspladser fra Vikingetid.

Fund af væve- og tenvægte i
grubehusene tyder på storstilet
tekstilproduktion på pladserne.
- Vester Egesborg-pladsens beskyttede
placering kan tolkes i retning af, at der
her var noget, som skulle sikres.

*Af Birgitta Gärtner
og
Keld Møller Hansen*

Udviklingen i yngre jernalder i Skandinavien var i høj grad præget af introduktionen af det sejlførende skib, der skete senest i 800-årene og formodentlig tidligere. Bag den vidtstrakte handel har der stået stormænd med rådighed over skibe. Det var en urolig tid og skibene blev ikke kun brugt til handel, men også til krigeriske opgaver såsom de berygtede plyndringstogter. Mulighederne for at lade skibene benytte anløbspladser i velbeskyttede naturhavne har derfor været af stor betydning.

Inderst i de to sydsjællandske fjorde

Dybsø Fjord og Avnø Fjord påbegyndte henholdsvis Næstved Museum og Sydsjællands Museum i foråret 1997 udgravningerne af to sådanne anløbspladser, begge med talrige anlægsspor og rige fund fra germansk jernalder og vikingetid. Fundene dateres foreløbig til perioden ca. 550-1000 e. kr.

Måltrettede eftersøgninger ved Roskilde Fjord har vist, at der sandsynligvis har eksisteret i hundredvis af anløbspladser i Danmark og at disse kan have haft vidt forskellige funktioner. Trods dette kendes fra resten af landet næsten ingen anløbs-

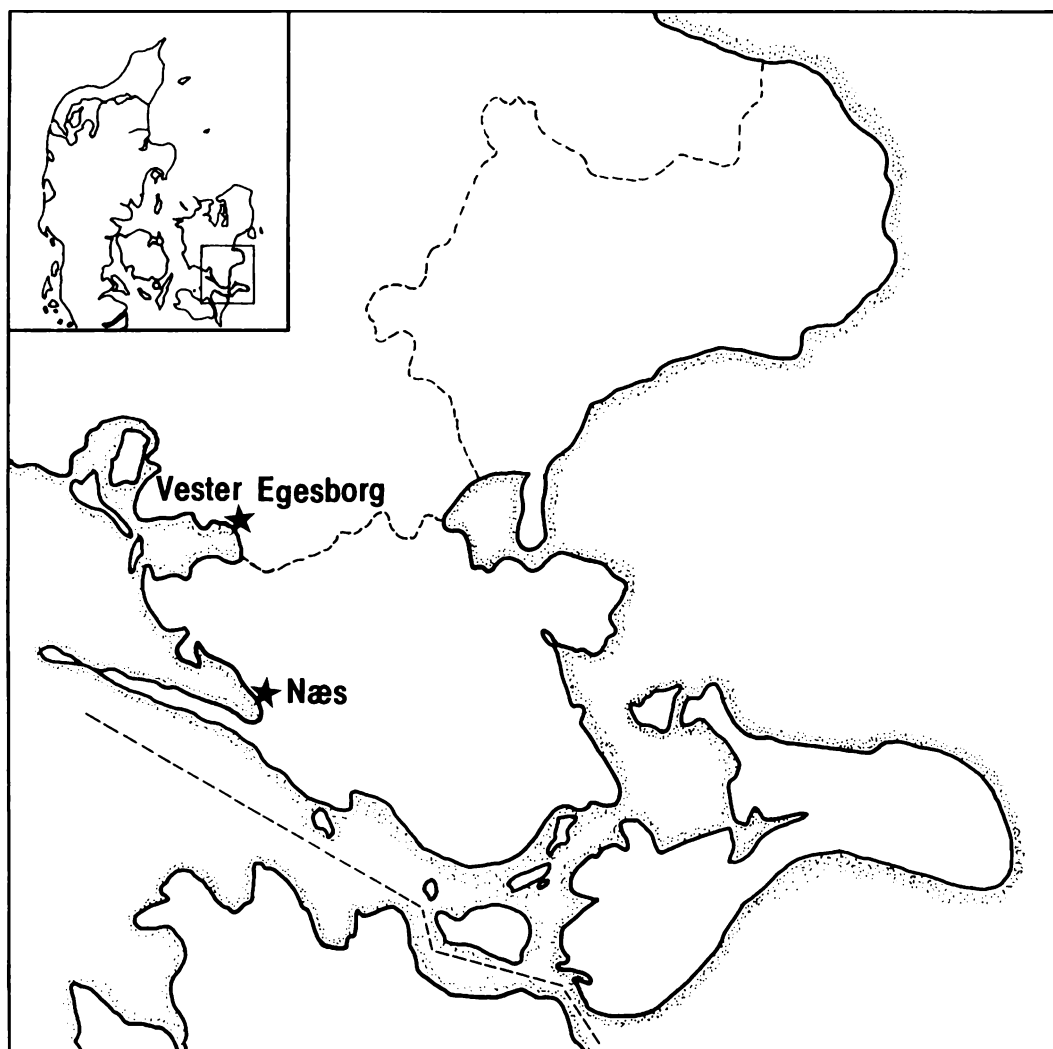

Fig. 1. Oversigtskort over de sydsjællandske anløbspladser Vester Egesborg og Næs.

pladser og blandt de kendte har kun ganske få været udsat for en egentlig undersøgelse. Udgravningerne i Sydsjælland bibringer derfor denne ukendte side af arkæologien vigtige nye oplysninger omkring anløbspladser i Danmark.

Vester Egesborg

En solrig februardag i 1964 drog dyrlæge og amatørarkæolog Bent Fugl Petersen som så ofte før på jagt efter stenalderbo-pladser ved Dybsø Fjord. Under sin søgen efter flintredskaber på en strandnær mark inderst i fjorden, syd for Vester Egesborg (fig. 1), stødte han uventet på keramik, en tenvægt, en sølvmønt og et par bronzefibler fra yngre jernalder. Fundet blev straks anmeldt til Nationalmuseet, der iværksatte en prøvegravning på marken i 1965 ved museumsinspektør Mogens Ørsnes.

Der måtte tages hensyn til afgrøderne på marken, hvorfor der var tale om en meget begrænset undersøgelse. Ikke desto mindre påviste Ørsnes spor af otte grube-huse, d.v.s. små nedgravede værkstedshyt-

ter, talrige stolpespor og kulturlag med fund af keramik, glasperler, flere jerngenstande, hvæssesten m. m. Ørsnes bemærkede, at anlægssporene var stærkt nedpløjede.

Da Næstved Museum i 1995 erfarede, at pladsen efter en 5-årig braklægningsperiode var truet af dybdepløjning, iværksattes i første omgang en detektorafsøgning af området. Detektorafsøgningen medførte imponerende fund og blev i sommeren 1997 fulgt op af en prøvegravning på det godt 3 ha store, braklagte areal (fig. 2). Disse indledende undersøgelser er foretaget med henblik på en større, fladedækkende udgravning, som vil finde sted i 1999, og prøvegravningen blev primært foretaget for at fastslå pladsens karakter, omfang, datering og graden af nedpløjning.

Topografi

Dybsø Fjord er lavvandet med flere større og mindre vige, bl. a. Vignor og den nu inddæmmede Nylands Mose. I den yder-

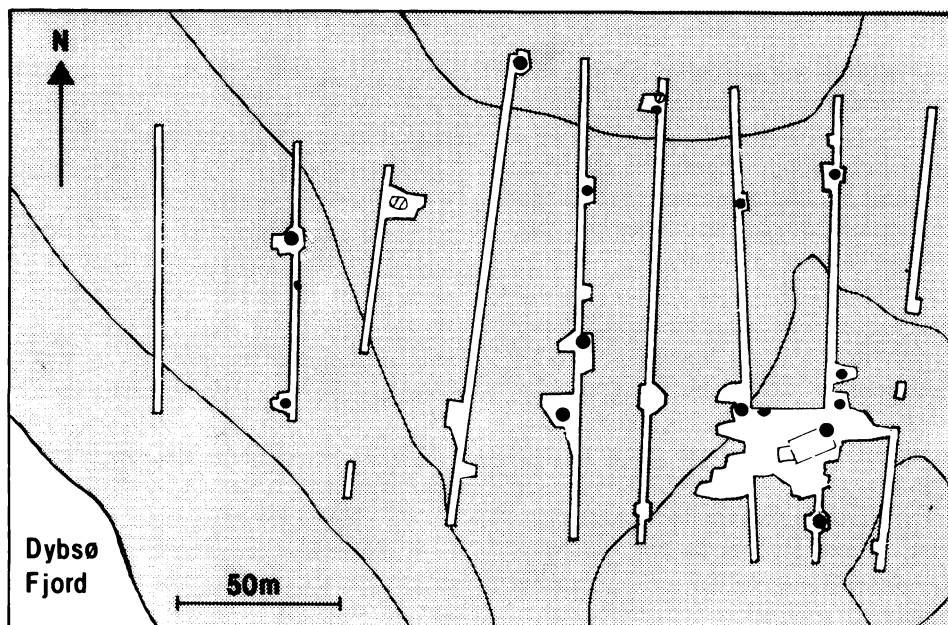

Fig. 2. Oversigtsplan over det braklagte område ved Vester Egesborg. Grubehusene (udfyldt cirkel) ligger spredt henover et godt 3 ha stort område. Langhuset findes på bakkeskræningen i den sydøstlige del af området.

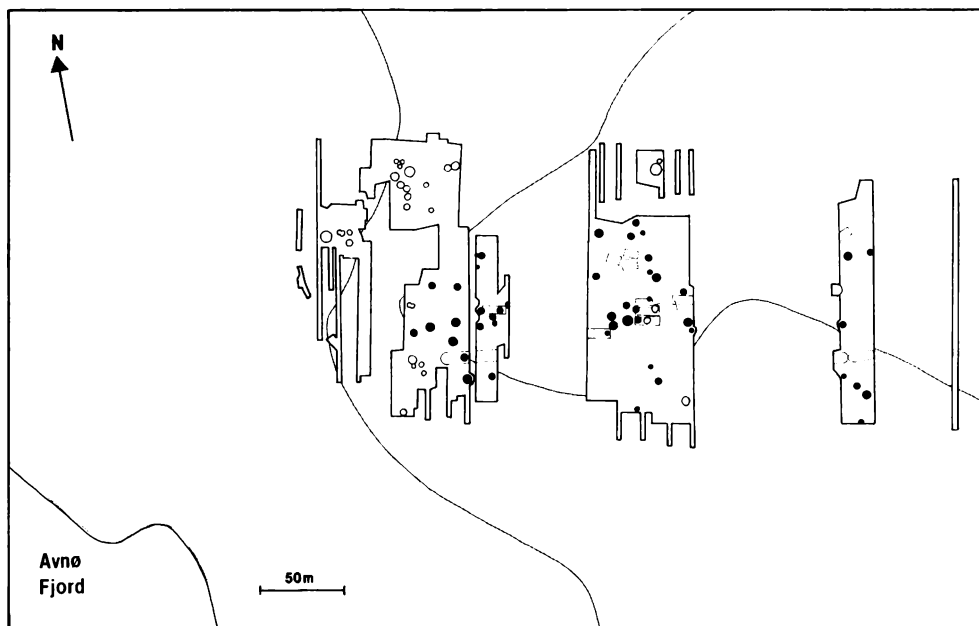

Fig. 3. Oversigtsplan over Næsudgravningen 1997. Grubehuse (udfyldt cirkel) og langhuse ligger alle koncentreret omkring toppen af næsset, mens brøndene ligger neden for næsset.

ste del af fjorden ligger Dybsø som en prop i munden, og kun to smalle render giver forbindelse til Karrebæksminde Bugt og Smålands-farvandet. Mod nord-vest er der forbindelse til Karrebæk Fjord og Susåens munding bag Gavnø.

Vandstanden i fjorden varierer, men kun i strømrrenderne forekommer større dybder på op til 1,75-2 m. Tilsanding har forårsaget mindre vandstand i renderne nord og syd for Dybsø, mens vandspejlet inde i fjorden i vikingetid antagelig ikke har afvejet væsentlig fra i dag.

Anløbspladsen ligger på et sandet areal, der mod vest skråner jævnt ned til fjorden, mens det mod syd og sydøst rejser sig som en markant skråning, der krones af gravhøjen Stejlehøj. Mod nord og nord-vest er terrænet jævnt med en svag stigning mod Vester Egesborg. Et stykke syd for pladsen findes Kyllebækkens udløb.

Udgravningen foregik på det areal, som skal dybdepløjes, men der er ingen tvivl om, at lokaliteten breder sig mod nord-vest langs stranden, hvor der er opsamlet både keramik og metalfund, og muligvis mod

nord, mens den på grundlag af topografien synes afgrænset mod syd og øst.

Næs

I slutningen af 1996 besøgte planteskolearbejder Anni Denecke Sydsjællands Museum og fremviste ved den lejlighed nogle fund, som hun gennem tiderne havde gjort under arbejde i markerne som hørte under Paludans Planteskole, der ligger 6 km nordvest for Vordingborg ved Næs (fig. 1). Fundene bestod af en perle, en jernøkse og et lille stykke bronze med ornamentik på. Det lille stykke bronze viste sig at være den ene flig af et såkaldt træfliget spænde, som er det mest almindelige kvindesmykke i vikingetid. Sydsjællands Museum iværksatte en prøveundersøgelse på fundstedet i slutningen af januar måned 1997. Meget hurtigt stod det klart, at der her lå spor efter grubehuse, stolper, brønde og kulturlag og at der sikkert var tale om en af de sjældne anløbspladser med en udstrækning på ikke mindre end 9 ha (fig. 3).

Da planteskolen samtidig kunne meddele museet, at området i 1998 ikke længere skulle anvendes til planteskole, men at der i stedet skulle plantes juletræer, hvilket indebar en forudgående jordforbedring i form af dybdepløjning, besluttedes det at fortsætte de arkæologiske undersøgelser. Disse pågår endnu og forventes først afsluttet i slutningen af 1998.

Topografi

Avnø Fjord har som Dybsø Fjord flere større og mindre vige, bl. a. Svinø Vig og de nu inddæmmede Noret og Skaverup Nor som alle ligger langs nordkysten. Mod syd afgrænses fjorden markant af Knudshoved Odde og langs denne kyst findes kun mindre vige. Modsat Dybsø Fjord kan Avnø Fjord ikke betegnes som en særlig lavvandet fjord. Vandstanden

Fig. 4. Interesserede besøgende følger et grubehus under udgravning på Næs i sommeren 1997.

varierer en del og det er karakteristisk, at de mindre dybder i fjorden især ses i forbindelse med å-udløb og kan tilskrives tilsandning. En lang dyb rende løber langs med Knudshoved Odde og helt ind i bunden af fjorden og har i vikingetid sandsynligvis nået helt ind til Næs Å, hvis oprindelige udløb lå syd for Næs, umiddelbart neden for anløbspladsen. Næs Å er i dag rørlagt og løber ud nord for Næs.

Anløbspladsen ligger på et markant sandet og gruset næs, der mod syd og nord skråner ned mod tidligere engarealer (det nordlige kaldes Vådesdal). Mod vest afgrænses næsset naturligt af Avnø Fjord og tidligere løb Næs Å her, mens terrænet mod øst, inde i landet, er svagt stigende.

Udgravningerne foregår på den mellemste og sydlige del af næsset, svarende til det areal som skal dybdepløjes. Lokaltiteten breder sig ud over hele dette 9 ha store areal, dog sådan at hovedkoncentrationen af anlægsspor findes inden for et 4 - 5 ha. stort område.

Anløbspladsernes funktioner

Lokaliteternes placering viser med al tydelighed, at pladserne må have været maritimt orienteret og at deres funktion om ikke alene så bl. a. skal søges på denne baggrund. Anlægssporene og fundmaterialet på pladserne viser da også at der ikke er tale om almindelige bopladser, men specialiserede pladser.

Grubehuse

På begge anløbspladser er fremkommet spor efter usædvanlig mange grubehuse (fig. 4). Husene har været små, blot 3-4 m i diameter, og de har haft kraftigt forsænket gulv, så de i dag fremtræder som ovale, øst-vest orienterede gruber. Husene har i hver gavl været forsynet med en kraftig stolpe, der har båret et saddelformet tag. Væggene har været risflettede, hvilket i flere tilfælde dokumenteres i form af spor

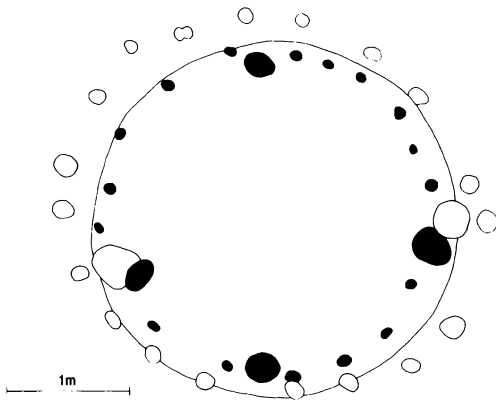

Fig. 5. Plan over grubehus fra Næs. Huset er i to faser, hvor den sorte fase er den yngste.

efter nedbankede pæle rundt langs kanten af gruben (fig. 5).

Grubehusene har næppe været egnet til permanent beboelse, dertil har de været for små og måske også for fugtige (fig. 6). Fundmaterialet fra de nederste lag i huse- ne - gulvlagene - tyder da også på, at de overvejende har fungeret som værksteds- hytter.

For mange grubehuse gælder det imid-

lertid, at husenes funktioner kan være vanskelige at erkende. Dels har man givetvis ryddet op efter sig og fjernet alt brugbart, når et hus blev forladt, og dels er en stor del af genstandsmaterialet fra grubehusene antagelig tilfældigt tabt.

Størstedelen af fundmaterialet fra grubehusene kommer i øvrigt ikke fra gulvlaget, men fra kulturlag oven på dette. Fundene i disse lag fortæller derfor ikke om, hvad der foregik i grubehusene, men derimod hvad der foregik ved siden af grubehusene eller måske hvad der er foregået i området efter at grubehuset er opgivet. Det er typisk at disse lag indeholder mange knogler og lerkarskår - altså fund, der vidner om mere almindelige dagligdags aktiviteter, men indimellem findes også håndværksfund i kulturlagene.

Langhuse

Både på Vester Egesborg og på Næs er også fundet spor efter langhuse. På Vester Egesborg er der foreløbig kun konstateret

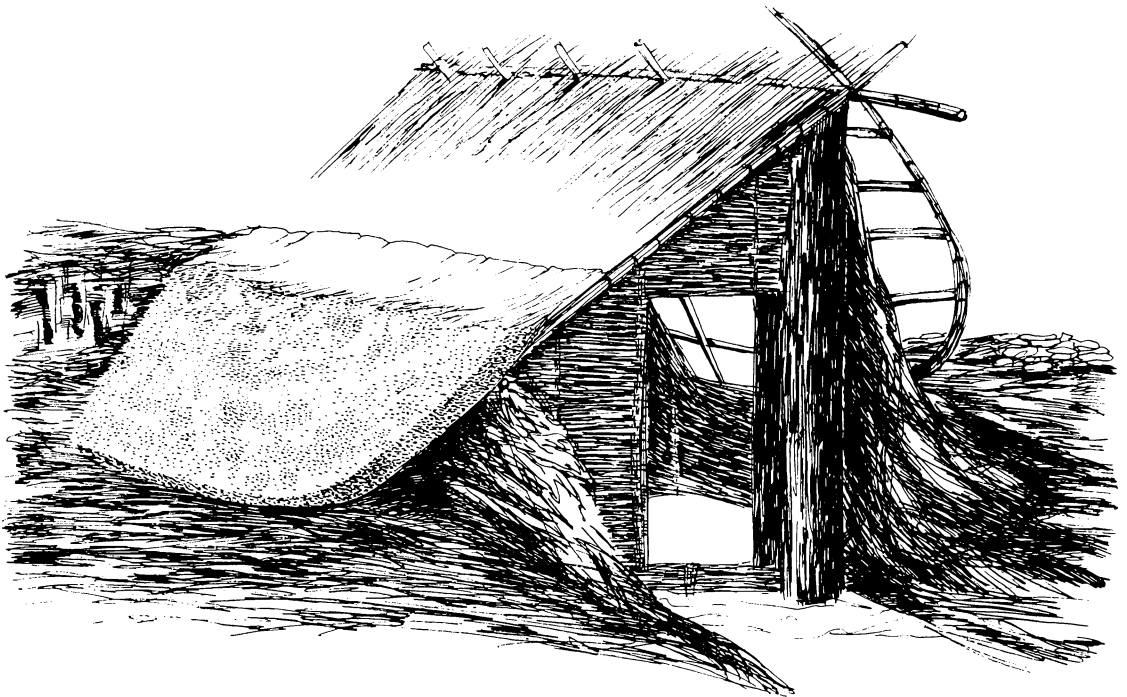

Fig. 6. Grubehus under opførelse. Det var små, delvist nedgravede hytter på kun 6-10 kvadratmeter. Tegning: Kristian Sørensen.

et enkelt, mens der på Næs er fundet ikke mindre end 14 langhuse (fig. 7). Husene fremtræder i dag kun i form af sporene efter de dybere stolper som har båret tagkonstruktionen og i sjældnere tilfælde vægstolper. Hustypen er almindelig i gårdene i yngre jernalder, men da højst 100 kvadratmeter er under tag, må de betegnes som forholdsvis beskedne bygninger. Husenes funktion er endnu uafklaret idet rester af gulve, ildsteder m. v. er helt ødelagt af århundreders pløjning. De kan have været brugt til almindelig beboelse, men der foreligger også den mulighed, at de har været benyttet til håndværksmæssige aktiviteter ligesom grubehusene.

Brønde

Udgravningerne på Næs har i modsætning til undersøgelserne ved Vester Egesborg

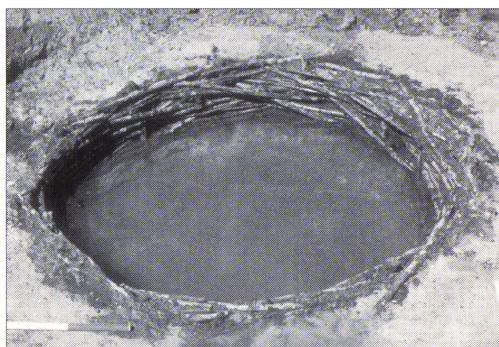

Fig. 8. Vidjeflettet brønd fra Næs. I bunden af brønden fandtes mange bundter hør.

Fig. 9. Hørbundter fra den vidjeflekkede brønd.

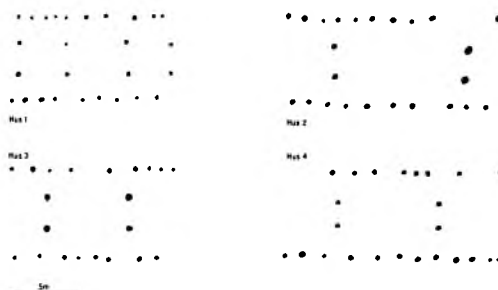

Fig. 7. Plan over fire af langhusene fra Næs.

også medført tilsynekomsten af et meget stort antal brønde. Brøndene ligger med enkelte undtagelser alle i kanten af bebyggelsen og findes specielt koncentreret i ét område. Optimale bevaringsforhold har medført at den træbyggede brøndkasse endnu stod tilbage i flere af brøndene. Brøndkasserne fandtes i forskellige udformninger lige fra vidjeflekkede til stavbyggede. Plankerne, som indgik i de stavbyggede brønde, viste sig ofte at være genanvendt bygningstømmer og giver dermed et sjældent indblik i tidens arkitektur. Af andre bevarede trægenstande fra brøndene kan bl. a. nævnes halvdelen af en stige samt to forarbejdede til træskåle.

Brøndenes funktion var i lang tid en gåde. Det overvældende antal samt deres afsondrede beliggenhed indikerede, at de måtte have været anvendt til andet end blot at hente vand op fra. Løsningen fandtes i bunden af en vidjeflettet brøndkasse (fig. 8), idet der her lå flere bundter hør (fig. 9)!

Hørbundterne har med al sandsynlighed været lagt til oplødning (rådning) i brøndene, inden de har skullet forarbejdes videre til garn. Når hør ligger til rådning lugter det iøvrigt ganske forfærdeligt og det er måske forklaringen på, at brøndene lå trukket væk fra den øvrige bebyggelse.

Tekstilproduktion

Blandt de hyppigste fund fra grubehusenes gulvlag er vævægte af ubrændt og -

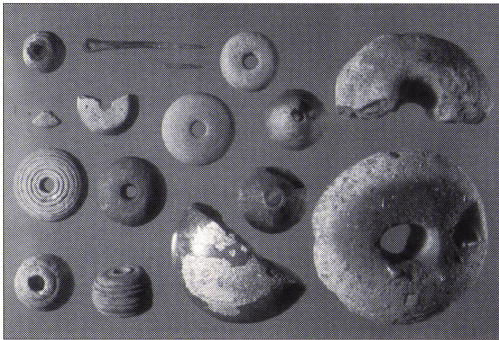

Fig. 10. Et lille udvalg af genstande brugt i forbindelse med tekstilfremstilling på Næs. I højre side af billedet ses to brændte vævævægte og i midten, nederst i billedet, en sømglatter af glas.

i sjældne tilfælde - brændt ler (fig. 10). De har været anvendt på den lodrette opstads-væv, hvor de holder trenden stram og findes af og til i koncentrationer, der viser hvor væven har stået. I næsten alle grubehuse findes tillige tenvægte, der også vidner om tekstilfremstilling (fig. 10). Tenvægtene fungerer som "svinghjul" på en ten ved spinning af garn og er som regel fremstillet af ler, sandsten eller klæbersten.

Af andre fund, som kan ses i sammenhæng med tekstilproduktion kan nævnes bennåle og en sømglatter af glas fundet på Næs (fig. 10).

På både Vester Egesborg og Næs tyder det relativt store antal væve- og tenvægte i grubehusene på, at der har fundet en storstillet tekstilproduktion sted på pladserne. På Næs bestyrkes denne antagelse desuden ved de mange brønde, der formodentlig har været anvendt til rådning af hør.

Metalproduktion

Metalproduktion er repræsenteret på begge anløbspladser og overvejende ved et større antal jernslagter. Produktionen er antagelig foregået umiddelbart udenfor grubehusene. Det viser slaggernes beliggenhed bl. a. idet de findes i de øvre lag til grubehusene, hvor de er endt efter husene er forladt. På både Vester Egesborg og

Næs fandtes også rester efter egentlige smedjer, ligesom der er fundet utallige smede- og hammerskæl fra både rensning og smeltning af jern. Skællene er så små, at de vanskeligt kan ses med det blotte øje på jorden, men må indsamles med magnet.

Hvilke produkter smeden har fremstillet er vanskeligt at afgøre. Blandt jerngenstandene på pladserne dominerer knive samt i massevis af nagler og klinknagler.

Jernsmedning kan være udført af den lokale smed, mens små stykker af bly-, sølv- og bronzesmet og enkelte bronzemodeller til smykkefremstilling tyder på, at også omrejsende finsmede, der har forestået den mere udsøgte produktion af smykker, har besøgt især Vester Egesborg (fig. 11), men også Næs.

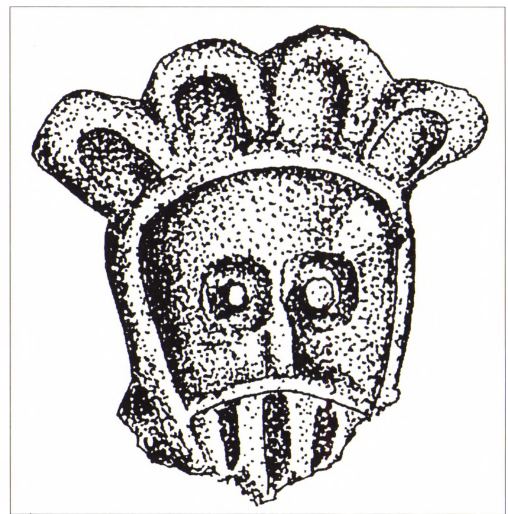

Fig. 11. Denne lille bronzemodel viser, at der er foregået bronzeproduktion på Vester Egesborg-pladsen. Tegning: Kristian Sørensen.

Kamproduktion

En anden af fundgruppe fra grubehusene er kamme, hele og fragmenterede, af ben og hjortetak (fig. 12). Kammene er ikke i sig selv bevis på kamproduktion, dertil kræves mere håndfaste beviser som det store affaldsmateriale kamproduktion efterlader i form af afsavede sprosser og

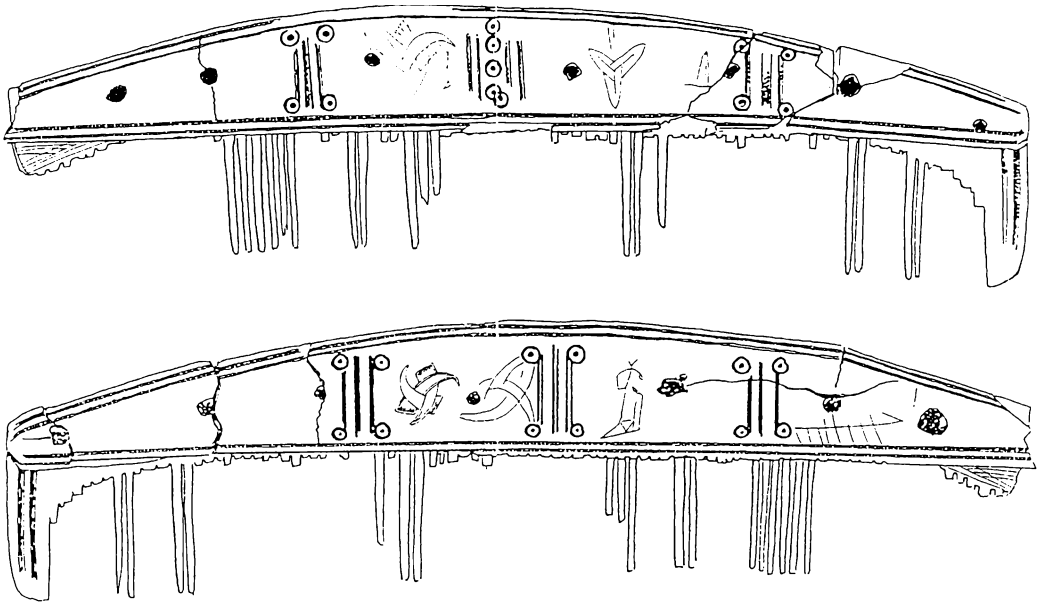

Fig. 12. På en af de fundne kamme fra Vester Egesborg har ejeren med en nål eller en kniv ridset sine egne ornamenter. Den såkaldte triskele genfindes på mange af vikingetidens smykker og på en runesten ved Snoldelev nær Roskilde. Tegning: Kristian Sørensen.

halvfabrikata. Fra Vester Egesborg forekommer endnu kun enkelte stykker hjortetak med afsavede sprosser, mens der fra Næs er udgravet et meget stort antal, der sammen med en kamsav vidner om, at der her har foregået en lokal kamproduktion (fig. 13).

Glasproduktion

På begge pladser er fundet glasperler (fig. 14). Det drejer sig formodentlig om tilfæl-

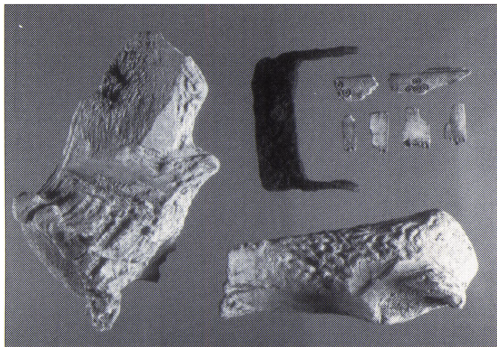

Fig. 13. Fra Næs findes håndfaste beviser om kamproduktion i form af takstykker med savspor og en kamsav om kamproduktion

digt tabte perler, der på ingen måde kan ses som vidnesbyrd om perlefremstilling. Det kan derimod tre små stykker forsmeltet glas fundet på Vester Egesborg. Da to af stykkerne er fundet i et tyndt kulturlag, der genfindes på store dele af pladsen, er fremstillingen, ligesom metalproduktionen antagelig foregået udendørs.

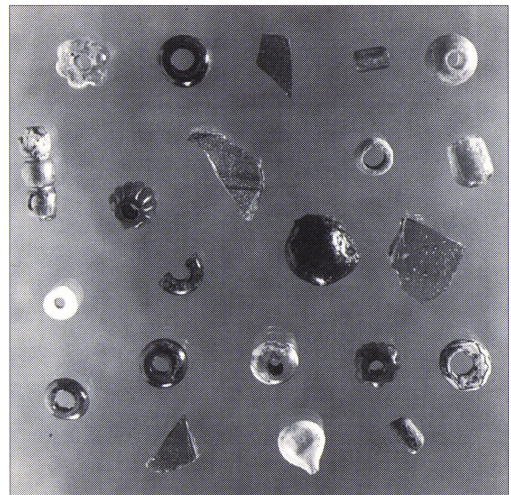

Fig. 14. Glas og glasperler fra Vester Egesborg.

Metalfund

En særlig iøjnefaldende fundgruppe er de mange metalgenstande, som er fundet på begge pladser. Flertallet er fundet med metaldetektor i pløjelaget og kun enkelte

Fig. 15. Detektorfund fra Næs.

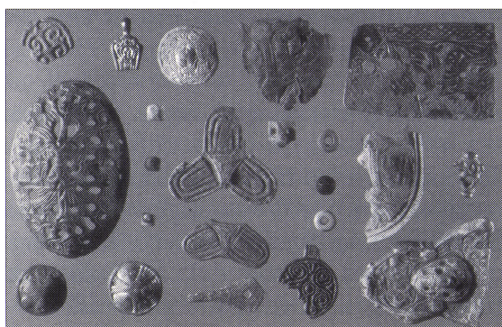

Fig. 16. Detektorfund fra Næs.

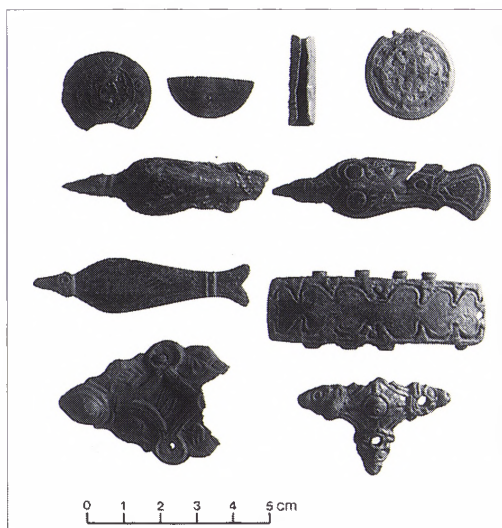

Fig. 17. Detektorfund fra Vester Egesborg.

stammer fra grubehusene. Fundgruppen omfatter hele og fragmenterede beslag, jernredskaber, små bronzebarrer, vægtlodder, mønter og smykker (fig. 15, 16, 17 og 18).

En særlig stor gruppe udgøres af smykkerne, der alle må være tilfældigt tabte. Mange hører til i det lokale miljø, men en del, specielt fra Vester Egesborg, vidner også om kontakter til fjernere egne. Blandt de mere eksotiske genstande fra Vester Egesborg kan fremhæves et fint ornamenteret forgyldt beslag fra det engelsk-irske område (fig. 19), to hængesmykker af sølv fra Østeuropa (fig. 20) samt en hel enestående fibel af forgyldt bronze, hvis oprindelsessted ikke er fasts-

Fig. 18. Guldring. Detektorfund fra Vester Egesborg.

Fig. 19. Forgyldt beslag af bronze fra Vester Egesborg. Ornamentikken tyder på at det er af engelsk-irsk oprindelse.

lået med sikkerhed (fig. 21 og 22). En mulighed er, at fiblen er fremstillet på Gotland.

Arabiske dirhemer, mønter fremstillet i Mellemøsten, er fundet på både Vester Egesborg og Næs. Fra Vester Egesborg haves derudover en sjælden sassanidisk

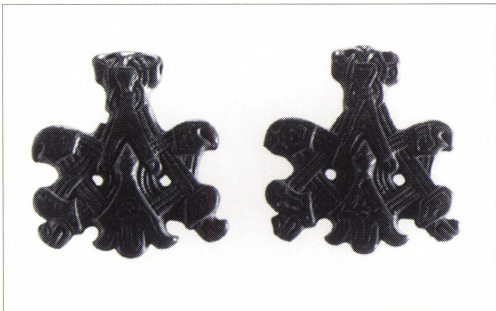

Fig. 20. To næsten identiske hængesmykker af sølv fra Vester Egesborg. De blev fundet på stort set samme sted med et par måneders mellemrum.

Fig. 21. Den forgyldte bronzefibel fra Vester Egesborg er enestående i dansk sammenhæng. Motivet forestiller en mandsfigur i løb eller gang, omgivet af fire dyrelignende væsner.

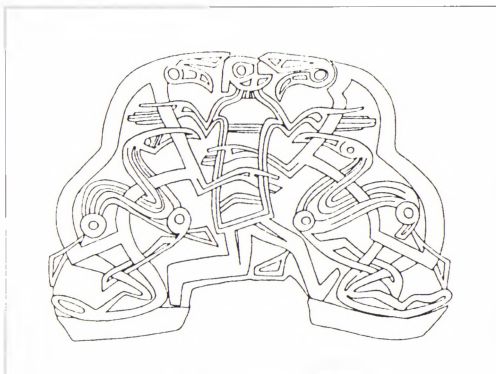

Fig. 22. Udtegning af figurene på den forgyldte bronzefibel fra Vester Egesborg. Tegning: Kristian Sørensen.

(persisk) sølvdrachme og en mønt fra Frankerriget. Mønterne er ofte beklippede, hvilket skyldes at man i Norden ikke anvendte mønten efter dens abstrakte møntværdi, men derimod efter sølvets vægt (fig. 23). For at ramme den rigtige vægt blev mønterne klippet i stykker og afvejet på en lille balancevægt ved hjælp af vægtlodder (fig. 24).

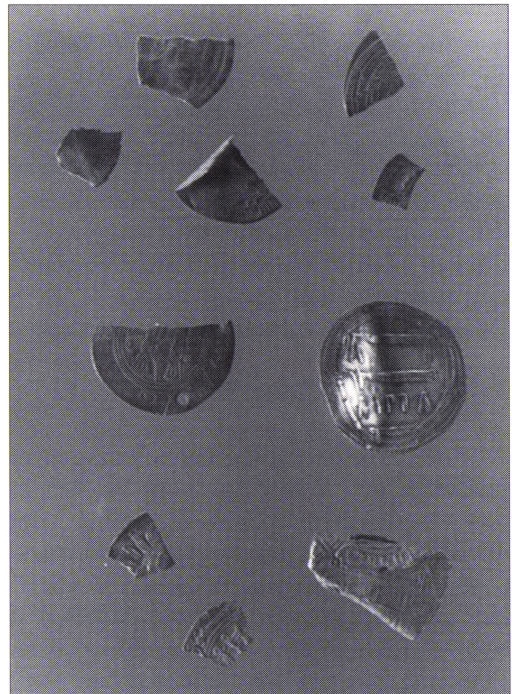

Fig. 23. 10 af de i alt 11 hele og fragmenterede sølv mønter, der foreløbig er fundet ved detektorafsøgning ved Vester Egesborg.

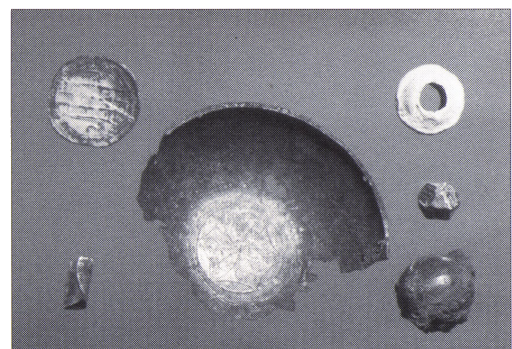

Fig. 24. I bunden af et grubehus på Næs fandtes en vægtskål, her placeret mellem nogle af de vægtlodder og sølv mønter som også er fundet på pladsen.

Import

Udover de importerede smykker findes der på pladserne også importerede genstande af mere dagligdags karakter. Det drejer sig bl. a. om hvæssesten (fig. 25), om skår af klæberstenskar fra Sydnorge eller Vestsverige (fig. 26), fragmenter af kværnsten af rhinsk basaltlava og muligvis såkaldt østersøkeramik (fig. 26). Østersøkeramik er en fællesbetegnelse for kar- og dekorationsformer, der oprindeligt stammer fra de slaviske folkeslag, der boede langs Østersøens sydkyst i det nuværende Tyskland og Polen. I Danmark optræder denne keramik fra vikingetidens anden halvdel og frem til tidlig middelalder. Tidligere antog man at al østersøkeramikken i Danmark var importeret, men i dag er det den almindelige antagelse, at en stor del af karrene er hjemligt produceret.

Tolkning af pladserne

Af væsentlig betydning for tolkningen af pladserne ved Vester Egesborg og Næs er den landskabsmæssige placering, der antyder, at pladserne har været orienteret mod søfart. Beliggenhed ved en velbeskyttet naturhavn gør, at det er naturligt at opfatte lokaliteterne som anløbspladser. Placeringen i bunden af en fjord har sikret en optimal adgang til det opland, pladsen

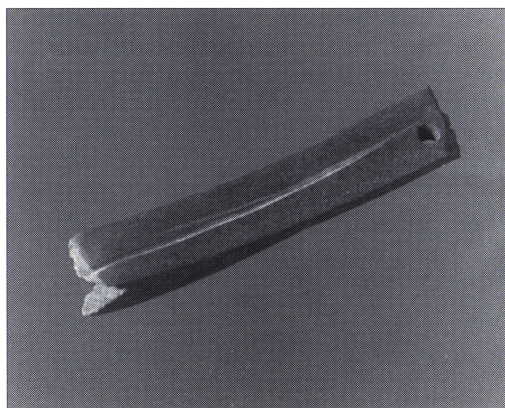

Fig. 25. Denne lille hvæssesten er fundet i bunden af et grubehus på Vester Egesborg. Den er forsynet med ophængningshul, så den kunne hænge i bæltet.

eventuelt har skullet betjene, samtidig med at skibene har kunnet ligge i læ for storme.

Vikingetiden var en urolig tid og magt og rigdom afgang, som tidligere nævnt, i høj grad af, at man havde rådighed over skibe til både civile og militære formål. En sikker placering af skibene, når de ikke sejlede, må derfor have været af høj prioritet i datidens samfund. Specielt Vester Egesborg syntes at være en særdeles sikker havn, idet fjendtlige skibe uden lokalkendskab vil have haft yderst vanskeligt ved at finde og nå frem til pladsen på grund af de vanskelige besejlingsforhold. Helt anderledes forholder det sig ved Næs, hvor en lang dyb sejlrende fører næsten helt ind til pladsen.

Aktiviteterne på anløbspladserne har formentlig været mangeartede. Sandsynlige funktioner er bl. a. omladning af varer, værftsaktiviteter, fiskeri, håndværk og handel. Omladning af varer er selvsagt vanskelig at bevise, mens værftsaktivitet derimod indikeres på begge pladser ved tilstedeværelsen af klinknagler. Også fiskeri kan endnu vanskeligt dokumenteres på pladserne, selv om der dog er fundet fiskeknogler, men i begrænset mængde. Håndværksaktiviteter er dokumenteret ved produktionsaffald og redskaber. På begge lokaliteter syntes tekstilfremstilling at have været pladsernes nøgleproduktion.

Handel er særdeles vanskelig at påvise i det arkæologiske materiale. I yngre jernalder eksisterede ikke en egentlig mønt-

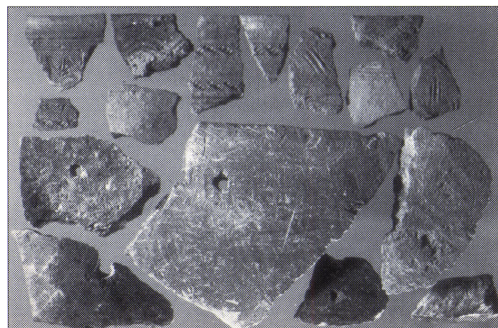

Fig. 26. Brudstykker af østersøkeramik (øverst) og klæberstenskar fra Næs.

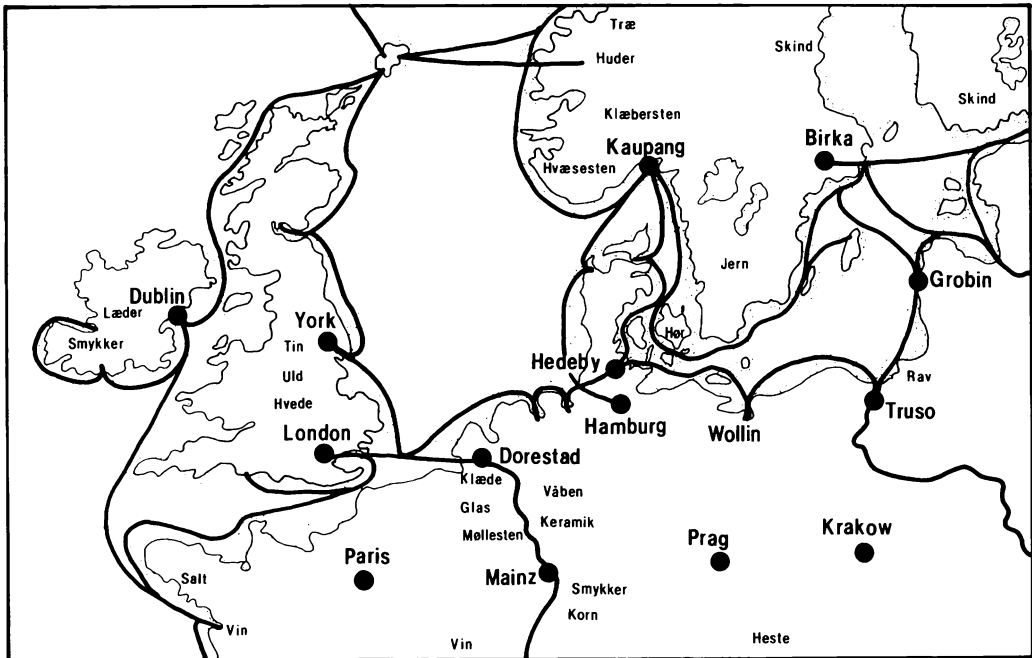

Fig. 27. Handelsveje, handelscentre og oprindelsesområder for varer i vikingetid.

Man ved endnu kun lidt om, hvordan handelen var organiseret og blev afviklet i vikingetid. Arkæologiske iagttagelser tyder på, at en slags undervejshandel var det almindelige: Ved begyndelsen af en handelsrejse erhvervede købmanden et større varesortiment. Undervejs mod rejsens mål solgte han på lade- eller handelspladser ud af lasten, men supplerede den samtidig også op ved at købe til.

Vester Egesborg og Næs ligger perfekt placeret i forhold til vikingetidens handelsruter og skal givet ses på denne baggrund.

økonomi, og der har snarere været tale om bytte eller reguleret udveksling frem for køb og salg af varer. Indikatorer på handel findes dog på begge pladser i form af beklippede mønter og vægtlodder. På Vester Egesborg er antallet af beklippede mønter i øvrigt usædvanligt stort og på Næs viser bl. a. fundet af en vægtskål, at en vis form for handel har fundet sted (fig. 27).

Hvordan pladserne ved Vester Egesborg og Næs har fungeret indbyrdes er svært at afgøre. Anløbspladsen ved Vester Egesborg syntes at have eksisteret i en lang periode fra 500-tallet og frem til midten af 900-tallet, mens Næs overvejende syntes at have eksisteret i 900-tallet og måske lidt op i 1000-tallet. De mange og ofte unikke metalfund fra Vester Egesborg og den beskyttede placering holdt op mod de mere almindelige, dagligdags fund fra Næs og dennes ikke

særligt beskyttede placering tyder på, at pladserne har haft forskellige funktioner.

Undersøgelserne er stadig i gang på begge pladser og nye fund dukker hele tiden op og ændrer billedet, og følgende bud på pladsernes funktion skal derfor tages med al mulig forbehold.

Vester Egesborg kan have fungeret som en såkaldt bygdehavn (Ulriksen 1998) der skulle opfylde de behov, som befolkning og stormænd i oplandet har haft i forbindelse med søfart. Pladsens "rigdom" og beskyttede placering kan tolkes i retning af, at der her lå noget som man ønskede skulle sikres, - hvilket f.eks. kunne være skibe og handel.

Næs derimod opfattes på nuværende tidspunkt som en åben landbrugsbaseret bebyggelse, hvor man har specialiseret sig i tekstilfremstilling (af hør) til videredistribution.

Litteratur:

Gärtner, Birgitta og Ulriksen, Jens 1997: Vester Egesborg-pladsen. En anløbsplads fra vikingetid ved Dybsø Fjord. Næstved Museum Liv og Levn 11 - 1997.

Sørensen, Søren A. og Jens Ulriksen 1995: Selsø-Vestby. Vikingernes anløbsplads ved Selsø. Museet Færgegården 1995. I samarbejde med Nationalmuseets Marinarkæologiske Forskningscenter.

Ulriksen, Jens. 1998: Anløbspladser. Besejling og bebyggelse i Danmark mellem 200 og 1100 e. Kr. En studie af søfartens pladser på baggrund af undersøgelser i Roskilde Fjord. Vikingskibshallen i Roskilde 1998.

Birgitta Gärtner

Næstved Museum

Cand. phil i forhistorisk arkæologi ved Københavns Universitet i 1995 med speciale i Jernalderens våbenofferfund. Kortere formidlingsuddannelse på Roskilde Universitetscenter. Har i studietiden deltaget i en række arkæologiske undersøgelser for forskellige lokalmuseer og for Nationalmuseet. De seneste år foretaget arkæologiske undersøgelser m.v. for Næstved Museum.

Keld Møller Hansen

Sydsjællands Museum

Mag. art. i forhistorisk arkæologi ved Københavns Universitet 1991. Siden 1993 ansat som museumsinspektør på Sydsjællands Museum. Har foretaget arkæologiske undersøgelser for adskillige lokalmuseer i Danmark og på Grønland. Underviser i arkæologi på Aftenhøjskoler og Folkeuniversitetet. Foretagsvirksomhed, speciale i Danmarks jægerstenalder.

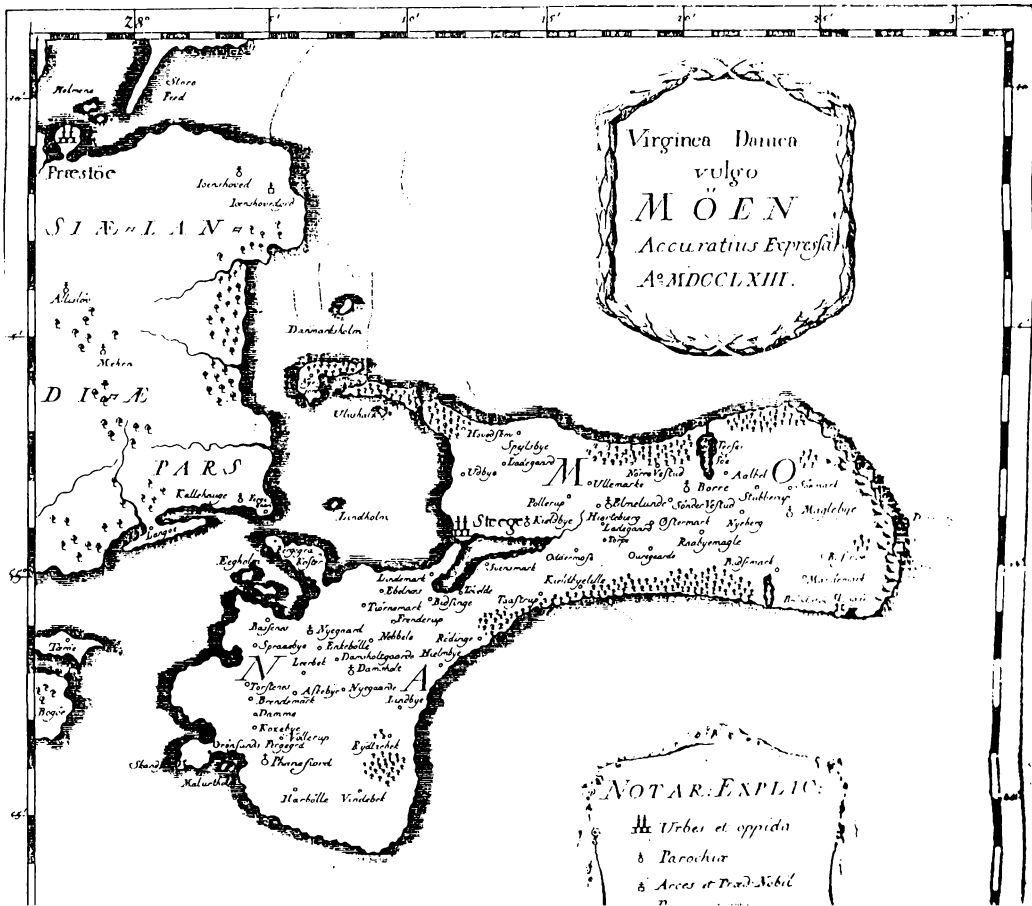
Februarstorm i 1625, der skyllede Brøndehøje bort

Fiskerlejet på Møns sydøstlige
kyst - en af de rige pladser
i sildemarkedernes tid.

*

Sildemarkedet i Brøndehøje
var en kilde til Steges velstand.
Havet har slettet alle spor af
det liv, der engang var
ved skansen.

Af Kirsten Lütchen-Lehn

Gammelt Mønskort. I højre side, fornedet på Møn var områderne, hvor det spændende fiskeri fandt sted - til Brøndeøje forsvandt i havet.

På Møns sydøstkyst, hvor Østersøen og Øresund mødes, har der fra de ældste tider levet mennesker. Armringer af Bronze, som har været båret af kvinder ca. 3.000 år før vor tid, er fundet på stedet, og kort derfra - i Busene Have - fandt man i sidste århundrede en stor, rig smykkeskat fra vikingetid. Her ligger også en ret stor gammel skanse, som aldrig er undersøgt af arkæologer; men den må ihvertfald være bygget før svenskekrigenes tid (1658-60), idet den første gang blev tegnet af Johs. Mejer (1606-74), og hans kort blev genoptrykt i 1662 efter de originale kobberplader. I "Resens Atlas Møn" findes en kopi af dette kobberstik, hvor navnet "Bryndhøe" tydeligt ses som navnet på den gamle skanse.

Det er naturligt, at der netop her i ly af skansen fra gammel tid har boet fiskere, og at det er her, næsten på øens sydøstlige hjørne, at man anlagde det toldsted, som præsten Hans Svendsen Heting, som var præst i Magleby sogn fra 1685 til 1710 skriver om i Møns Herredsbog:

"Demantium Formindskeelse udi Sog-net er skeet: At Anno 1625 den 1ste Februari om Natten før Kyndelmisse blef een gandske Bye kaldet Bryndsbyhøye, som laae ved Strandbredden med Folch og Huusze af Havet bortskyllet, da det ved Vandfloed gich høyt op paa Landet, huilchen Bye icke siden er blefven bygt, var och icke Sædeland til dend Bye, men der var een Lade-Sted for de Lybske og Huuszene af Kiøb-

stadsbygning, og Nogle ernærede sig af Fischerier og deraf gafue til Præsten, da Fischeri i de Tiider var meget for Landet."

Det er eftertidens held, at pastor Hetting så udførligt skrev dette 74 år efter katastrofen, - ingen af de 4 præster, som kom til Magleby, efter at man i 1646 var begyndt at føre kirkebog, har med et eneste ord omtalt den.

Disse ord om Brøndehøje kombineret med omtale af det flere steder i den mønske litteratur ansporede naturligvis til et forsøg på en nærmere undersøgelse af dets historie. Hvorfor og hvornår blev det anlagt ? Hvilken betydning havde det ? Pastor Hetting har med sine få linier fortalt en hel del, således at der er noget at gå ud fra. Det hele viser hen til det rige sildefiskeri i Øresund, til Skånemarkedet og til de mange store hanseatiske købmænd og handlende fra Hanseforbundet, "de Lybske".

1. Nogle - men ikke alle - i Brøndehøje ernærede sig af fiskeri, som var så rigt, at også præsten i Magleby kunne nyde godt af det.
2. Der var ingen jordbrugere; de øvrige beboere har haft andre erhverv end fiskeri og landbrug.
3. Der var et Ladested for de lybske, og husene var af købstadsbygning.
4. Brøndehøje blev aldrig bygget op igen.

Saxo skriver i forordet til sin Danmarks krønike, at "Sundet - Øresund - for det meste er så fuldt af fisk, at skibene undertiden sidder fast og næppe kan roes for sildemængderne." Disse mængder af sild, som om efteråret trak igennem Øresund, var i flere hundrede år med til at præge Danmarks historie. Skanørhalvøen, hvor det store sildemarked fandt sted, lå på Skånesiden, og da Skåne havde været dansk siden før Gorm den Gamles tid, var det den danske konge, der ejede silden. Det stod i loven: "Hvad ingen ejer, det ejer kongen", og det gjaldt dermed for silden i Øresund. Den saltede Skånesild eller

Øresundssild var en mærkevare kendt over hele Europa, hvor der var afsætningsmuligheder i ubegrænsede mængder. Baggrunden var katolicismen, idet dens fasteregler forbød folk at spise kød hver fredag og i de 40 dage fra Askeonsdag (onsdag efter Fastelavn) til Påsken, mens fisk var tilladt. På Skanørhalvøen kunne købmænd leje sig fed og boder, hvor de kunne salte sild og drive handel, men kun danskere og hanseater havde retten til at leje feddene, og alle andre købmænd måtte derfor leje sig ind hos dem; de kom bl.a. fra Skotland og Frankrig, og af danske købstæder var det Stege, der havde lejet flest boder, nemlig 149 af ialt 434.

De rigeste købmænd og de fleste handelsfolk var fra de tyske østersøbyer: Lübeck, Rostock, Danzig m.fl., som havde sluttet sig sammen i det store tyske handelsforbund "Hanseaterne" i 1227, og den danske konge skulle, som nævnt, have alle indtægterne af lejen og ikke mindst af tolden. I 1203, hvor sildemarkedet nævnes første gang under Valdemar Sejf (1202-41), havde han netop erobret Lübeck, men lod den beholde sin ret som rigsstad og gav de lybske købmænd gode lejemuligheder på markedet, men blev dog ved med at krige med de tyske fyrster, indtil han tabte ved Bornhøved, netop det år, hvor hanseforbundet blev stiftet. Efter ham blev Erik Plovpenning konge, og i en forordning af 27.6.1250 stadfæstede han den overenskomst, som de mønske indbyggere tidligere havde sluttet med de lybske købmænd om, at de frit kunne besejle Møn og besøge den for at handle.

Hvordan kan disse årstal og begivenheder hjælpe med til at finde frem til, hvornår Brøndehøje kan være anlagt og fået sin plads i historien? Brøndehøje lå på den flade strand på Østmøn lige ved indløbet til Øresund og må have eksisteret som anløbssted og toldsted før 1250, siden det var nødvendigt at stadfæste den tidligere indgåede overenskomst det år. Det var stadig meget ufredelige tider, de holstenske grever bemægtigede sig hande-

len, og de danske konger døde hurtigt efter hinanden, men det lykkedes dog for Erik Klipping (1259-86) i foråret 1268 at indprente de lybske købmænd sine rettigheder på sildemarkedet samtidig med, at han gav Stege købstadrettigheder. Nogle år efter så han sig alligevel nødsaget til at slutte forbund med hansestæderne, så deres købmænd igen kunne få udvidet deres handelsmuligheder i Danmark; - måske var det netop i disse år, at de lybske købmænd byggede deres købstadshuse i Brøndehøje, hvor toldstedet lå i forvejen.

Hanseforbundet bestod af ca. 80 tyske byer samt Visby på Gotland, og trafikken på Østersøen var stor; et toldregister fra Visby 1368 fortæller, at en enkelt Lübeckerbåd det år gjorde turen 27 gange, og der var masser af andre. Her må Brøndehøje også have haft sin betydning, mange varer skulle omlastes, og de varer, som hanseaterne især bragte med, var klæde fra Flandern og England, træ fra Pommern, øl og vin fra Tyskland, kobber, tin og bly, sydfrugter og krydderier. Det har

derfor været nødvendigt med et ladested i gedigne huse, som kunne beskytte varerne bl.a. mod brand, de samme solide kompagnihuse, hvoraf der stadig ligger et i Næstved og flere i Visby. I en artikel om de lybske købmænd på fiskerlejet "Ellenbogen" på Lolland, hvor der var et kgl. toldsted, nævnes i 1329, at "Tolderen var pligtig at hjælpe hver Mand indlendisk og udlendisk, som samme Fiskerleje besøgedis vorder til Lov og Ret". Det var en kgl. forordning, som naturligvis også har været gældende for Brøndehøje.

Om sildens behandling har man gode oplysninger fra sildemarkedet i Skanør, og naturligvis har den fået samme behandling på Brøndehøje, ellers ville det være umuligt at bevare det kvalitetsstempel, som Øresundssilden havde i hele Europa. Sildemarkedet begyndte hvert år på Sct. Bartholomæusdag den 24. august, hvor de første fiskerbåde løb ind på stranden. Det var dels pramme fra de store kogger, som lignede store klodser, og som især hanseaterne ejede; de kunne laste omkring 200 tons og nøjes med en besæt-

Fra Brøndehøje skanse (Foto 1998 ved Kirsten Lütchen-Lehn)

ning på ca. 10 mand, dels de nordiske både, som måtte have mange mand ved årene og lastede ca. 600 kg og så de mindre med 4-5 mand i hver, de sidste var som regel småbønder, der fiskede i markedstiden. Markederne havde mange love, som alle skulle rette sig efter og meget strenge straffe for at overtræde dem. Det var f.eks. netmaskestørrelsen på fiskegarn, forbud mod saltning af sild på egne skibe, bøder for at bære våben, ingen måtte afsejle ved nattetid, og ingen "læggekoner" måtte trykke silden ned i tøndene.

Når silden var bragt i land, gik turen til styrterummet, hvor gællekonerne straks gik igang med at rense den, så gik den videre til læggekonerne, som saltede og lagde i tønders efter nøje fastsatte forskrifter m.h.t. liggemåde og til saltforbruget, som var 1 td. salt til 3 td. sild. Bødkeren skulle lukke tønderne, men det måtte ikke ske, før vrageren havde godkendt, at alle forordninger var fulgt til punkt og prikke. Så satte han sit kvalitetsstempel på tøndene, og bødkeren gik igang. Tilsidst kom sildekræveren, som indkasserede afgifterne til kongens kasse og satte kvitteringsmærke på tøndene, og så var silden parat til at blive udført. Ingen sildetønde måtte forlade hverken Brøndehøje eller Skanør uden kvalitetsstempel. Sildekræverens sidste arbejde var at bringe afgifterne til gælkeren, som var ansvarlig for opkrævningen af samtlige skatter og afgifter på alle fiskepladser på begge sider af Øresund. Fra disse år er der desværre kun bevaret lidt tilfældige regnskaber, men fra Lübeck har vi nogle tal. Denne by importerede ca. 70.000 tønders sild årligt fordelt på sine 800 købmænd, så det var store indtægter dansk kongen fik på silden.

Saltet, som blev brugt, blev fragtet i tønders fra Lüneburg og Holsten på lybske skibe - også Bajsaltet, som kom fra Frankrig og tilsidst blev et stridsspørgsmål mellem Lübeck og Danzig. Der kom også skibe med tønders, for der skulle bruges mange til sildene, og det var ikke nok med de tomme salttønders, desuden var det

forbudt at fremstille tønders på markedspladserne. Der var derfor allesteder en talrig skare af mange håndværkere, smede, sejlmagere, tømrere, rebslagere og folk, der kunne bruge næverne, og alle boede de enten i græstørvhuse eller hurtigt opsatte træhuse i de måneder, som sildemarkedet varede. Når efteråret begyndte at sætte ind først i oktober, aftog sildestimerne, og så begyndte markederne at lukke, der blev ikke modtaget flere sild, og de sidste sildeskibe forsvandt. Den 9. oktober - Sct. Dionysiusesdag - sluttede sildemarkedet officielt, men toldstedet i Brøndehøje lukkede ikke.

Det var det første toldsted, som købmændene fik kontakt med på deres vej frem og tilbage over Østersøen, og som der står i kancelliets brevbøger om Stege: "Brøndehøje på sydkysten var en konkurrent til byens handel." Der skulle betales told for transport både af udgående varer og af de varer, der sejlede gennem de danske farvande, til gengæld stod man så under kongens beskyttelse på de danske have. Flere gamle mønske navne er ofte nævnt blandt skippervavnene fra Rostock: Prehn - Crentzien - Warneke - Stolt og Grothe.

Hvert år i oktober blev der i Stege afholdt et stort marked, og fra 1360 findes en liste, hvor nogle af varerne er nævnt: Gråværk og linned, støvler og sko, silketøj, keramik og altid krydderier, øl og vin. Gotland eksporterede en del honning og handsker og havde desuden en rig eksport af døbefonte til Tyskland og Belgien, - ja, en af dem findes i Fanefjord kirke på Møn.

Desværre varede de fredelige tider kun kort. Valdemar Atterdag (1340-75) kunne ikke lade Visby, den rige hansestad, i fred, han erobrede den i 1360, og 6 år efter angreb hanseaterne Danmark, men tabte. Kong Valdemar forhøjede derefter alle taksterne på sildemarkederne så voldsomt, at 37 hansestæder besluttede sig til at erklære ham krig. Det kom til at koste ham dyrt, hanseaterne vandt og skulle nu have

2/3 af alle toldafgifter i de næste 15 år. Det gik efterhånden så galt, at da hans datter, dronning Margrete (1387-97) overtog kronen, måtte hun låne så store summer af den rige roskildebisp Peder Lodehat - ca. 40.000 lybske mark - mod, at han til gengæld fik alle indtægter fra sildemarkederne i 8 år.

I 1429 indførte Erik af Pommern (1397-1439) Øresundstolden, d.v.s., at alle skibe, der ville passere Øresund, skulle betale told, og det nyttede ikke, at de ville prøve på at sejle gennem bælteerne, det var forbudt, og de danske orlogsskibe holdt vagt. Til gengæld voksede Brøndehøjens betydning som toldsted for den skibstrafik, der kunne losse og laste varer der.

De næste 100 år forløb med skiftende konger og den ene krig efter den anden, også den hvor Lübeckerne i 1510 plyndrede Møn i deres forbitrelse over, at kong Hans (1481-1513) havde givet de engelske og hollandske købmænd adgang til sildemarkederne med de samme rettigheder, som hanseaterne mente var forbeholdt dem. Gennem hele sildemarkedets historie var der et evigt spil mellem den danske konge og hanseaterne; var kongen den stærke blev afgifterne høje, og var det hanseaterne blev de sat ned igen. Sildestimerne dukkede op i perioder, flest i 13-1400 årene, så begyndte de langsomt at aftage, og indtægterne blev færre, indtil der i 1500-tallet var sild igen i ca. 30 år, men så gik det nedad bakke, og kort tid efter blev sildemarkedet helt slået ud. - Det var efter 1536, da den protestantiske kirkes lære hurtigt bredte sig over det meste af Europa; den påbød ikke fastetider, og den store efterspørgsel efter Øresundssild holdt hurtigt op. Reformationen medførte også, at den mønske jord, som fra Absalons tid havde tilhørt Roskildebispens og Ringsted kloster, nu blev kongeligt len under Stegehus. Roskildebispens jordebog fortæller i 1370, at alene Busenes beboere det år betalte 24 sølvspecier i skat, - det var ikke så lidt, og det

meste har antagelig været fra Brøndehøje. Pastor Hetting fortalte ihvertfald, at "Fiskeriet var meget for Landet." Fra 1400-tallet er der kun bevaret få arkivalier fra Møn fortrinsvis kongebreve, købstadsprivilegier og dokumenter vedr. krige, mens det kniber med oplysninger om dagligdagen og slet ikke om Brøndehøje, ikke før i kong Hans' tid i 1505.

Da var der en uoverensstemmelse mellem nogle Haderslevkøbmænd og en Mønbo, Oluf Gudmundsson, som mente at have pågrebet en brevviser (postbud) som spion, men tolderen på Brøndehøje, mester Mattis Markvordsøn skrev under på, at "6 nævnte borgere i Haderslev for ham har vidnet paa ders Siels Troe, at denne Brevviser, Oluf Bertelsøn, var deres Medborger og Købmand i Haderslev og ikke Spion. Dette vidner jeg med mit Segl. Givet paa Brøndehøffne Sct. Birgittæ Aften (31.jan.) i 1505 med egen Haand". Nogle år efter meddelte Christian II (1513-1523) sine to toldere på Møn, Frants Pogwisch og Erik Pors, at der kun måtte deklareres to steder på øen, nemlig i Stege og på Brøndehøje, Og i 1532 skrev Frederik I (1523-1533) til Anders Bille, "Embedsmand paa Steege Slot", at han syntes, at baade "told og bøder Aar for aar formindskedes fra Bryndehøffne" og formanede ham at holde godt tilsyn.

Da Møn blev kongeligt len i 1536, blev lensmanden udnævnt af kongen og ansvarlig for øens administration, mens han før enten havde haft Stege og borgen i pant eller styret by og borg for kongen. Den sidste lensmand før 1536 var Anders Bille, som havde lenet i pant fra 1503 for 400 daler årligt; han slog Lübeckerne ved Stege 1510 og var her under Grevens fejde, da borgerne rev Stegeborg ned 1534. Efter reformationen blev Albert Gøye den første lensmand, men kun i 5 år, så kom Anders Bille igen til sin død 1555, og i hans tid høres der mere til Brøndehøje. Der kendes nogle navne på købmænd, der havde lejet handelsboder, det var Albrecht Kremmer fra Præstø, købmand Walter fra

Langdykke ved Budsemark og nær Hampelandsvej, som i dag fører frem til Brøndehøje Skanse. (Foto fra ca. 1917).

Nestved, Claus Albrechtsen fra Nestved, købmand Jacop fra Præstø og en købmand, Willum. Tolderen var da Simen Pedersen, som fik besked på, at ingen tyske købmænd måtte bygge boder eller huse, hvis deres privilegier ikke var i orden. Han fik også besked på, at købe rigeligt med varer til kongen af lærred, hamp, tjære, humle og sennop og holde godt øje med, at alle udførselsbestemmelser blev overholdt, når der blev afskibet korn og brændt kalk. Simen Pedersen blev udnævnt til tolder på Falsterbo nogle år efter indtil 1551, hvorefter han blev borgmester i Køge.

Det danske kancelli nævner 1541 de 4 steder i Danmark, hvor de vigtigste sildemarkeder lå, og det ene var "Brøndehøffne" på Møn. Dengang var Niels Skriver tolder, og Anders Bille fik pålæg fra kongen om at holde ham med alt fornødent underhold: "22 tdr. øl - 11 tdr. kafning - 9 skp. mel til blødt brød - 2 1/2 fjerding smør - 9 fårekroppe - 10 lam - 2 gæs - 18 høns - 40 æg - 1 ko - 250 lys - 14 tdr. havre og 4 læs hør, desuden skulle toldbodens bygninger holdes i god stand. Det

samme underhold fik den senere tolder, Claus. Anders Bille havde sin egen tjener, Rasmus Kock, ude på Brøndehøje og han fik 7 tdr. øl - 5 tdr. brød - 6 sider flæsk - 4 fårekroppe - 1 fjerding kokød - 1 lam og mindre smør, nemlig 1/2 otting. Rasmus Kock var i Rostock et par gange med sild som gave til borgmesterens kone fra Anders Billes kone, Anne Lykke. Niels Skriver fik efter sin tid på Brøndehøje 100 mark for tro tjeneste og livsbrev på en gård under Børglum kloster.

Sildemarkederne havde i mange år givet den kgl. kasse store indtægter og var også kilden til Steges velstand. Købmændene tjente godt, - at leje en fiskebod på markedet blev anset som lige så god en indtægtskilde som at være ejer af en mølle, selvom der var mange udgifter. Bådeafgiften var i mange år værdien af 1/2 td. sild pr. båd plus 4 ol (80 stk.) sild af hver åre, fra 1547 dog 2 ol pr.åre, så var der bøderne for at overtræde de strenge udførselsforbud af levende kvæg og saltet kød, og indtægterne af vraggods blev også strengt håndhævet. I 1549 var der et møde på Stege rådstue med 2 borg-

mestre, byfogden og 4 rådmænd for at overvære Anders Bille udspørge Olaf Klausen fra Trelleborg, om han mente at kunne bjerge sit skib, som var forlist udfor Møns klint og nu lå som vrage udfor Brøndehøje. Det mente Olaf Klausen bestemt ikke, - han turde måske ikke sige ja overfor 8 øvrigheds personer, - og vraget blev overladt til Anders Bille (og kongens kasse) og bevidnet med tolderer Frants Pogwisch' underskrift og segl.

I sidste halvdel af 1500-tallet begyndte sildestimerne for alvor at aftage og dermed indtægterne; nogle købmænd fra Skælskør mente, at det var blevet for dyrt at handle med sild, de klagede til kongen og blev fri for at betale bådafgiften på den halve td.sild. I oktober 1555 døde Anders Bille, og Herluf Skave blev lensmand de næste 2 år; et par måneder efter blev de mønske fiskere også fritaget for bådafgiften på den halve tønne. I 1557 kom der sild igen i større mængder, og den steg til 2 gylden (ca.5 mark) for een tønne, og "det Aar fik Kongens Salterier paa Brøndehøfne stort Udbytte".

Hver gang der kom en ny lensmand på Møn, og det gjorde der flere gange i Frederik II's tid (1559-88) blev det indskærpet ham at sørge for, at "kgl. Majestæts tolder paa Brøndehøfne" fik samme underhold som i Anders Billes tid, og at toldboden også blev holdt vel istand. Niels Ulfstand fik desuden besked på at befale toldererne at tage 1/2 daler i Sise (indførselstold) af hver tønne Rostock eller Wismarøl, der kom til øen.

I 1563 udbrød 7-års krigen mod Sverige, og Frederik II pantsatte Stege til Pouel Wobitzer mod at låne 20.000 daler, men han betingede sig som sædvanligt retten til kronens frihed med told og åresild på Brøndehøje samt alt vraggodset. Et af hans fyndord var "Rigets magt og anseelse er mest udi Søen anliggende."

Fra gammel tid havde kongen haft ret til "konningekøb" på sildemarkedet en bestemt ugedag, d.v.s. at købe alle de sild, han ville, til en billig penge, og det var for-

budt for alle andre at handle før kongen. Frederik II fordrede 60 læster a 12 tdr. saltet sild til sine orlogsskibe, nogle år efter blev det til 80 læster, og desuden betingede han sig i 1580 eneret på indkøb af sild fra mandag aften til onsdag aften; det var i de år, hvor han byggede Kronborg, som stod færdig i 1584.

Om foråret havde kongerne altid befalelet købstæderne at sende bådsmand til Holmen i København til de orlogsskibe, der skulle "ligge paa Strømmen". Frederik II havde især brug for mange under 7-års krigen; i 1564 skulle Stege sende 30 mand, Brøndehøje, som især nævnes, og resten af Møn andre 30, og året efter samme antal til Herluf Trolle i København, "Brøndehøau" nævnes igen, fordi det skulle være duelige folk, der før havde været til søs.

De følgende år forsvandt sildestimerne i sundet temmelig brat, - et af de første tegn var måske, at Frederik II gik med til at nedsætte bådafgiften for danske købmænd og fiskere i 1556, så de stadig fortsatte fiskeriet, og han ikke mistede for mange penge, men ihvertfald var det gået stærkt tilbage siden det gyldne sildeår i 1557. Tolderne fik flere gange besked på at kontrollere, at sildetønderne nu var som de skulle være, før de blev afsendt, og Frederik II skrev desuden til Lübeckerne, som han var i forbund med mod svenskerne, at det var al det skyderi på Østersøen, som havde skræmt sildestimerne, så de nu havde forladt Øresund!

Stege by var hurtigt blevet en fattig by, silden må have været den vigtigste indtægtskilde, for både i oktober 1581 og i juni 1582 anmoder den om at blive fritaget for skat, da "Byen er blevet meget forringet og forarmet siden fiskeriets Ophør, saa den istedet for 500 formuende Borgere, nu tæller langt færre og stærkt forarmede Borgere". Frederik II eftergav byen de foregående års skatter, og i 1582 kunne den derfor nøjes med at betale 100 mark i byskat.

Efter Frederik II's død i 1588 er der

tavshed i arkivalierne om Brøndehøje. Breide Rantzau var lensmand, da Christian IV (1588-1648) blev konge, men hverken i ekstraskattemandtal fra 1590 eller i mandtalsregistret fra 1610 findes personnavne fra Brøndehøje. Der var dog stadig toldsted og salteri, selvom både handel og fiskeri var stærkt på retur. Christian IV var på Møn for at besøge sin lensmand i 1610 og købte samtidig sin egen fiskebod af rigsråden Eske Brok på Vemmetofte, som havde ejet nogle boder.

15 år efter - i 1625 - satte det frygtelige uvejr, som pastor Hetting fortæller om, et endeligt punktum for Brøndehøjes eksistens. Geologisk Institut har meddelt, at stranden ved Brøndehøje bestod af fladstrand med kridtunderlag, der var intet lersvælg, som det nævnes nogle steder i mønsk litteratur. Havet slog langt ind over den lave kyst, og dets voldsomhed rev hele byen og en mængde jord med sig i dybet. Desuden havde det - iflg. kancelliets brevøger - været så stærk frost i længere tid, at farvandene var lukket af is. Det må have været et inferno i den mørke nat, hvor stormen hylede, og tykke isskrudninger og vand tog alt og alle med sig.

Uvejret rasede med stor voldsomhed over hele landet. I Middelfart blev kirke og by stærkt beskadiget, Silkeborg slot i Jylland blev delvis ødelagt, blyet blev slået af tårnet på det store stenhus, vinduer og tage blæste væk; Vinderslevgård, som ligger i nærheden, fik beskadiget det store hus med borgestue, bryggers og køkken samt porthus så meget, så det måtte rives ned, - den ene melding efter den anden kom om ødelæggelser fra Helsingborg til Ribe.

Der findes også en anden beretning om Brøndehøjes forsvinden, også grim, men måske lidt mere poetisk: "Der lå en vandmølle i Mandemarke - det gjorde der faktisk, og mølleren Jan Held betalte i 1636 2 lis pund mel i landgilde -. Dens kraft kom fra en underjordisk kilde, og det hed sig, at hvis solen skinnede på den, så ville der ske de frygteligste ting, derfor måtte den

altid dækkes med egeplanker. Den dejlige møllerdatter var trolovet med lensmandens søn på Stegeborg, men hun fik stadig besøg af sin elsker, og for at komme op til hendes kammer, måtte han stå på et par af de egeplanker, der skulle dække kilden. Når han forlod jomfruens værelse ved daggry, skyndte han sig altid at sætte dem på plads igen, men en dag glemte han det og kom først i tanke om det inde i Klinteskoven. Han skyndte sig tilbage, men solen kom først og skinnede på kilden; han så til sin rædsel Brøndehøje synke dybere og dybere ned i jorden, og pludselig væltede havet ind, og byen var borte. Han blev så fortvivlet, at han kastede sig i havet fra Sommerspiret på klinten, hans lig blev siden begravet ved Lilleklint, - og de gamle fortæller, at man om natten kan se ham vandre mod Brøndehøje."

Brøndehøje blev aldrig genopbygget. Sildene var væk, og handelen gik andre veje med Christian IV's politik, som bevirkede, at der år for år var færre købmænd, der fandt vej til skånemarkedet. Alligevel satte Lübeckerne nogle af deres kompagnihuse istand på Falsterbo, efter at Brøndehøje var forsvundet, men markedets dage var uigenkaldelig forbi, og i 1669 blev hanseaterforbundet opløst.

Det sidste, der findes i arkiverne om Brøndehøje, er fra "Kongelig Maiestæts Jordebog fra Philipp Jacobi Dag anno

Magleby kirke, som indtil for mindre end 100 år siden havde to tårne. I dag, som det ses med eet valmtag. Kirken bygget 1200-1225. (Foto: Møns Museum)

1634 til Aarsdagen 1635 (1.maj)”, da Corfitz Ulfeldt var lensmand på Møn, hvor der i skattelisten er nævnt 4 mænd fra ”Brøndehøje”: Mads Løllik - Jørgen Samsing - Niels Jensen og Olle Richelsen, som hver betalte 1 td. tørret torsk i skat, de samme 4 mænd var nogle år senere opført i Elmelundegårds jordebog, men så forsvandt de og nævnes ikke mere, heller ikke i kirkebøgerne.

Bølgerne brydes stadigvæk, hvor Brøndehøje lå. Havet har forlængst slettet alle spor af det liv, der var engang, - og dog - langs med strandbredden fra Busene Have forbi den gamle skanse vokser der nogle ældgamle, forkrøblede og stormhærgede æbletræer, som ikke har givet op, måske er de en hilsen fra Brøndehøje, ”tip-tipoldebørn” fra Mads Løllik og Jørgen Samsings tid.

Kilder:

Arkivalier:

Rigsarkivet: Regnskaber fra Stegehus len: Extras-kattemandtal 1596 + 1610-1630 og 1634-36.

Regnskaber fra Stegehus len: Mandtalsregister og pengeskat 1610.

”Kancelliets brevbøger vedr. Danmarks indre forhold” 1566-70, 1571-75. 1580-83. 1621-23. 1624-26.

Litteratur:

”Resens Atlas Møn” v/Henrik Hertig, udg. af Odense Universitetsforlag 1990.

Danmarks stednavne, Præstø amt, udg. af Institut for navneforskning 1975.

”356 oldtidsminder på øerne” v/Henning Dehn-Nielsen, udg. Gyldendal 1977.

”Af Møns Historie” v/Frede Bojsen, udg. i København 1905-26.

”Beskrivelse over Møn” af sognepræst J. Paludan, Fanefjord, udg. København 1822.

Handels- og søfartsmuseets årbog 1953: ”Om Ellenbogen - Lollands albué”

”Om Møn i Middelalderen” 1820 v/lærer Paul Bendtsen, Frederiksborg lærde skole.

”Byen før” udg. af Storstrøms amtsmuseumsråd 1988.

Museumsbrochure fra ”Gotlands fornsal” i Visby, udg. 1978.

”Hvornår skete det fra oldtid til nutid”, Politiken 1985.

”Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock” udg. i Rostock 1934.

”Fortid og nutid”: Lensregnskaber v/Thelma Jexlev, 1975.

”Det store Skånemarked” af Børge Olsen, udg. af Dansk Friskoleforening 1983.

”Arkiv og museum”: De kgl. jagter og fiskerier i det 16 årh.” v/Emil Madsen, 1910.

”Sandhagen” et langelandsk fiskerleje fra renaissance, v/mus.insp. Ole Mortensøn. :udg.af Langelands museum 1981.

Toldhistorisk tidsskrift: ”Toldere og toldsteder på reformationens tid indtil 1560” af toldforvalter T. de Fine Bunkeflod.

”Renaissancens fartøjer” v/ mus.insp. Ole Mortensøn, udg. af Langelands museum 1995.

”Klintekongen, sagn og historier”, artikel i ”Ugeavisen” 1994.

Kirsten Lütchen-Lehn

Student Nørre Gymnasium, København. Korrespondent. Sekretær på Rosenborgsamlingen, Kbhvn. - Rejsesekretær for Norges almenvidenskabelige Forskningsråd og for Statens Socialforskningsinstitut. Sekretær ved Langelands Museum.

Medstifter og formand for „Lokalhistorisk forening for Møn” 1985-1991. Undervist i slægtsforskning, medlem af bestyrelsen for LASA 1985-1994.

Skrevet „Slagslunde - en landsby”, udg. af Slagslunde Borgerforening 1989. „Fanefjord - et sogn på Møn” 1996, udg. af sognets grundejer- og borgerforening. „Empiregaarden i Stege” 1997 - Strandbergs Forlag.

”Gjorslev Bøgeskov” en traditionsrig gammel pavillon ved kysten

I ”Bøgeskoven” har
der været traktørsted siden
ca. 1875. Et af de få tilbageværende
traktørsteder i traditionel
forstand.

Af Egon Damgaard Hansen

Traktørstedet "Bøgeskoven" startede i en gammel landejendom, "Skipperhuset", hvor skovtursgæsterne kunne få kogende vand til kaffebrødding. Tiden var omkring 1875. Den første traktør på stedet hed Chr. Christensen. Han søgte og fik bevilling til at drive traktørsted på sin bopæl. Hans svigerdatter og søn, Signe og Hans Christensen, overtog i 1917 stedet. De fik kort tid efter lagt et dansegulv, der senere blev overdækket. Dette er faktisk den nuværende pavillon. Indtil der blev indrettet rigtigt køkken, var maden blevet tilberedt på et udendørs komfur.

Lisa og Carl Nielsen overtog i 1958 traktørstedet efter hendes far. De drev "Bøgeskoven" i tredive år - frem til 1988. Begge var blevet gamle i jobbet og var ikke i stand til at fortsætte.

De fik mange tilkendegivelser, da de holdt op, på den glæde og tilfredshed, lokale folk og fremmede havde haft ved at komme på et populært, stevnsk samlingssted.

Ældre billede fra Gjorslev Bøgeskov - længe før de de nyere og store udvidelser.

Det blev Peter Frimann, der i 1988 overtog stedet som traktør. Han lejede hele etablissementet af Gjorslev Gods og tog fat på en gennemgribende ombygning og istandsættelse - det gjaldt køkken, sanitære forhold og det, der er traktørstedets centrale del, pavillonen.

De nævnte praktiske oplysninger er hentet fra Henning Poulsens bog om traktørstedet: "Natur og mennesker ved Gjorslev Bøgeskov".

De øvrige oplysninger er indsamlet gennem samtaler. En af de faste hjælpere ved Stevns lokalhistoriske arkiv har fortalt, at før den 2. verdenskrig sejlede en udflugtsbåd fra Køge havn med anløb forskellige steder - bl.a. ved Holtug Kridtbruds anløbsbro. Den daværende vært ved Bøgeskoven så i bådgæsternes ankomst til anløbsbroen en yderligere mulighed for kunder, så han søgte om tilladelse til at servere for dem, når de kom ind ved kridtbruddet, men der blev givet afslag til forøget aktivitet.

Foreninger og fester

Mange fester er gennem årene blevet afholdt i Bøgeskovens traktørsted. Det gælder i lige mål private og foreningsfester. Kun få Stevns-boere har ikke på et eller andet tidspunkt været med til arrangementer i "Bøgeskoven". Gennem mere end hundrede år har Holtug Fugleskydningsselskab holdt sin fugleskydning i Bøgeskoven - med tilhørende traktement i pavillonen.

Kristi Himmelfartsdag havde Holtug Husflidsforening i mange år sin traditionelle udstilling af vinterens arbejder, og der var med garanti bal om aftenen.

I flere år var "Bøgeskoven" og traktørstedet rammen om det store byggefirma "Raabyhuset"s sommerfest for forretningsforbindelser og medarbejdere med pårørende.

Når gamle Raabyfolk mødes, falder samtalen fortsat på Bøgeskovs-festerne. Om den sidste "Raaby-fest" fortælles: 300

Traktørstedet i dag - ved den flotte strand.

deltagere, samling på fabrikken i Raaby, lang kortege til Bøgeskoven med installatør Jens Jeppesen, Klippinge, i spidsen

En af fløjene på Traktørstedet. (Foto: H.J. 1998)

med musik og højttalere på bilen. I Holtug og ved Strandvejen kom folk ud fra huse- ne for at se de hundrede biler med musik og fest i spidsen. Pavillonen slog ikke til, så man havde måttet opstille en barak med opdækning. og begge steder var der stopfyldt.

Store traditioner

Præstø amts gymnastikforening, PAG, er i en stor del af sin virksomhed nøje knyttet til Gjorslev Bøgeskov med det traditionsrige Bøgeskøvs-stævne, som samler mange mennesker fra et område, der stadig betegnes som Præstø amt. Ad små og store veje strømmer tusinder til et gymnastikstævne, som sætter store dele af Stevns på den anden ende. PAG-stævnet foregår på et areal inde i skoven, men traktørstedet er naturligt nok tæt inddraget i begivenhederne.

Gjorslev's høstgilde er tilsvarende - og for folk på egnen - en af de store traditioner, der knytter båndet mellem fortid og nutid.

Ved ombygningen af pavillonen opførte

Sommerligt, flot og farverigt på Gjorslev Bøgeskov.
(Foto: H.J. 1998)

man en terrasse ud mod havet. I en lang periode var den en torn i øjet på fredningsmyndighederne. Efterhånden er der faldet ro om sagen, og for gæsterne har det været en ekstra oplevelse at få mulig-

hed til at nyde frisk luft og solskin direkte ud mod havet. Den besindige overvejelse på lokalt hold går på, at terrassen falder godt ind i traktørstedets helhed og absolut ikke kan opfattes som skæmmende.

Der er ikke man af tidligere tiders traktørsteder tilbage rundt om i landet.

"Gjorslev Bøgeskov" placerer sig for et område, der rækker langt ud over Stevns som et af de få tilbageværende, traditionsrige traktørsteder. Endnu for et halvt hundrede år siden var der mange steder skovpavilloner og dansesteder, som var i stand til at samle mennesker, men tiderne skifter, og i årene efter 1950 tog nedlægningen af de før så populære traktørsteder fart.

"Bøgeskoven" melder sig som et af de få steder, hvor man kan komme til at opleve traktørstedets traditioner og atmosfære. Det vil være forkert at indrangere pavillonerne under begrebet "restaurant" - for derved mister vi både noget historisk og traditionsrigt, som gennem generationer har åbnet for en verden nøje forbundet med kultur, hverdag og fest i små samfund.

Egon Damgaard Hansen

Født i Rønnede 1938. Vester Egede skole 1946. 1947 til Tybjerg-lille. Ud at tjene efter konfirmationen 1953. Ved landbrug til 1969, derpå ansat på „Raabyhuset” til det sluttede i 1980. Side 1981 i firmaet H. Moldow i Store Heddinge.

En del rejser: Israel, Tunesien, Italien, Grækenland, Kreta , Norge, Sverige og Tyskland.

Ludvig Holsteins og Kong Volmers ”Tove” fylder 100 år

Virkelighedens Tove var ikke
Valdemar Atterdags, men hans
tiptipoldefar Valdemar den Stores
frille. - Den islandske Knytlinge-saga
fortæller, at hendes navn var Tove (Tofa),
men af danske historiske kilder
fremgår hendes navn ikke

Af Henning Gøtz

Gemt væk på en hylde i Vordingborg Biblioteks ikke almindeligt tilgængelige lokalsamling er hun i dag næsten glemt - digteren Ludvig Holsteins "Tove", som ellers i år kan fejre 100-året for sin lille-rære fødsel.

Kong Volmers elskede Tove - den smukke, forældreløse sydsjællandske pige med de "violblå øjne" og munden, der "svulmer som en lukket purpurblomst". Jomfruen, der bor i en hvidkalket gård ved vejen med de mange blomstrende kirsebærtræer i maj. Kvinden, der tier mere end hun taler, smiler mere end hun ler og ikke er bange for at vandre alene.

Kærlighedsdramaet "Tove" er på nydansk prosa én eneste hyldest til det Sydsjælland, hvor digteren Ludvig Holstein den 3. december i nederlagsåret 1864 kom til verden. Nærmere bestemt i Kalvehave sogn, på den lille herregård Langebækgård, som hans far, grev Christian Ernst Holstein - yngste søn af lens-

greveparret Wilhelmine og Frederik Adolph Holstein på Holsteinborg mellem Næstved og Skælskør - erhvervede i 1855.

I Ludvig Holsteins indledning til billedværket "Sydsjælland. Udvalgte Naturop-tagelser" fra 1934 lægger digtergreven heller ikke skjul på, at der ved hvert eneste voksen-gensyn med "den forgyldte gås, som spiret på Gåsetårnet løfter op over Vordingborg by" altid kommer "noget lystigt" op i ham:

Den historisk-romantiske Stemning fra Valdemarernes Tid, som højere oppe i Landet betones ved Stednavnene, Fjenneslev, Haraldsted o.a. - har i det egentlige Sydsjælland hovedsagelig været samlet om Vordingborg og Omegnen. Men sagnene om Volmer og Tove er forlængst blevet til Litteratur og "den vilde Jagt" til Gaa-setrækket. Den Tid er forbi, da "arme Bonde" korsrer sig paa "natlig Sti", naar

Farlig kærlighed og tidlig voldsom død er fællesnævneren for såvel middelalder-sagnenes som digternes Tove. Denne yngre kvinde med hovedet let på skrå blev i sommeren 1996 frilagt på Slotsruinen i Vordingborg. Vi kender ikke kvindens skæbne og baggrunden for hendes tidlige død - men det er naturligvis ikke forbudt at sende tankerne på flugt til et af de smukkeste og mest sejlivede sagn fra den danske middelalder...

(Foto: Sydsjællands Museum)

et Sted nede ved Kysten en Helvedeslarm, som nok kunne henlede Tanken paa halssende Hunde og hylende Spøgelser, pludselig en mørk Aften sidst i September bryder løs lavt over Hovedet paa ham. Det er ikke Kong Valdemar. Det er Vildgæssene, som kaster sig i Smaalands havet.

Ludvig Holstein konkurrerer da også med Christian Winther - der som bekendt kom til verden i Fensmark præstegård i 1796 - om titlen "Sjællands sanger". Og første gang den panteistisk sindede skribent offentligt dokumenterer sin særlige hengivenhed for barndomsegnens natur og historie er netop i kærlighedsdramaet over fem akter fra Det Nordiske Forlag i København, som betids nok til at kunne bruges som julegave udkom den 26. november 1898.

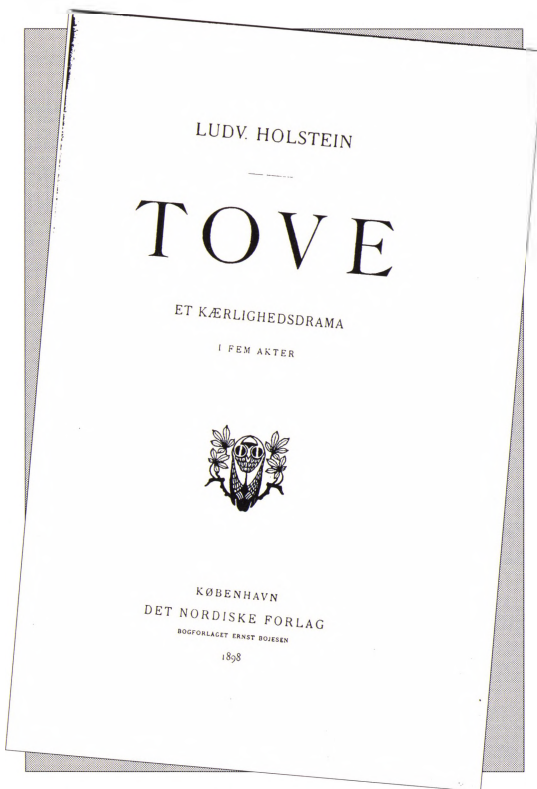
Allerede da Ludvig Holstein tre år tidligere på P. G. Philipsens Forlag fik sin kanondebut med "Digte" - der siden udkom i ikke færre end fem oplag - havde han forlængst lagt det yndefulde, sydlige Sjælland bag sig. Familien flyttede allerede i 1876 til en nybygget villa i det endnu overvejende landlige Valby - i øvrigt lige i nabolaget til bryggerne J. C. og Carl Jacobsen henholdsvis Gamle og Ny Carlsberg. Og resten af livet blev Holstein i København - dog med lange sommerlige afstikkere til et lejet hus nær Arresøens lergule vand ved landsbyen Ramløse i Nordsjælland.

Bækken ved min faders gård

Alligevel titter barndommens Sydsjælland gang på gang frem i digterens forholdsvis lille, men eksklusive produktion, som afsluttedes med hans død i sommeren 1943.

*Vel! Ræk mig da, o Efteraar,
en Gravensten, som smager
af Bækken ved min Faders Gaard
og Mulden i hans Ager.*

Det er ikke mindst via denne strofe fra

I dag er Ludvig Holsteins "Tove" næsten glemt.

efterårets stadig mest populære sang - "Det lysner over agres felt" - at danskerne kender Langebæks digtersøns trygge barndomsplet ved Møllebækken, der har sit udspring nord for Skovhuse, og før Langebækgård krydser landevejen mellem Kalvehave og Vordingborg.

I Holsteins hyldest til Sydsjælland og den farlige kærlighed hedder det godt nok, at handlingen "tænkes at foregaa paa Sjælland i en tidsalder, som ikke hører historien men digtningen til". Men at vi med "Tove" befinder os syd for den linie, som med Christian 4. kom til at danne nordgrænsen for Nordens største kongelige vildtbane - nemlig en linie mellem Præstø Fjord og Dybsø Fjord - gør forfatteren ingen hemmelighed af. Og at inspirationen er de middelalderlige sagn plus folkevisen om Tovelille og hendes kærlighed til Valdemar Atterdag (ca. 1320-1375) heller ikke.

På Vordingborg Slot

Første optrin udspiller sig i den skinsyge dronnings kammer på Vordingborg Slot, hvorefter handlingen med stigende dramatik foregår i og omkring Vordingborg med afstikkere undervejs til bl.a. "klosteret" i Køng og Knudshoved Odde, hvor kongen og hans mænd afventer et hanseatisk angreb. Her er det også, at Volmer befinder sig, mens den, ifølge Holstein, onde dronning lokker Tove til badstuen i Vordingborg Slots fjerneste fløj, hvor den unge jomfru - efter at have fået sin prægtige fletning klippet af - i nøgen tilstand spærres inde for langsomt at kvæles i den skoldhede damp.

Jeg har her i hundredåret for det holsteinske skuespils udgivelse læst "Tove"

Den 33-årige Ludvig Holstein ses her i billedgrafikeren Kristian Kongstad Rasmussens streg. Illustrationen er hentet i kritikeren C. E. Jensens bog "Vore Dages Digtere" fra 1898 - altså året hvor "Tove" udkom.

for anden gang i mit liv. Og endnu engang blev jeg fanget af trekantdramaet mellem den yngre konge, hans ældre dronning og den purunge pige, som kongen begærer. Skuespillets historiske værdi er mere end begrænset. Men nok engang lykkedes det forfatteren at få mig til at nyde, gyse og græde.

Holstein har virkelig ladet sig inspirere af barndommens landskab, og bogen rummer da også meget indtagende beskrivelser af den sydsjællandske natur ved nat og dag, i solskin og torden. Her beskrives kystskovenes hvide veje i majnattens måneskin. Kirsebærtræernes blomstren omkap med majløvet under lærketrillerne. Biernes nydelige sang i den sidste forårs-månedes rosenduftende solskin, og tordenvejr der kommer styrtende ind fra Smålandshavet som en gal og blind jætte.

*Det er Lærkernes Tid!
Ad sporløse Gange
iler deres Sange
gennem en Luft, som er sitrende blid -
Det er Lærkernes Tid.*

*Det er Abildens Tid!
Over Grene og Kviste
myldre og briste
hvirvlende Stjerner,
til Stammen staar hvid -
Det er Abildens Tid.*

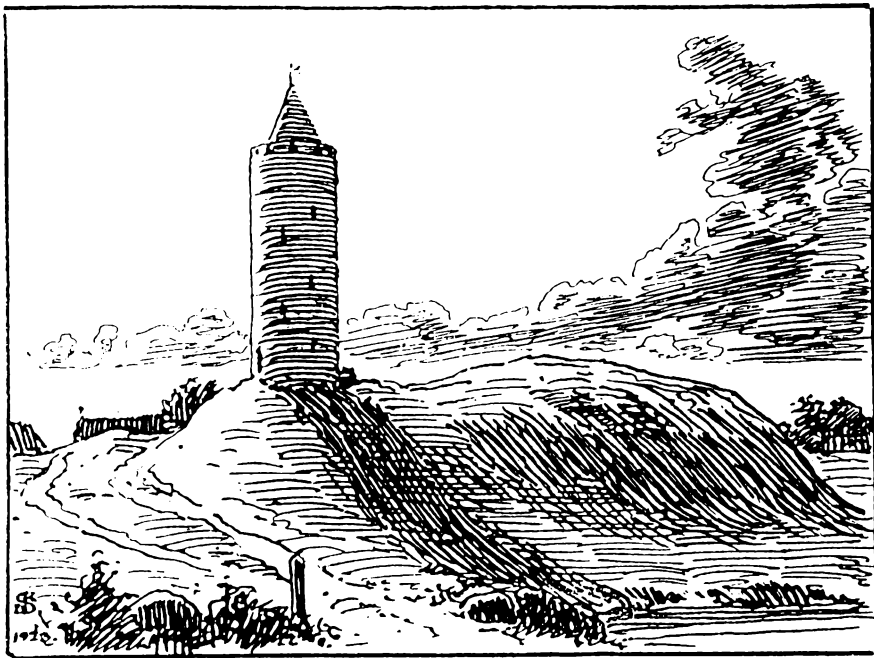
*Det er Bristningens Tid -
I Kirsebærlunden
brast under Hunnen
Ægget i Nat, nu begynder dens Flid -
Det er Bristningens Tid.*

*Og Forløsningens Tid -
Vaagn, hvad der blunder!
Brist som et Under
Drøm i mit Sind!*

*Det er Bristningens Tid
og Forløsningens Tid. -*

...som Sydsjællands piger - pyntede med blomster og majløv - synger, da de

Digtergreven Holstein glemte aldrig barndommens Sydsjælland med Gåsetårnet over Valdemarernes gamle kongeby - her tegnet af Niels Skovgaard til Valdemar Rørdams digtsamling "Sangen om Danmark" fra 1923.

undervejs i handlingen drager forbi med en majbrud.

En blandet modtagelse

"Tove" fik i modsætning til Holsteins debut-digtsamling tre år tidligere en noget blandet modtagelse af samtidens kritikere.

"En af versekunstens bedste, unge fornyere er hr. Ludvig Holstein. Og han har hellere villet skrive fem akter på god prosa end nedlade sig til vers, der ikke alle sammen kunne blive gode", lyder det den 2. december 1898 fra digterkollegaen Sophus Claussen (1865-1931) i Lolland-Falsters Folketidende, der i dette tilfælde som anmelder benytter sig af pseudonymet Antonius.

Ifølge Sophus Claussen er "Tove" en eventyrlig og yndefuld bog, der "skal læses af alle, som holder af at tilbringe en dag alene i skoven".

"Andre vil ikke have glæde af den", mener Folketidende, der tillige advarer

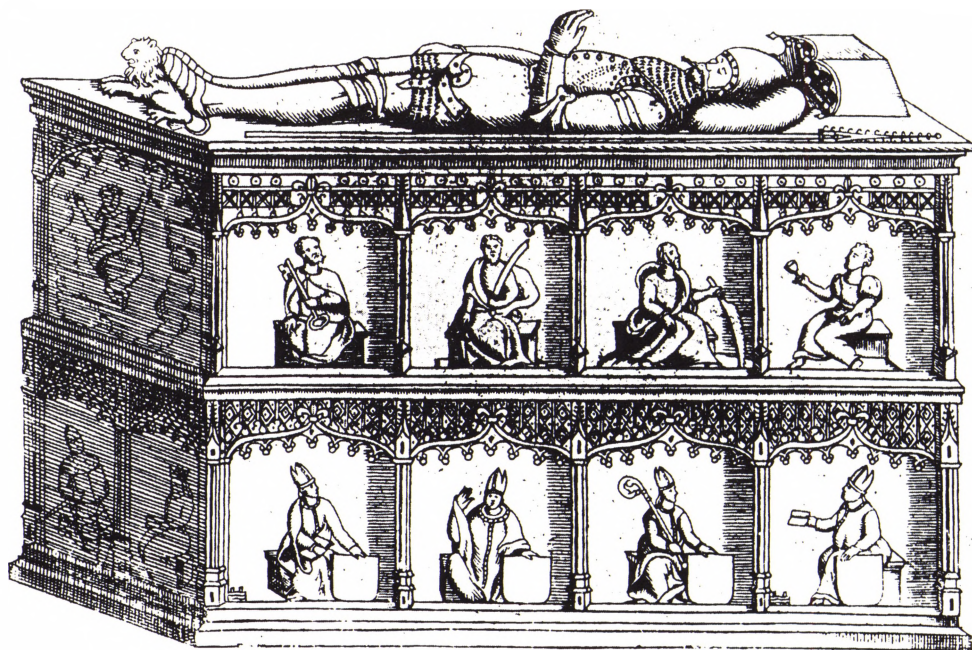
mod at opføre skuespillet på teatret.

Illustreret Tidendes redaktør, Einar Christiansen (1861-1939), opfordrer i sin anmeldelse til at slå op i bogen "på må og få og så læse et par sider".

"Man træffer altid paa et eller andet fint lille ord - en vise eller et tankesprog - der svirrer en forbi som et af sommerens vævre insekter eller synger sig ind i ens øre med et kildesprings tunge fald", skri-

Dagen efter "Tove"s udgivelse den 26. november 1898 bragte dagbladet Politiken denne annonce for Ludvig Holsteins sydsjællandske kærlighedsdrama i fem akter.

Først i løbet af det 17. århundrede blev sagnene om Tove og Valdemars farlige kærlighed urigtigt henført til Valdemar Atterdag, der ved sin død i 1375 blev gravlagt i Vordingborg slotskirke. To år senere flyttede datteren Margrete d. 1. imidlertid faderens jordiske rester til dette gravmæle i Sorø klosterkirke. Gravmælet blev ødelagt i 1651, da hvælvet i koret styrtede ned.

ver redaktøren, der selv tillige var forfatter og senere blev direktør på Det kongelige Teater.

Einar Christiansen glæder sig over pigernes sitrende blide sang i første akt, "Det er lærkernes tid". I næste linie taler han dog om "det ørkenlange drama" og fremhæver replikker, der ville være "formålstjenligere i en fransk stiløvelse end i et skuespil."

Til gengæld jubler den norske forfatter Vilhelm Krag (1871-1933), at det er mange år siden, han "har læst noget så ungdommeligt, pragtfuldt og forelsket som samtalen mellem Volmer og Tove."

Endelig mener selveste Georg Brandes (1842-1927), at Holstein i Tove-dramaets prosa-samtaler er "mindre oprindelig, fordi han har givet sig til hårdnakket af efterligne ordskiftet i Shakespeares lystspil og i de humoristiske partier af sørgespillene."

Folkevisens Tove

Den middelalderlige folkevisen om Tovelille er overleveret via flere langt fra enslydende afskrifter i forskellige håndskrifter.

Her gaar dands i borgegaard:

*Her dandser Dronning Helvig med
udslagen haar.*

*Medens Herre Kong Valdemar kand
love dem baade.*

*Først dandser Dronningen, og siden
Tove:*

Og saa der efter mange stolt jomfru.

*Medens Herre Kong Valdemar kand
love dem baade.*

*Dronning Helvig hun sig over axel
saae:*

Der seer hun Tovelild i dandsen gaee.

*Medens Herre Kong Valdemar kand
love dem baade.*

Ovenstående er således de første tre af i alt 33 vers nedskrevet og i 1695 udgivet af sprogmanden Peder Syv (1631-1702), som i årene 1658-64 var rektor for latin-skolen i Næstved og derefter indtil sin død sognepræst i Hellested på Stevns.

Hovedtemaet er det samme i de forskellige afskrifter, nemlig en beskrivelse af kongens kærlighed til Tove, som den forsmåede dronning senere tager livet af i den kongelige badstue. Tovelille omkommer i badstuens glødende damp og ser ifølge en af visens varianter efter den behandling ud "som en gås, de steger ved jul".

I Karen Brahes folio håndskrift tilbage fra 1500-tallet bliver Tovelille dræbt af Valdemars den Stores (1131-1182) dronning Sophie (ca. 1141-98), mens Peder Syv kalder dronningen Helvig og peger dermed på Valdemar Atterdags hustru Helvig (?-ca. 1374).

Folkemindeforskeren Svend Grundtvig (1824-83) dokumenterede imidlertid i kæmpeværket "Danmarks gamle Folkeviser", der udkom i årene 1858-63, at Tovesagnet i nyere tid er blevet rykket 200 år for langt frem, og derfor ikke angår den sidste, men i stedet den første Valdemar.

Og Svend Grundtvig er ikke siden blevet alvorligt modsagt i det synspunkt.

Virkelighedens Tove

Først i løbet af det 17. århundrede begynder sagnene om Valdemar og Toves kærlighed urigtigt at blive henført til Valdemar Atterdag.

Virkelighedens Tove var nemlig ikke Valdemar Atterdags, men i stedet hans tiptipoldefar Valdemar den Stores frille, med hvem han fik sønnen Christoffer, som i 1173 - blot små 23 år gammel - dør og efterfølgende begravnes i Ringsted. Inden er han dog bl.a. med på togter mod venderne sammen med sin far og biskop Absalon. Han når tillige at blive høvedsmand i Sønderjylland.

Virkelighedens "Tove" var ikke Valdemar Atterdags, men i stedet hans tiptipoldefar Valdemar den Stores frille, med hvem han fik sønnen Christoffer. Valdemar den Store ses her med sværd og scepter på en mønt fra 1100-tallet.

Christoffer nævnes hos Saxo som en frillesøn (concupinari filius) af Valdemar en Store, mens moderen ikke fremgår af nogen dansk historisk kilde. Den islandske Knytlinge-saga beretter imidlertid, at hendes navn var Tove (Tofa), samt at sønnen blev født før Valdemars giftermål med Sophie i 1157.

Dronning Sophie fremhæves af samtidige kilder for både stor skønhed og ynde. Af folket skal hun imidlertid have været forhadet på grund af sin skinsyge og grusomhed, hvilket andre viser og sagn end dem om Tove vidner om. Bl.a. folkevise-dramaet om Liden Kirsten og prins Buris.

Historikerne har dog ikke til dato fundet belæg for, at Valdemar den Stores elskerinde Tove skulle være ombragt af hans dronning Sophie - endsig at det skulle være sket i en badstue.

I det hele taget vides med bestemt kun lidt om hende og altså endnu mindre om personen Tove.

Digternes Tove

Ludvig Holsteins "Tove" er langt fra ene med sit litterære bud på det middelalderligt inspirerede trekantsdrama. I forrige århundrede dannede den fejlagtige udlægning af Valdemar-tidens historie med hen-

syn til Tove grundlag for en hel stribe overvejende lyrisk-romantiske kærlighedsdramaer.

B. S. Ingemann (1789-1862) er den første danske digter i det 19. århundrede, der behandler sagnene om Valdemar Atterdag. Først i digtet "Kong Valdemars vilde jagt" fra 1816, nok bedre kendt som højskolesangbogens "På Sjølund's fagre sletter" med melodi af N. W. Gade.

Små 20 år senere optager Ingemann Tove-sagnet i sin historiske roman "Prins Otto af Danmark", hvor hans pæne borgerlige moral forhindrer enhver sympati for kongens (og det er stadig Valdemar Atterdag) illegitime forhold til Tove.

Ligeledes i 1835 skildrer Adam Oehlenschläger (1779-1850) i digtet "Valdemar Atterdags Grav" fra "Fyensreisen", hvordan kongen fører kisten med Toves

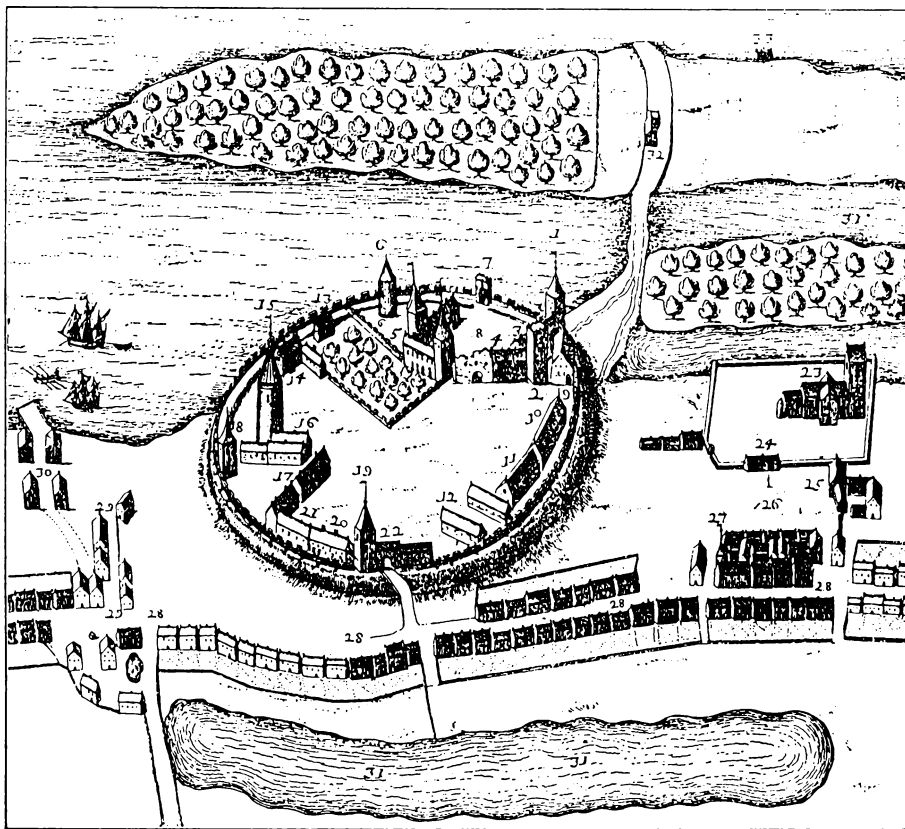
lig med sig på sine rejser.

I dramatisk form kaster også J. L. Heiberg (1791-1860) sig over Valdemar/Tove-temaet i "Syvsoverdag" i 1840, mens H. C. Andersen (1805-75) i 1842 inspireres til digtet "Gurre", der indledes med ordene "Hvor Nilen vander ægypterens jord..." og mødet mellem to trækfugle, der mindes "Sjølund, den dejlige ø" med Gurre, Tovelille og Valdemar.

Sydsjællænderen Christian Winther (1796-1876) præsenterer i "Nye Digte" fra 1851 "Kong Volmer paa rejsen". Her er det kongen jubler:

*Mig tykkes mig alt fra min høie Hest
At høre min Due kurre.*

*O, Dejligste! snart er jeg din Gjæst
I din Rede, det grønne Gurre!*

På Resens plan af Vordingborg omkring 1670 i Atlas Danicus er Badstuesøen (nr. 31) omtalt som "tre søer som nu ere moser". Kun Badstuegade minder i dag om søen og Tove-sagnet. Gåsetårnet har nummer 15, mens tallet 16 markerer Andreas-kirken, hvor Valdemar Atterdag i første omgang blev stedt til hvile.

Den sydsjællandske udgave af Tove-sagnet er knyttet til voldstedet Lille Gurre umiddelbart syd for Øbjerggård ved Køng. Den alt efter årstiden vand- eller mudderfyldte voldgrav kan kun forceres via en mere end faldefærdig træbro. (Foto: Henning Gøtz, august 1996)

I Carsten Hauchs (1790-1872) digtcyklus "Valdemar Atterdag" fra 1861 beskrives Tove som ren og fin. Og det gør hun også i J. P. Jacobsens (1847-1885) "Gurresange", som fuldendtes i 1869.

I "Gurresange" bryder den nye komet på det hjemlige litterære parnas med guldaldertidens tradition og skaber en helt ny verseform med masser af inderlig elskovspoesi.

Endelig er Holger Drachmann (1846-1908) i 1899 den foreløbig sidste danske digter, der tager sagnet om Tove under behandling.

Året før - altså netop for 100 år siden - er det imidlertid, at Ludvig Holstein bidrager med sin særlige sydsjællandske version at det Tove-drama, som ellers af samtlige 1800-tallets digter-kolleger henlægges til kongeborgen Gurre i Nordsjælland.

Tovelilles dødsseng

Da journalisten og forfatteren Meir Aaron

Goldschmidt (1819-1887) omkring 1850 beskriver sin barndomsby, sker det bl.a. med ordene:

Når jeg kommer til Vordingborg, begynder alle danske sange og viser at lyde i mine ører; jeg hører sangen om Tovelille, - thi om det så er Valdemar Atterdag, har han boet her, før han fik bygget Gurre; ja, Gåsetårnet, som nu står, er jo netop bygget af ham, og det var under ham, at vi blev belejrede af Hansestædere."

Til gengæld er den kongelige skuespillerinde og senere pastorinde i Rekkende, Pauline Petersen - født 1803 i Gåsetårnets by - ikke i tvivl om, hvor Tove fandt sit endeligt.

Pauline Petersen omtaler i sine erindringer, hvordan der i hendes barndom "bag om byen", nedenfor Baystræde, fandtes en mose "...begravet uden høje siv og vilde iris og som endnu kaldtes Badstue-Søen og angaves at være stedet,

Fra Førsteopførelsen af „Tove“ paa Dagmarteatret i aftes.

Personerne i Ludvig Holstæins Skuespil.

1. En Munk, Hr. Fjnas. 2. Kong Volmer, Hr. Adam Poulsen. 3. Tove, Fru Anna Larsen. 4. Else, Fru Wording. 5. Thorvald, Hr. Viggo Wiehe. 6—7. Bent og Palle, d'Hr. Alfred Møller og Malberg. 8. Kongens Knekt, Hr. Brechling. 9. Hr. Bjørnakjold synger Jægerens Sang. 10. Folkvard, Hr. Pallander. 11. Ridder Hemming, Hr. Hertel.

Politiken præsenterede den 21. marts 1908 på forsiden denne tegning med et udsnit af personerne i Dagmarteatrets opførelse af "Tove". Bemærk Vordingborg Slot med Gåsetårnet bag Tove og Valdemar.

hvor Tovelille var brændt efter dronning Hedvigs befaling i badstuen, der havde ligget ved hin sø."

Naar jeg imellem gik alene dernede, - den laa nedenfor mine Forældres Have i kort Afstand - da syntes jeg i de bølgende Sivs sagte Sukken at høre Tovelilles jamrende Klynken saa levende, at jeg stundom ganske angst flygtede tilbage til vor Have eller ogsaa løb op ad Vejen tilvenstre, der endnu slynger sig bag om Byen nedenfor Haverne. Nu er de sidste Spor af Badstuesøen forsvunden; ad en smuk Allé vandrer nu de spadserende hen over Tovelilles Dødsseng.

Hvor bl.a. Vordingborg Rådhus i dag breder sig, lå altså helt frem til begyndelsen af 1800-tallet Badstuesøen, som mod nord dannede et naturligt værn om Vordingborg by. Badstuegade minder i dag om søen og sagnet. Gartnersøen - i folkemunde kaldet Kvickly-søen - i Rådhusparken umiddelbart nord for Kvickly er godt nok en gammel mergelgrav. Men tager man fantasien til hjælp bliver den let en sidste vestlig rest af de søer og senere moser, som tidligere bredte sig nord for Algade.

Lille Gurre

Badstuesøen er altså definitivt væk. Men

et par mil nord for Vordingborg, nærmere bestemt i frugthaven umiddelbart syd for Øbjerggård ved Køng ligger det alt andet end overrendte voldsted Lille Gurre, som ifølge den sydsjællandske folkeoverlevering skal være fristedet, hvor Valdemar den Store/Valdemar Atterdag dyrkede den lille Tove.

De skriftkloge har med henvisning til vekslende modsat-rettede sagn og optegnelser altid diskuteret, hvorvidt det syd- eller nordsjællandske Gurre er "stedet". Og det opklares naturligvis aldrig, om det er det ene eller det andet - eller måske et helt tredje sted, at myten om Tove rettelig hører hjemme.

Mens de første arkæologiske udgravninger af det nordsjællandske Gurre nær Helsingør - hvis centraltårn menes opført på Valdemar den Stores tid - påbegyndtes allerede i forrige århundrede, henligger Lille Gurre ved Køng stadig næsten ubørt.

Det siges, at en nulevende, lokal borger for år tilbage ikke helt lovligt havde spaden fremme. Og det er da også tydeligt for den besøgende på Lille Gurre, at et par murrester på "øen" er blevet frilagt.

Men ellers præsenterer ruinen sig som et dragende minde om et stykke ukendt middelalder-historie, som den sydsjællandske udgave af Tove-sagnet er knyttet til. Da jeg i august 1996 senest besøgte den i diameter næppe mere end 25 meter store totalt overgroede ø omgivet af en - alt afhængig af årstid og nedbørsmængder - vand- eller mudderfyldt voldgrav, gjorde den en fascinerende figur med sine ege-, aske- og lindetræer omgivet af snadrende ænder og en ydre krans af siv plus skræpper.

Lille Gurre er den "mest romantiske og for offentligheden bedst skjulte fredede plet her i landet" skrev da også journalist Tage Christiansen i juni 1982 under overskriften "Gurre-sagnetenes ø i Sydsjælland" i Weekendavisen, der tillige bragte dokumentation i form af en fin tegning af Palle Pio.

Af en indberetning til Nationalmuseet fra 1895 fremgår, at den geschæftige forretningsmand og godsejer Niels Ryberg, der i slutningen af 1700-tallet huserede på Køng-egnen, skal have omdannet voldstedet til et lystanlæg med lysthus og bro. I dag ses kun de mere end sørgelige rester af noget, der engang har været en bro af træ. Men der er heller ikke offentlig adgang til dette lidt mystiske, fredede fortidsminde.

Tove på Dagmar

Først ti år efter udgivelsen af "Tove" blev Ludvig Holsteins sydsjællandske version af det middelalderlige kærlighedsdrama præsenteret på de skrå brædder.

Det skete i marts 1908 på Dagmarteatret i København, hvor det middelalderlige Vordingborg - med Gåsetårn og så videre - optrådte i malet form på scenen.

Hovedrollen som Tove havde samtidens mest feterede skuespillerinde Anna Larssen (1875-1955), mens kong Volmer blev spillet af en anden af tidens fejrede skuespillere, nemlig Adam Poulsen (1879-1969). Og musikken til forestillingen var skabt af komponisten Carl Nielsen (1865-1931), der allerede før århundredeskiftet satte noder til flere af Holsteins succesfulde debutdigte.

På scenen blev "Tove" ikke den store succes. Stykket spillede kun et begrænset antal gange og er ikke professionelt sat op siden.

Ældre folk udbredte sig med fryd

På 100-årsdagen for Ludvig Holsteins fødsel på Langebækgård - den 3. deember 1964 - skrev litteraturkritikeren Emil Frederiksen i Berlingske Tidende en smuk kronik om den stilfærdige digter og naturhumanist, hvor han blandt andet under omtalen af "Tove" fremhæver, at "på en underlig måde blev dette anselige værk

ikke rigtigt regnet for noget." Men så tilføjer han:

Alligevel kunne vi purunge dengang i 1920'erne, når digteren kom på tale, høre ældre folk udbrede sig med fryd om det mindeværdige ved stykkets opførelse på Dagmar-teatret i 1908 - det beroede måske mest på, at Anna Larssen spillede Tove, en af hendes sidste roller, før hun forsvandt teateret. Men det bidrog også til at give Ludvig Holsteins navn en vis vægt.

Og det er lige ved at være rigtigt, når det gælder Ludvig Holsteins sydsjællandske "Tove". Men den unge jomfru med navnet afledt af det gode, nordiske gudenavn Thor fortjener en bedre skæbne. En passende hyldest i anledning af den runde dag kunne være at nyde de 223 hurtigt læste sider hjemme i husets bedste stol.

"Tove" flakser ikke ud og ind på bibliotekets kvikhyld. Tværtimod venter hun i sit bogskjul trofast på sin Volmer - og på dig.

Man siger, at om 100 år er alting glemt.

Vordingborg, maj 1998

2

I.

Vi, Sletternes Sønner, har Drømme i Sind.

Allegretto moderato. *p* *a tempo* CARL NIELSEN.

1. Vi Slet - ter - nes Søn - ner har
a tempo

Drøm - me i Sind, de vaag - ner og bli - ver til San - ge. De

sti - ger af Som - mer - nats - taa - ger - nes Spind, som Lær - ker - ne fly - ver af

Van - ge. De bri - ster af Læng - sel en Dag i A - pril som

14287 a

Forud for opførelsen af "Tove" på Dagmar-teatret i 1908 havde komponisten Carl Nielsen sat musik til "Vi sletternes sønner har drømme i sind", der er Ludvig Holsteins indføjte hyldest til fødeøen Sjælland.

Kilder

Udover de i artiklen nævnte kilder er der bl.a. hentet inspiration fra:

Udateret avisudklip med Vilhelm Krags anmeldelse af "Tove" (Det kgl. Bibliotek)

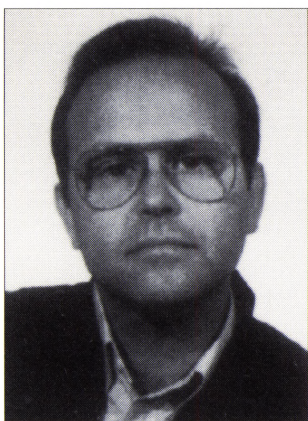
Georg Brandes: Samlede Skrifter, bind 15 (1905)

Johannes Steenstrup: Vore Folkeviser fra Middelalderen (1891)

Max Iversen: Tove-Sagnet i dansk Digtning (1939)

Bogen om Frederiksborg Amt (1969)

Historisk Samfund for Præstø Amt 1939-1942 ("Sagnet omkring Kongsø" ved Philipp Borries)

Henning Gøtz
Carl Blochs Vej 6, 4760 Vordingborg

Student Roskilde Katedralskole 1974. Journalist, Danmarks Journalisthøjskole 1980. Danmarks Radio, Ritzaus Bureau, Berlingske Tidende, DAGBLADET (Ringsted, Køge, Roskilde), siden 1. august 1992 redaktør Vordingborg Dagblad.

Medstifter af og gennem fem år formand for Skovbo Lokalhistoriske Forening. I dag medlem af bestyrelsen for Sydsjællands Museum (formand) og Historisk Samfund for Præstø Amt (næstformand). Forfatter til diverse jubilæumsskrifter samt en lang række artikler om arkæologi og historie til aviser, årbøger, tidsskrifter m.m.

Mødet med en stevnsk „ildsjæl”

Overraskende kulturhistorisk
mangfoldighed findes i
Henning Poulsens skikkelse -
kombineret med utallige interesse-felter.
Samtale om historie og kultur
med dyrlægen fra Store Heddinge,
Henning Poulsen, æresmedlem i
Historisk Samfund for Præstø Amt.

Ved *Henning Jessen*

HØJERUPLUND - Efter en dag på Stevns med mange indtryk og samtaler, hvor man både har hørt om Elverkongen, Klintekongen og om egnens store sønner, Niels Larsen Stevns og Martin A. Hansen - mødte man på væggen i traktørstedet Højeruplunds gamle sal Stevns Kunstforenings malerisamling, med motiver fra Stevns. Samlingen spænder fra Carl Bogøe, Alfred Broge til nulevende kunstnere.

Bag billedsamlingen fremtræder - som i så mange situationer og forhold på Stevns - navnet, Henning Poulsen, dyrlægen med de mangeartede historiske og kulturelle interesser og initiativer.

Stevns Kunstforening - Henning Poulsen stadig formand. Og iøvrigt: Niels Larsen Stevns Samlingen på Lille Heddinge Rytterskole.

Rødvig Flintovn, hvor flinten fra klinten fra 1870 til 1910 blev brændt til flint-

Den gamle flintovn - genopført i 1987 som Rødvigs vartegn

mel, der blev brugt til stentøjsglasur på Fajancefabriken "Aluminia". Dyrlægen var blandt ivrige læserbrevforkæmpere og initiativtagere.

Lille Heddinge Rytterskole: Med til at vigtige detaljer blev reddet under istandsættelsen.

På Østervang gårdsmedje og maltkølle forestod han fredning og restaurering.

Oprettede møllerimuseum på Lille Heddinge Mølle.

Disse tre seværdigheder blev lagt under Stevns Museum, hvor det meste af Henning Poulsens engagement gennem mere end en menneskealder blev udnyttet som f.eks. ved almindelig administration, afhentning og opsætning af kunstudstillinger, indsamling af genstande og gaver til museet, konservering, registrering, vedligeholdelse af grund og bygninger, forfatter- og redaktionsvirksomhed med museumskrifter og artikler til aviser og fagliteratur, rejser og udflugter, foredrag og møder, arkæologiske projekter af betydeligt omfang.

Medlemskab og senere 12 års formandskab i Historisk Samfund for Præstø Amt. Her blev der også indført flerdages rejser, og der blev lagt faste årsprogrammer, som blev fulgt i andre historiske samfund.

Medstifter og siden næstformand i Stevns lokalhistoriske Arkiv, hvor dyrlægen har været medforfatter og -redaktør af "Store Heddinge - Før og nu".

Medstifter og mangeårig formand for Østsjællands Møntsamlereforening.

Medstifter og bestyrelsesmedlem i Stevns Bevaringsforening i en årrække.

Og det hele er slet ikke kommet med: Medaljer, vægtlodder, lokale billeder, gamle bøger, botanik, zoologi, gamle glas, oldsager, våben, kobbertøj, kuriosa etc..

Overraskende er den kulturhistoriske mangfoldighed, man møder i Henning Poulsens skikkelse, kombineret med de mange interessefelter, der leder tanken hen på en polyhistor eller et mere nutidigt begreb som multimenneske. Betegnelsen passer næppe ind i Henning Poulsens ord-

bog, men han medgiver glad, at mange interesser, initiativer og fordybelser i skriftlige kilder har givet overskud til andet og mere end lige netop dagen og vejen - at der har været plads til oplevelser i en broget mangfoldighed. På rejser især til midelhavslandene, men også til Afrika og Australien, har han gjort mange kulturhistoriske iagttagelser.

For denne artikels forfatter var mødet med en af facetterne i den poulsen-ske verden i form af Stevns Kunstforenings Samling en ny indfaldsvinkel til den stevnske mangfoldighed, som dyrlægen fra Store Heddinge repræsenterer.

Den havde jeg blandt en hel del andet ikke været ude for før...

Der sker noget på Stevns. Her er Henning Poulsen (i midten) med Kamma Bache, tidligere indhaver af dukkemuseet i Præsto (til venstre) ved åbning af udstilling på Stevns Museum.

Fra Viborg til Stevns.

Den ildhu, som Henning Poulsen ejede angående natur og historie, fik rig næring i barndomsårene, studietiden ved landbohøjskolen og frem til dyrlægegerningen på Stevns.

- Min bror og jeg holdt meget af naturen, og vor naturhistorielærer i underskolen satte meget i gang i os. Som 16 årige fik vi jagttegn og gik på jagt, men vi skulle selv tilberede alt det nedlagte vildt. Vi lærte en masse anatomi, som senere kom os til gode, for vi var ikke i tvivl om, at vi ville være dyrlæger.

- Oldtidskundskab var det fag, jeg havde mest ud af i gymnasiet. Fik interesse for arkæologi, oldtidens kunst og numismatik. Min ene bedstefar havde gravet en kæmpehøj ud, og den anden ejede en lille blikæske med gamle mønter, som vi ofte beundrede, og som siden blev min arvelod.

- Nej, jeg har aldrig overvejet at hoppe fra dyrlægegerningen til fordel for historien. Jeg synes egentlig, at det har været kombineret på en udmærket måde. Selv om der har været op til 17 udkald på en nat, har jeg aldrig følt det som en plage.

- Min introduktion på museet startede

Henning Poulsen vurderer, sammen med Crumlin Pedersen fra Vikingeskibsmuseet i Roskilde, et fund fra en undersøgelse.

på det arkæologiske felt. Min dengang 11 årige søn, Bjørn, spurgte, om vi ikke skulle grave en kæmpehøj ud? Det må man ikke sådan bare. Heller ikke selv om ens oldefar havde gjort det. På Strandfogedgården i Holtug havde man en dag pløjet på store sten. En lørdag eftermiddag ”kiggede” vi nærmere efter, men kun sten i cementhård jord og en brækket spade var resultatet. Bjørn, lidt skuffet, og jeg ærgerlig sad på kanten af det beskedne hul. Bjørn tog en klump jord og nuldrede den mellem fingrene. Og hvad skete? Frem trillede to små guldringe, bronzesager, og en ildslagningssten, som alt sammen blev taget op og omhyggeligt lagt i små medbragte æsker, for vi havde jo sagt, at vi skulle ud og grave guld.- og det fandt vi. Da vi ringede til Nationalmuseet, ville de næppe tro os, men senere ankom inspektør Henrik Thrane. Han fik tingene, og vi kørte til vores hul, der på udgravningsrapportens kort kom til at hedde ”Dyrlægens Hul”. Thrane kiggede på lokaliteterne og tog bestik. ”Manden skal ligge dér” og det gjorde han, endda med en broncepålstav ved sin højre side. Indsvøbt i kohud havde han været lagt i egekiste, men begge dele var helt formuldede. Hvordan gik det så videre? Jo, tretten grave blev gravet frem, og udgravningen stod på i to år. Det tog næsten al ens fritid, for praksis skulle jo også passes, men når man har travlt, når man meget. Samtidig havde vi pressens og hele egnens fulde bevågenhed under hele forløbet, og det skabte øget interesse for museets virksomhed og egnens historie. Mange lærte meget om bronzealderen ved den lejlighed.

Flittig - hele vejen rundt.

Man kan spørge Henning Poulsen om sære ting : Er du et flittigt menneske, en travl mand, en multinatur?

Og få svaret:

- Flittig? - Der har været travlt hele

tiden med at sætte sig ind i mange ting, og når man går ind for en ting, må man også sætte sig grundigt ind i stoffet. Men sådan, hvad jeg hælder mest til, har jeg ikke gjort op. Jeg tror såmænd nok, at det at gå ind i noget eller sætte mig ind i et område, har drevet mig, for der ligger noget spændende i at gå videre med ting og se, hvad der ligger bag det umiddelbare. Man skal ikke gro fast i et emne, men lade historien give én vekslende oplevelser. Der ligger jo en viden i tingene - og den venter på én, når man arbejder med dem.

Henning Poulsen, Store Heddinge, ved åbningen af Niels Larsen Stevns-udstilling på Stevns Museum (1991).

Kunsten på Stevns.

Skiftende kunstudstillinger på Stevns Museum blev startet, mens politimester Gelius var formand, og de fortsatte derefter i en menneskealder. De gav store besøgstal og øget interesse for kunst og førte til, at Stevns Kunstforening blev startet i 1981 med Henning Poulsen som formand. Den er en solid forening med konstant medlemstal og faste årsprogrammer. Foreningen ”Kulturloftet” arrangerer

nu i samarbejde med Stevns Kunstforening skiftende kunstudstillinger på det mere ydmyge biblioteksloft.

Østsjællands Museums samling af Niels Larsen Stevns værker er her i 1998 udstillet smukt, og godt besøgt i det gamle apoteks lokaler midt i Store Heddinge. Her burde egnens kendte kulturudøvere nok have deres forum for fremtiden.

- Niels Larsen Stevns samlingen kom igang, og hvor skulle den være, hvis ikke på Stevns?

- I 1976, efter at Lille Heddinge Rytter-skole var blevet restaureret, gik jeg en tur på hovedgaden i Store Heddinge og spurgte byens handlende: "Vil I støtte ideen om en Niels Larsen Stevns Samling?" Det gav 13.000 kr til formålet på den tur, og mange af tilskuddene kom igen år efter år. Nu er der indkøbt og skænket til samlingen et halv hundrede originale ting som olier, akvareller, skulpturer, skitser - foruden litografier og bibliografi.

- Der burde være en Niels Larsen Stevns udstilling på Stevns, og det blev der!

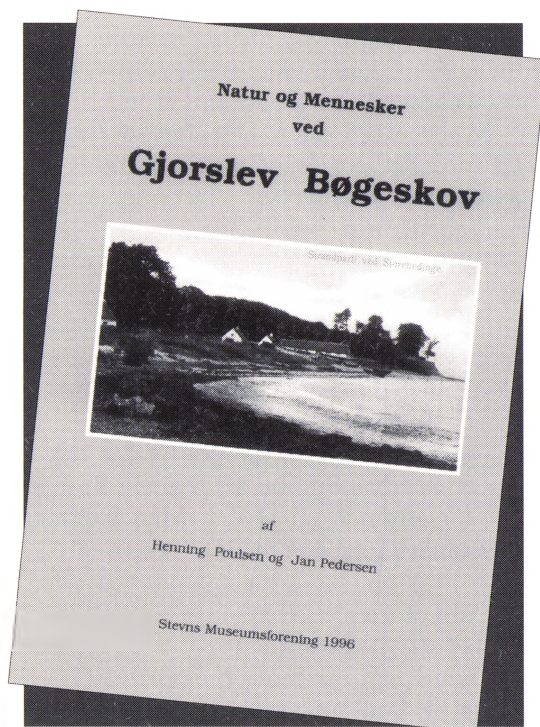
Man må jo smede, mens jernet er varmt... og det var det i den sag!

Nu er opgaven, at få givet samlingen en permanent og værdig ramme. Det ville være sørgeligt, hvis samlingen igen skal staves sammen under uantagelige klimatiske forhold på Lille Heddinge Rytterskole.

"Vi må udgive noget".

Ideer og tanker kommer og går. Med Henning Poulsens ord må man jo smede, når jernet er til det! Stevns Museum og Østsjællands Museumsforening har gennem en årrække stået bag udgivelsen af historiske skrifter - større, mindre, men hidtil så populære, at udgivelserne økonomisk har kunnet hvile i sig selv, og endda har de kunnet være med til at skaffe startkapital til næste udgivelse..

Om begyndelsen med skrifterne fortæller Henning Poulsen :

Affotograferet forside af en Henning Poulsen-publikation.

- Sidst i 70erne opstod ideen: Vi måtte udgive noget på museet. Der var et stort behov for oplysning om egnens historie. Det skulle vi være med til at opfylde..

Den første bog i 1979 hed "Stevns Klint", og den handlede om geologien, klinten som arbejdsplads og graffiti i de stevnske kridtsten. Serien "Landsbyer på Stevns" var så populær, at den kom i tre oplag og gav grundlag for mange andre udgivelser. De sidste udgivelser på museumsforeningens forlag er "Natur og Mennesker ved Gjorslev Bøgeskov" og "Skonerten Skibladner af Rødvig". Den første bygger på indsamlede oplysninger fra den lokale befolkning, den anden på bearbejdede erindringer fra en rødvigskipper.

Kan du godt lide at skrive?

- Ja, især da hvis det noget at skrive om. Der skal være kød på tingene, og det skal være noget, andre ikke har skrevet om før. Selvfølgelig da! understreger dyrlægen tørt og fortsætter : Jeg har hele tiden noget for, finder måske også på helt

”fjollede”ting. Hele skabet er fyldt med manuskripter, der ikke er færdigbearbejdede endnu.

Skabet står i stuen. Det åbnes forsigtigt og fortæller om én af mange samlinger i dyrlægens omgivelser. Der er mange muligheder for publikationer, og mange illustrationer dertil kan findes i den private billedsamling.

Nye genstande kommer stadig til i hjemmet - lige fra et par Johs. Larsen akvareller til ukendte, spændende kuriosa.

- Er du nysgerrig?

- Ja, det skal nok passe. Er der noget der er usædvanligt, kaster jeg mig tit over det for at finde ud af det. Man kommer vidt omkring på den måde.

Museumsmanden.

Henning Poulsen kan identificeres med mange historiske og kulturelle initiativer i sin stevnske omverden - også i museumsarbejdet. Hvordan ser museernes muligheder ud efter år 2000?

- Min drøm har været at engagere folk i historie, at lære dem fortiden at kende. Det er vigtigt, at folk kan få lejlighed til glæde sig over smukke ting og lære noget om dem. Folk med interesse og glæde ved det, de kan opleve på museum, har skænket utrolig meget til museerne. Det er på en måde en flot og værdifuld vekselvirkning. Idag er tingene nok for en del mest til fornøjelse for professionelle og gjort til EDB-anliggender. Der er for de fleste almindelige mennesker ikke megen glæde ved at slå op på et EDB-anlæg. Det gælder om at se tingene, glæde sig over den og at finde ud af sammenhænge. Det kan kun ske på museerne. Man kan ikke undvære professionelle, men tingene skal formidles på en måde, så gæsterne ikke behandles som små børn, eller de skal bruge kostbar ferietid på at tygge sig igennem alenlange planchetekster. Hvis der ikke er noget, folk selv skal finde ud af, synes de også, det er kedeligt. Rigtig formidling er vig-

tig, og det er forskning på museerne også, men arkæologernes rapporter er jo nærmest skrivelser mellem fagfolk.

- Var det ”klientkonge-ord”, at man ikke skal jage folk væk ?

- Det er i al fald vigtigt, at man ser formidling og kontakten til museumsgæsterne som midlet til at fastholde og udvikle den historieinteresse, der er så betydningsfuld. Der skal fortælles om tingene, de skal kunne ses og opleves.

Den gamle have i Ved Munkevænget i Store Heddinge fortæller i sine frodige detaljer en egen historie om mangfoldighed og ildhu. Næsten alle planterne har deres egen specielle herkomst.

Talen falder på haveglæder. Med det som med så meget andet lyder det i første omgang med den så klædelige, jydsk beskedenhed fra Henning Poulsen : ”Nå, det ved jeg nu ikke rigtig” eller ”Det

Henning Poulsen i sin have - en sommerdag på Munkevænget i Store Heddinge.

Medlemmer af kommunalbestyrelsen, håndværkere og bankfolk hører om en nødvendig tagreparation i Lille Heddinge. Henning Poulsen redegør for situationen.

er svært at svare på” - uden at det lidt senere forekommer at være særlig svært at komme ind i!

I samtalen har vi også strejft det at blive stevnsbo, når man er viborgdreng.

- Efter så mange år på Stevns bliver man så stevnsbø?

- Jo, det vil jeg nok sige - efter 44 år.. Jeg er mere inde i Stevns end i Viborg. Man kender nok Stevns som sin bukselomme. Accepteret? Jo, jeg synes det. Der er sket noget hele tiden. Hvert år har på en måde været en oplevelse. Det er altid spændende at producere noget, værd at være med i et arrangement..

Et sidste kig på stuens store Knud Kyhn-billede med heste og al den natur, der også optager Henning Poulsen.

Er ordet ”ildsjæl”den rigtigste betegnelse for dyrlægen fra Stevns, hvis spor kan følges gennem historie, kultur og natur?

Det er egentlig forbløffende, hvad han i tidens løb har givet sig af med og stadig engagerer sig i - ud over at have taget sig af de stevnske dyr.

Henning Jessen

Havbakken 285, Enø, 4736 Karrebæksminde

Student fra Horsens Statsskole 1948. Journalist. Redaktør Næstved Tidende, Næstved 1955-1988. Medlem af bestyrelsen for Næstved Museum og Historisk Samfund for Præstø Amt. Forfatter til historiske og politiske artikler og bøger.

Kvinderne i Fladså og kommunalpolitik 1908-70

En undersøgelse i Fladså
for at afdække kvinder i politik
- efter at de i 1908 fik
kommunal valgret. -
Brugte kvinderne deres stemmeret?

Af Anne-Lise Pallesen

I 1908 indførte de herrer mænd ædelmodigt kommunal valgret for kvinder (og tyende). Ved kommunalvalget i marts 1909 gik de danske kvinder for første gang i Danmarkshistorien til valgurnerne.

Sådan fik vi ideen til ”Fladså kvinder og politik”.

I slutningen af 1995 fortalte ”Center for information om kvinde- og kønsforskning”, at det var i færd med at oprette en database over kvinder, der havde været med eller var med i politisk arbejde. Havde vi, Fladså Arkiv, nogle navne at hjælpe dem med? Det havde vi ikke, men forespørgslen satte tanker i gang.

Hvorfor ikke tage emnet op, kaste os ud i arbejdet med at finde kvinderne frem og så håbe på, at indsatsen ville bære

frugt i form af en spændende beretning om kvinders indflydelse også på det politiske arbejdsfelt. Som tænkt, så gjort.

Naivt, måske, for der lå vist i baghovedet en forventning om, at da kvinderne endeligt langt om længe fik stemmeret, så havde de selvfølgelig spændt musklerne, var gået ”på barrikaderne” og havde vist deres styrke.

Men efterhånden som arbejdet skred frem, dalede ethvert håb om at skue en stærk kvindebevægelse, for slet ikke at tale om et regulært kvindeoprør.

Afgrænsning i område og tid:

I 1962 danner Næstelsø-Mogenstrup, Rønnebæk og Vejlø-Vester Egesborg kommuner det, vi kan kalde den første Fladså kommune. I 1966 slutter Hammer kommune sig til - efter en lokal folkeafstemning. Som følge af ”Kommunalreformen” går Rønnebæk og Vejlø i 1970 til Næstved, og Everdrup og Snesere kommuner danner sammen med resterne af den første Fladså kommune den Fladså storkommune, vi kender i dag.

Fortællingen om Fladså kvinder og politik dækker derfor kun de områder, der her og nu indgår i primærkommunen Fladså.

Tidsafgrænsningen er sat fra 1908, hvor kvinder får valgret, og til 1970, da den nuværende storkommune Fladså ser dagens lys.

Og historien om Fladså kvinder og politik fra 1970 og fremover står afventende på Fladså Arkivs arbejdsplan og ønskeseddel for fremtiden.

Sognerådvalg:

Ved det første valg i 1909 er der ingen kvinder opstillet i de fem sognekommuner. De første kvinder på valglisterne dukker op:

i Snesere i 1913,
i Everdrup i 1917,

88 m ar i og ige er der og rer pl agt be les er pr. paa ton der 5- re, pr. af ens hat Jas st. : til Dre væk bæse	<h3>Distussionsbladen.</h3> <p>Frit OrdRiste.</p> <p>—</p> <p>Til alle valgberettigede Kvinder i Everdrup Sogn.</p> <p>—</p> <p>Dad os blise, at vi ikke alene er jlaabe ober at hade saact Valgret, nien at vi ogsaa søler, at vi har Valgpligt. Det er enhver alborlig tænkende Kvinde's Pligt at øve den- ne Ret, nu, da Sogneraadvalget ogsaa er afhængig af bore Stem- mer. Ingen Kvinde har Lov til at blibe hjemme, uden at det skal siges hende: det er at forsumme din Pligt. Enhver Kvinde, fattig eller rig, bør møde d. 12. Marts i Ever- drup Samlingshus for at bære med til at vælge de Mænd til Kommu- nalforsyrelsen, der har det aabne Øje og Hjerter for de smaa i Samfun- det, der vil se bort fra alt Partis- bæsen og øve Rejsfærdighed paa alle Omraader.</p> <p>Orange Kvinder.</p>	1 no 1 rel 4 12 Bl 3 de re pe en de Ti fo pe de S nu fo gi bi li fi 9 2 R fi a
--	--	--

Inklæg i Næstved Tidende, tirsdag den 9. marts 1909. En henvendelse til alle valgberettigede kvinder i Everdrup sogn.

i (Vejlø-)Vester Egesborg i 1933,
i Næstelsø-Mogenstrup i 1937
og i Hammer i 1943.

Sognerådsmændene får først kvinder
indvalgt i deres midte:

i Hammer i 1943,
i (Vejlø-)Vester Egesborg i 1950,
i Everdrup i 1954,
i Næstelsø-Mogenstrup i 1954
og i Snese i 1966.

Besættelsestiden 1940-45 laver uorden,
men ellers afholdes der valg til kommunale
råd hvert fjerde år. I det følgende er af
pladshensyn kun nævnt de år, hvor der er
kvinder opstillet.

Opstillet v/valg t/sogneråd:

Snese:

1913: 1 kvinde opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1921: 1 kvinde opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1937: 1 kvinde opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1943: 1 kvinde opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1950: 1 Kvinde opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1954: 5 kvinder opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1958: 4 kvinder opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1962: 3 kvinder opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1966: 5 kvinder opstillet.
2 blev indvalgt.

Everdrup:

1917: 2 kvinder opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1946: 2 kvinder opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1950: 2 kvinder opstillet.
Blev ikke indvalgt.

1954: 2 kvinder opstillet.
Den ene indvalgt, den anden indsuppleret
i valgperioden.
1958: 3 kvinder opstillet.
1 blev indvalgt.
1962: 3 kvinder opstillet.
1 blev indvalgt.
1966: 5 kvinder opstillet.
1 blev indvalgt.

(Vejlø-)Vester Egesborg:

1933: 1 kvinde opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1937: 3 kvinder opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1946: 1 kvinde opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1950: 3 kvinder opstillet.
1 blev indvalgt.
1954: 5 kvinder opstillet.
1 blev indvalgt.
1958: 3 kvinder opstillet.
1 blev indvalgt.

Næstelsø-Mogenstrup:

1937: 2 kvinder opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1946: 4 kvinder opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1950: 3 kvinder opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1954: 3 kvinder opstillet.
2 blev indvalgt.
1958: 4 kvinder opstillet.
1 blev indvalgt.

Hammer:

1943: 2 kvinder opstillet.
1 blev indvalgt.
1946: 1 kvinde opstillet. Blev indvalgt.
1950: 2 kvinder opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1958: 1 kvinde opstillet.
Blev ikke indvalgt.
1962: 1 kvinde opstillet. Blev indvalgt.

Fladså:

1962: 8 kvinder opstillet.
Blev ikke indvalgt.

1966: 6 kvinder opstillet.
3 blev indvalgt.

Nedtur, forundring, forbavselse. Var kvinderne virkelig uinteresserede i samfundsforholdene; lod de bare deres ansvar ligge og gav mændene lov til at sætte dagsordenen; holdt de lav profil af hensyn til familiefreden eller var de virkelig så undertrykte, at de ikke vovede at stikke hovedet frem og sige deres mening? Desværre har de ikke efterladt deres version i nedskreven form.

Medlem af sognerådet 1908-1970:

Hammer:

1943-1950: Hedvig Hansen, husmoder, Hammer. (Venstre).

1962-1966: Rigmor Andersen, husmoder, Blangslev. (Venstre).

Vejlø-Vester Egesborg:

1950-1958: Johanne Hansen, husmoder, Vejlø. (Venstre).

1958-1962: Martha Rasmussen, husmoder, Vejlø. (Venstre).

Everdrup:

1954-1962: Margrethe Nielsen, syerske, Everdrup. (Venstre).

1956-1958: Elna Larsen, husmoder, Størtinge, (Socialdemokratiet).

1962-1970: Grete Jensen, lærerinde, Staunstrup. (Socialdemokratiet).

Næstelsø-Mogenstrup:

1954-1958: Anna Møller, husmoder, Blangslev. (Venstre).

1954-1962: Poula Hansen, husmoder, Brandelev. (Socialdemokratiet).

Snesere:

1966-1970: Helga Larsen, husmoder, Snesere. (Socialdemokratiet).

1966-1970: Else Jensen, husmoder, Brøderup. (Venstre).

Fladså:

1966-1970: Else Frederiksen, husmoder, Rønnebæk. (Socialdemokratiet).

1966-1970: Kirsten Møller, husmoder, Rønnebæk. (Det Radikale Venstre).

1966-1970: Gudrun Olsen, sognefoged, Blangslev. (Venstre).

Af de 14 indvalgte var 12 gifte og 2 ugifte. Det har ikke været muligt at finde frem til alle ægtefællers beskæftigelse, men hovedparten synes at have været beskæftiget ved landbruget (gårdejere, gårdforpagter, parcellist). Det kan næppe undre, da området hovedsageligt må betragtes som værende landbrugsområde, indtil strukturændringerne tager fart i 1960'erne.

Men hvem var de så disse få kvinder, der stillede op, og som blev indvalgt? Ved vi noget om dem andet end deres navne? Ti er døde, og vi har ikke mange spor at gå efter. Men heldigvis er det lykkedes at få livshistorie på nogle af de nævnte damer ved hjælp familiemedlemmer m. fl. Af de fire nulevende har en enkelt fortalt om sig selv. En er vi i færd med at samle historien om, en har lovet at ville skrive (har rundet sine firs år), og hos den sidste har alderen sat sine spor, så vi håber på hjælp fra familien.

Hedvig Hansen, Hammer, husmoder,

medlem af Hammer sogneråd 1943-50.

Født 26. marts 1894 på "Englebjerggård" i Stenstrup, Rønnebæk sogn. Døde 17. december 1975 i sit parcelhus "Hammersdal" i Lov. Hun blev enke i 1955.

Var uddannet som forskolelærerinde i 1914. I 1915 på et 4 mdr's kursus for håndarbejds lærere. Arbejdede som lærerinde indtil sit giftermål i 1922 med gård-ejer Chr. Hansen.

Det nygifte par flyttede ind på gården "Virkelyst" i Hammer. De havde pige og to karle, og der var ikke senere tiders moderne hjælpemidler. Der var brændefyret komfur og kakkelovne. Storvasken blev klaret med gruekedel og vaskebræt, saltkar til opbevaring af grisekød. Der var stor have med mange frugttræer og

bærbuske, og havens bær og grøntsager skulle syltes og henkoges. Hønse- og andehold, daglig madlavning til 7-8 personer. Og gammeldags lokum "ude". Og så fik de forresten også to døtre.

Hedvig Hansens mand skrev skuespil om historiske personer og ledede dilettanten. Han tog ud i foreninger og skoler, hvor han spillede på lut, sang og læste op, mere end 1000 gange i løbet af 25 år. Hun startede i 1943 en husholdningsforening, blev også formand for den og sad i husholdningsforeningernes kredsbestyrelse, var med i Venstre's kvinder og formand for børneværnet 1943-1950. I 1954 opstillet ved amtsrådsvalget. Kort sagt et meget travlt og aktivt virke. Hun var præsident i Soroptimistklubben i Næstved, med i bestyrelsen for Østifternes Haveselskab, og så tog hun forresten kørekort som 60-årig. Hendes valgprog var "Aldrig færdig - altid på vej".

Hedvig Hansen, Hammer, med soroptimisternes præsidentkæde om halsen

Elna Larsen, husmoder, Størlinge Mark.

Medlem af Everdrup sogneråd 1956-58.

Elna Emilie Jakobsen, gift Larsen, blev født 19. marts 1907 og døde 14. juni 1992.

Hun gik 7 år i Snesere skole. Da hun var blevet konfirmeret, fik hun plads som lillepige på en gård i Snesere. Derefter husholdningselev på godset Engelholm. Så kokkepige på hotel Frederiksminde i Præstø. Senere arbejdede hun hos gartneren i Bøgesø, indtil hun fik plads som husbestyrerinde hos 2 ugifte brødre. Her var hun, indtil hun blev gift i 1931 med Niels Poulsen Larsen. De fik 6 børn, 3 piger og 3 drenge.

Niels Larsen skaffede til dagen og vejen ved arbejde hos bønderne, i skoven eller som murerarbejdsmand.

Elna måtte også yde sin del til familiens underhold. Hun passede hus, børn og dyrehold, men gik også ud som vaskekone og klarede andres storvask. Tøjet blev kogt i gruekedel, skrubbet igennem på vaskebrættet ved hjælp af "knofedt". Skyllearbejdet blev ofte klaret ude på gårdspladsen ved vandpumpen, der blev betjent ved håndkraft - også på vinterdage. Elna gik på arbejde, også når hun var højgravid med det resultat, at et af hendes børn blev født med dybe furer i lårene, netop der, hvor vaskebrættet havde hvilet.

Niels og Elna måtte sande, at 1930erne var dårlige økonomiske tider. Der var ikke tid til at holde fri. I besættelsestiden arbejdede Elna også i tørvemosen i Flintemose. Hun gik fra Storeskov til Flintemose med et barn i trækvognen og et gående ved siden af.

I 1944 overtog de Nielses forældres husmandssted på Størlinge Mark. Niels stoppede som murerarbejdsmand, arbejdede på deres lille landbrug, kørte mælk for Brandelev mejeri og fragt for Brandelev station. Om sommeren kørte han også tørv og om vinteren brænde fra skoven til folk i omegnen.

Selvom det daglige slid og slæb tog

Everdrup sogneråd 1958. Yderst til højre Elna Larsen, bagest Margrethe Nielsen

mange kræfter, var Elna og Niels aktive deltagere i foreningslivet og i offentlige tillidshverv. Elna var medlem af Everdrup Husholdningsudvalg i mange år, formand 1953-56. Niels var medlem af menighedsrådet i to perioder. Elna afløste ham og sad også i to perioder. Og hun fik altså også tid til et par år i Everdrup sogneråd valgt for Socialdemokratiet.

Margrethe Nielsen, Størlinge, syerske, medlem af Everdrup sogneråd 1954-62. Født og opvokset på "Tofttegård" i Størlinge. Sad i sognerådet for partiet Venstre. Var medlem af biblioteksudvalget, børneværnet og skolekommissionen. Ugift. I en lang årrække formand for Everdrup menighedsråd. Hendes broder Hans blev den sidste sognerådsformand i Everdrup kommune.

Grete Jensen, lærerinde, Staunstrup.

Medlem af Everdrup sogneråd 1962-70.

Når Everdrup hvert år i august måned holder sognefest fra tidlig morgen til sen aften møder Fladså Arkiv som regel op med en udstilling i "Stalden". I 1996 var udstillingen bygget op om emnet "Fladså kvinder og politik". En af de mange besøgende var Grete Jensen. Godt - det var lige vand på vores mølle. Grete fik besked på at gå hjem og skrive om sig selv, med tilføjelsen: "husk nu at få historien om de lange bukser med". NEEEEEJ, sagde Grete, den kommer ikke med, det kan man da ikke skrive.

Sådan er det desværre ofte, at de små hyggelige fortællinger, der er en del af vor fælles hverdag, de bliver ikke skrevet ned. Sådan gik det også med Grete's lange bukser. De kom ikke ned på papiret. Historien er ellers så sød. Grete sad i sog-

nerådet, og det holdt sine møder i sogne-
stuen på loftsetagen i Everdrup alder-
domshjem. Der var indlagt centralvarme,
men ingen isolering eller termoruder; kort
sagt ved vintertide et temmelig køligt
rum. Nu var det efterhånden blevet accep-
teret, at kvinder gik med slacks, så Grete
fandt, at her var mulighed for at holde
benene varme under sognerådsmøderne.
For en sikkerheds skyld spurgte hun sog-
nerådsformanden, om han ville have
noget imod, at hun mødte frem i slacks.
Sognerådsformanden så forbavset på hen-
de og sagde: "Jamen, Grete, du har da så
mange pæne kjoler". - Sådan!

Grete Jensen er født d. 24. februar 1924
i Brundby på Samsø. Familien havde
overtaget faderens fødegård, firlænget
med stråtag og bindingsværk, med mæl-
ke- og borgestue. Desværre døde faderen
27 år gammel og efterlod kone og tre
børn, hvoraf den yngste var nyfødt og
blev døbt ved faderens kiste. I 1937 måtte
gården sælges, og familien flyttede til
Sjælland. Grete blev konfirmeret i 1938
og kom så ud at tjene hos en morbror og
tante på Refsnæs. Derfra gik turen til
Samsø som pige/karl. Efter et ophold på
Osted efterskole videre til Vejle statssemi-
narium, hvor hun tog eksamen som
småbørnslærer. Blev ansat på Rønne pri-
vatskole på Bornholm fra 1/8 1945, hvor
russerne fortsat holdt øen besat. Senere
plejemoderassistent på Refsnæs blindein-
stitut.

Dengang måtte forskolelærerinder ikke
være gift (arbejdet skulle være et kald), og
da Grete både blev gift og fik børn, måtte
der ske noget. De endte på Bøgesø station
på den nu forlængst nedlagte privatbane
fra Næstved over Præstø til Mern. Hun
som stationsforstander og ægtemanden
som banearbejder. Fra 1/11 1950 blev
Grete Jensen lærerinde på Staunstrup for-
skole. Da den blev nedlagt i 1970, blev
hun overflyttet til Korskindeskolen, hvor
hun var, indtil hun gik på pension i 1985.

I 1962 blev hun valgt for socialdemo-
kratiet til sognerådet i Everdrup - ene

kvinde blandt 8 mænd. Det blev til to
perioder. Så gav hun op, for det kommu-
nale arbejde var svært foreneligt med
mand, børn og fuldtidsjob. Forresten bor
Grete fortsat i Staunstrup Forskole. Den
købte hun og hendes mand nemlig, da den
blev nedlagt som skole.

Gudrun Olsen, Blangslev, sognefoged,

Medlem af Fladså sogneråd 1966-70.

Født 27/11 1912. Døde 5/10 1994. Hun
var sognefoged (politimyndighedens ud-
øver i et landsogn) i Mogenstrup sogn fra
september 1951 og i de næste 23 år. Hen-
des fader, morfader og oldefader havde
også været sognefoged. Hun var den
første kvindelige sognefoged på Sjælland
og den anden på landsplan. Hun var dog
fritaget for at deltage ved den årlige ses-
sion.

Gudrun Olsen blev indvalgt i bestyrel-
sen for venstrevælgerforeningen i Fladså i
marts 1965 som repræsentant for Venstres
kvinder. Medlem af Fladså sogneråd fra
1/4 1966 til 31/3 1970 for partiet Venstre.
Opstillet ved valget i Fladså storkommune
i 1970, men blev ikke indvalgt.

Som ung var hun på Askov Højskole
og på husholdningsskole. Virkede som
sekretær for sin fader, da han i 1932-35
sad som medlem af Folketinget. Hun har
siddet i bestyrelsen for Næstved Tidende,
været med i Liberalt Oplysningsforbund
og husholdningsforeningen. Interesserede
sig for litteratur og havde i en del år læse-
kreds for ældre. Ugift. Bortset fra sogne-
fogedembedet, hjemmearbejdende hos
sine forældre, indtil de døde.

Er det muligt at finde i det mindste et
nogenlunde acceptabelt svar på det mang-
lende kvindelige islæt i sognerådene? -
Det er der vist. Det tager altid tid at ind-
køre nye systemer og er der grund til at
sætte mændene på porten, hvis de iøvrigt
har gjort deres arbejde godt nok.

Og hvis vi så skæver til, hvad der skete

på andre felter, så viser det sig, at kvinderne ikke var henvist til kødgryderne, men faktisk tog del i kommunalt arbejde, blot på et andet område, nemlig i de kommunale hjælpe-kasser.

De kommunale hjælpe-kasser:

Hjælpekasse: Offentlig understøttelsesinstitution fra 1856 til 1933, der havde til formål at støtte værdige og trængende uden for fattigvæsenet. Midlerne blev skaffet dels ad privat vej, dels ved stats- og kommunetilskud.

Her har de herrer smukt givet plads til mange kvindenavne på valglisterne. I den forbindelse er der vel ikke så stor forskel fra dengang til nu, hvor omsorgsarbejdet i store træk fortsat betragtes som kvinder-

nes arbejdsområde og ansvar. - Af pladshensyn anføres ingen navneliste.

Mærkeligt at se, at på de tidligste valg-liste opføres kvinde-kandidaterne ikke ved deres eget navn, men ved mandens: blikkenslager G. Nielsens Hustru, Lov, mejeribestyrer Hansens Hustru, Brøderup, eller murermester Rasmussens Hustru, Snesere. Men de har vel været kendt som blikkenslagerens Bolette og mejeribestyrerens Margrethe.

Da kvinder for det store flertals vedkommende var hjemmearbejdende husmødre til omkring 1950/60'erne, er det kun muligt at danne sig et indtryk af de opstillede kvinder ved at finde frem til ægtefællerne.

Bolette Nielsen.

En gravsten i mindelunden på Hammer kirkegård fortæller, at blikkenslager Georg Nielsen var født i 1872 og døde i 1934. Hans kone hed Bolette, og hun var født i 1865 og døde i 1930. - Georg Nielsen sad i Hammer sogneråd 1909-13 valgt af Grundlovsværneforeningen. Bolette Nielsen bliver indvalgt i hjælpekassebestyrelsen i 1917.

Margrethe Rasmussen.

Murermester Rasmussens Hustru, Snesere, hedder Margrethe, forskolelærerinde i Snesere 1909/10. Ægteparret bliver gift den 30. september 1910 i København med bryllupsmiddag på "Skydebanen". Han er enkemand med fire børn.

Hendes fulde navn er Anna Margrethe Mariane Madsen. Er født og opvokset i Snesere, hvor hendes fader er ejer af "Sneseregård" 1869 - 1910. Hun indvælges i hjælpekassen i 1917.

Hendes morfader havde sæde i den grundlovgivende rigsforsamling og var i nogle år folketingsmand. Hendes mand Julius bliver indvalgt i Snesere sogneråd i 1909 for Demokratisk Forening og i 1929 i bestyrelsen for den kommunale hjælpe-kasse for Venstre.

8. Høker Ellas Jønsen, inorup. 4. Pcl. Hans P. Pedersen, Lou. 5. Pcl. Hans Pedersen, Alminge. 6. Gd. Lars R. Larsen, Ring. 7. Gd. Anders Larsen, Hammer. 8. Gd. Niels P. Madsen, Faarup. 9. Gd. Hans P. Hansen, Bygaard Lou.	1. So 2. Pa 3. Sk 4. Pa 5. H 6. H
	1. P 2. S 3. P 4. H 5. H 6. S
Til Hjælpekassevalget: Liste A:	
1. Pcl. Jens P. Nielsen, Lou. 2. Pcl. Niels Nielsen, Ring Bughave. 3. Pcl. Peter Poulsens Hustru, Lou. 4. Blikkenslager G. Nielsens Hustru, Lou. 5. Pcl. Chr. Larsen, Faarup. 6. Stenhugger Lars Olsen, Hammer. 7. Pcl. Ole Johansen, Hammer.	1. G 2. I 3. C 4. I 5. C 6. I
Liste B:	
1. Møllersvend, Jens Sørensen, Hammer. 2. Hmd. Jens Hansen, Faarup. 3. Pcl. Niels P. Jønsen, Hammer Høstehave. 4. Blikkenslager G. Nielsens Hustru, Lou. 5. Pcl. Peter Poulsens Hustru, Thorup. 6. Banarbejder Jørgen Nielsen, Ring. 7. Pcl. Jens P. Nielsen, Lou.	1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.
P. V. V. Lars R. Larsen.	
Taknem	

Del af Hammer kommunes valg bekendtgørelse i Næstved Tidende, onsdag den 7. marts 1917.

Julie Jensen.

En gravsten ved kirkegårdsmuren ved Everdrup kirke fortæller, at gårdejer Jens Joseph Jensens hustru hed Julie. Hun var født i 1884 og døde i 1976. - De blev gift 4. december 1907 og boede på "Stenhøjgård" i Bøgesø. Han var foruden gårdejer også sognefoged (fra 1926), aktiv inden for Indre Mission (sad i menighedsrådet). Han blev indvalgt i Everdrup sogneråd i 1921 og var sognerådsformand 1922 - 1929. Julie Jensen (gårdejerdatter) opstiller ved hjælpekassevalgene i 1917 og 1921.

Sofie Hansen Samsø.

Og lad os så lige snuppe møllersvend Hansens hustru i Tappernøje, i daglig tale kaldet fru Hansen Samsø. Hun er født 23. februar 1882 i Herlufmagle. Hun bliver gift med møllersvend Jens Søren Hansen, søn af møller Peder Hansen i Langemark på Samsø, og derfor kendt under navnet Hansen Samsø. På ægteparrets gravsten på Snesere kirkegård står da også Jens Hansen "Samsø" og Sofie Hansen "Samsø".

Folk, der kan huske ægteparret, påstår, at fru Hansen Samsø sad i Snesere sogneråd. Fruen var opstillet ved sognerådsvalg, men der er indtil videre ikke belæg for, at hun blev indvalgt. Det er derimod korrekt, at hun var opstillet og blev indvalgt i bestyrelsen for den kommunale

hjelpekasse i 1917, 1921 og 1925. Det siges, at hun vist ikke var særlig interesseret i at komme i sognerådet af hensyn til forretningen - hun og hendes mand havde en trikotageforretning i Tappernøje, og så var hun jo socialdemokrat. Trikotageforretningen har de fra engang sidst i 1920'erne, og fru Hansen Samsø driver den til sin død i 1963.

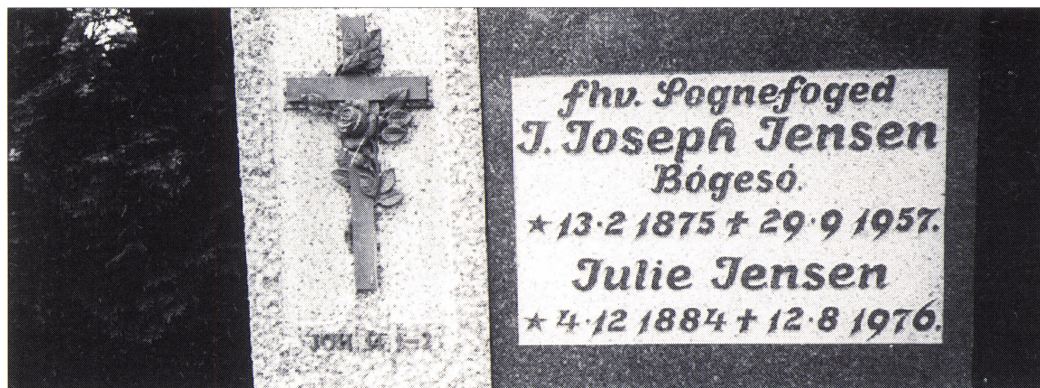
"Hun var en meget dygtig dame. Det var hende, der klarede sagerne, for hendes mand havde problemer med lungerne", således fortælles det. Og vi kan så gætte på, at det var arbejdet som møllersvend, der gav "mellunger" og vejrtrækningsproblemer. Møllersvenden og trikotagehandleren var også politisk interesseret. Han var opstillet for socialdemokratiet ved valgene til sognerådet og hjælpekassen i Snesere i 1929. Han dør i 1938.

Konklusion:

Intet nyt under solen.

Med i det politiske billede skal, at som i dag er det ikke alle stemmeberettigede, der stemmer; at til op i 1950'erne blev man slettet af valglisten, hvis man havde skattegæld eller modtog underholdshjælp fra det offentlige; at der stemmes på politiske lister, hvor kandidaternes placering på listen har stor betydning; og at kvinder ikke bare stemmer på kvinder.

Ved hjælpekassevalget i Hammer i

Gravsten ved kirkegårdsmuren ved Everdrup kirke.

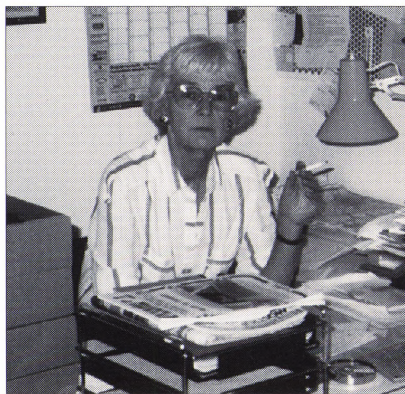
1917 afgav ud af 632 stemmeberettigede kun 252 deres stemme, men da havde valget også været afbrudt på grund af snevej. Og det hænder, at der i kommunen blot indkommer een liste, og hvor de opstillede bliver valgt uden afstemning. Kandidaterne kunne også være opstillet på to forskellige lister. Ved sognerådsvalet i Hammer i 1909, altså det første år, hvor kvinder har stemmeret, stemmer kun 347 ud af 545 vælgere, og deraf er kun 116 kvindestemmer.

Når der ikke er mulighed for på anden vis at nå frem til en slags konklusion på ens arbejde, kan det være nødvendigt at tage sin "næse" til hjælp. Og den siger, at de kvinder, der i årene 1908-70 stillede op ved de kommunale valg, kom fra familier, der havde ikke bare interesse for samfundet omkring dem, de ydede også efter bedste evne en aktiv indsats. De opstillede kvinder havde med andre ord, både hvad miljø og opbakning angår "deres bagland i orden".

Det er vist også nødvendigt i dag, hvis kvinder vil være med uden for den snævre familiekreds. Altså: Intet nyt under solen!

Kilder:

Inger Jacobsen, "Virkelyst", Hammer, om sin moder Hedvig Hansen, 1996, Kaja Larsen, Størlinge, om sin svigermoder Elna Larsen, 1997, Grethe Jensen, om sig selv, 1996, Gravsteder/-sten på de lokale kirkegårde, Jens Niensens Efterslægtstavle, afsluttet ca. 1918, tidsskriftet Ask 19/20 1993 "gårdejer Hans Madsens erindringer", håndbogen "Danske Gårde", Næstved Tidende og Kommunal Årbog.

Anne-Lise Pallesen

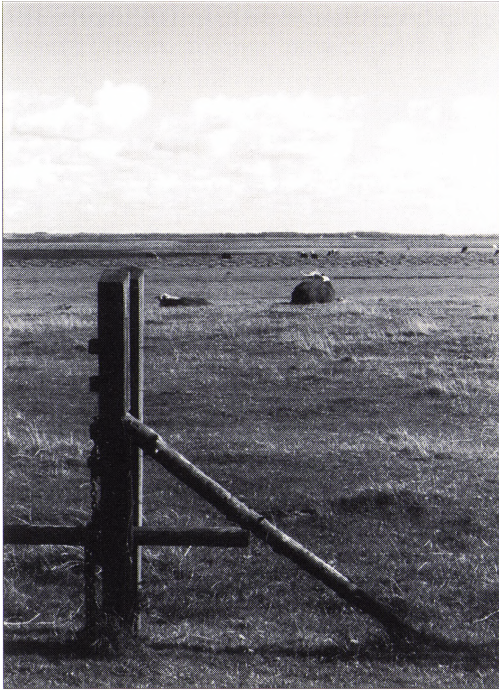
Født 1933. Opvokset i den gamle, historiske fæstningsby Fredericia, altså en del miljøskadet. Kontorist 1954-1994. Akklimatiseret indvandrer i Snesere/Fladså siden 1960. Frivillig, ulønnet medarbejder i Fladså Arkiv fra dets start i 1979, arkivleder siden 1981. Fotoet er fra 1990. Siden da forbud mod fotografering.

Om et hyrdehus yderst på Enø's barske overdrev

Huset til overdrevets hyrde
og hans familie siden midten
af 1800-tallet var inddraget i
Den anden Verdenskrig og
modstandskampen på
Næstved-egnen.

Af Henning Jessen

Overdrevets vidder, set fra Hyrdehuset. (Foto: H.J.)

Hyrdehus eller Vogterhus. I Enø-sammenhæng er huset på Enø Overdrev engang i 1800-tallet bygget til hyrden, som havde opsynet med kreaturerne - af samme grund naturligvis benævnt *Hyrdehus*. I 1846 dannede Enø's gårdbeboere deres oldermandslaug, som tager sig af fællesskabet omkring anvendelse af det fælles overdrev. Kun en enkelt af øens gårde er ikke udstykket til sommerhus-bebyggelse i dag, men oldermandslauget med dets mange traditioner fungerer stadig - tager sig af Hyrdehusets ve og vel i en barsk natur og sørger i sommerhalvåret for kreaturer til afgræsning af den store fælle, som kun adskilles fra Dybsø af et smalt farvand.

Hyrdehuset er en stråtekampstensejendom, beliggende øst for det skel med hegnsdannelse, der markerer starten på overdrevet - og slutningen på Overdrevsgårdens marker.

Siden engang i 1800-tallet har det lille

hus været rammen om skiftende hyrdefamiliers liv - primitivt, hårdt og krævendt. Det var hyrdens opgave at sørge for opsyn med kreaturerne - og i de første mange år at sørge for to gange i døgnet at drive malke-kvæget sammen, således at malkepigerne som kom til overdrevet første gang kl. 4 om morgenen, havde noget at tage fat på.

Oprindeligt var Hyrdehuset kun tænkt som en slags sommeropholdssted for hyrden og hans familie, der blev lønnet for at være opsynsmand i den tid, hvor der var græsning på overdrevet.

Forhandlingsprotokol fra 1846

Oldermandslaugets gamle protokol har - i en senere udarbejdet, renskrevet udgave - været stillet til forfatterens rådighed. Siden Enø-gårdejereren Lars Hansen fik samlet gårdbeboerne i deres laug (1846) har der været ført protokol over store og små begivenheder. Den fortæller bl.a. om forhold med forbindelse til Hyrdehusets vedligeholdelse.

Det opgives i en række sammenhænge, at Hyrdehuset er opført i 1871. Kendsger-

Hyrdehuset som det ligger nu - og hvor det har ligget siden midten af 1800-tallet (Foto: H.J.)

ningen er, at der har været hus til hyrden på overdrevet før den tid.

Ifølge oldermandslaugets protokol (8.6 1864) vedtog gårdbeboerne „endvidere at tilbygge fag til Hyrehuset (hyrdehuset) og det overdroges til oldermænden, L. Hansen, at besørge dette opført og derhos at tilstille beboerne regning”.

Altså - i 1864 skulle der ske en udvidelse af det eksisterende hyrdehus. I 1871 siger oldemandsprotokollen: „Fra aaret 1871 til aaret 1872 intet at bemærke”. P. Hansen oldermænd.

Bestemmelser for overdrevet

I statutterne for lauget fra 19. august 1846 hedder (efter en afskrift) i paragraf 5 „Oldermænden skal udlægge en baad i overdrevet til hyrdens rådighed, hvorfor han erholder et høved frit græsset i fælled...”

Og paragraf 6: „Oldermændens øvrige forretninger erholder han betalt med fri græsning for et høvede på overdrevet”.

Sommeren 1865 skulle der gøres noget ved vandings-forholdene på overdrevet. Det hedder: „Oldermænden, M. L. Sørensen, lod grave en vanding i overdrevet, som blev udført af husmand Lars Andersen efter accord og beløb sig til 81 rigsdaler, 2 mark og 4 skill.”

17. januar (1866 eller 1865) skrives om lønnen til hyrden: „Samtlige beboere var forsamlede og vedtager angaaende hyrens (hyrdens) løn i fremtiden saaledes: pr. gaard af hver gaard 2 skæpper rug og 2 skæpper byg samt 2 lispund brød og 4 pund smør og af hver gaard ugentlig en pot afskummet eller tykmælk. Oldermænden anmodes om at føre tilsyn med stubberne (stubbene) at de ikke bliver utilbørligt medtaget”.

Den 7. maj 1872, blev der vedtaget „at besætte overdrevet hvert aars 10. maj med 7 høveder fra hver gaard, dog kan dette antal af kreaturer forandres, naar gaardbeboerne derom bliver enige”.

Og desuden, „at oldermænden og den mand, der næste aar skal være oldermænd har at besætte overdrevet med hver en forsvarelig springdygtig tyr, hvis græsning er fri”.

Stormfloden i 1872

Oldermændsprotokollen har et notat om den store stormflod, som 13.11. 1872 ramte landet. På overdrevet hedder det: „ved stormfloden blev hegnet til overdrevet en del beskadiget, som for at blive forsvareligt igen kostede gaardbeboerne tilsammen 19 rigsdaler”.

Og så om hyrdehuset (notat 1. januar 1875, oldermænd J. Chr. Hansen): „Aar 1874 blev byens fælles huus i overdrevet belagt med nyt tag på den sydlige halvdel, foranlediget heraf med de sædvanlige aarlige udgifter steg omkostningerne for det nævnte aar op til et beløb på 17 rigsdaler”.

Huset og menneskene

Pladsen var snæver i Hyrdehuset: en lille stue, smal gang med komfur og et lille spisekammer - samt snævre loftsforhold. Lavloftet og ofte koldt. Huset har ændret status og er nu fritidshus. Det har gennemgået en restaurering, som - uden at det har mistet den charme, der knytter sig til en afsides, fredelig beliggenhed - på en række områder har bragt det mere i overensstemmelse med nutiden.

Der refereres, at et ægtepar med seks børn i tiden 1910 til 1913 boede tre somre og en vinter i huset. Om betalingen ved man: 4 rugbrød, 4 pd. smør og 1/2 td rug samt 4 kr. af hver gårdmand. Familien kunne tjene lidt ekstra skillinger ved at fange ål. Ålekrogene måtte hentes ind ved 2-tiden om natten, og ålene blev i en sæk båret til Karrebæksminde, hvor de kunne sælges. Lidt kunne man tjene ved at færges folk over til Dybsø (hvor der også var kreaturer på græs) og ved om aftenen at

holde en slags traktørsted for karlene på gårdene.

Beretningen lyder, at vinteren 1911-12 blev streng for hyrde-familien, der måtte blive i det lille hus yderst på Enø, fordi de ikke havde andre steder at bo i vintertiden. For at holde lidt af kulden ude, forsynede gårdmændene huset med en kakkellov til 5 kr.

Under besættelsen

I de sidste år under Den anden verdenskrig blev det beskedne hyrdehus inddraget i storkrigen - ganske vist i en lille udkant, men ikke desto mindre ganske håndfast.

Hyrdehuset blev i perioder hjemsted for dele af modstandsbevægelsen i Næstved. Under diskrete former - og uden lys udadtil - kunne man her i fred og ro holde våbeninstruktioner og rense de våben, der via nedkastninger over bl.a. en droppads ved Saltø, blev fordelt til Modstandsgrupperne.

Overdrevsgården på Enø var i centrum. Her boede Chr. Hansen, som i 30 år (1930-60) havde evnesvage mænd boende. Diakonen Christian Hansen skabte sammen med sin kone for de unge mænd et miljø på gården, som betød, at de blev

Grupper Terp - i aktion. Billede fra befrielsesdagene i maj 1945. Til venstre for billedets midte (med ryggen til fotografen) ses Erik Terp i battledress og med monty-hue.

fortrolige med landbrugsarbejdet. 2-3 år senere kunne de derpå som landbrugsmedhjælpere komme ud på gårde i omegnen.

Om „Gruppe Terp”

I et duplikeret hefte „Gruppe Terps oplevelse under besættelsen” (Marts 1947, Næstved) fortæller den daværende sagførerfuldmægtig, senere landsretssagfører Erik Terp, Næstved om begivenheder, som denne gruppe var inddraget i.

Gruppens medlemmer var: sagfører Erik Terp, ejendomsmægler Aksel Amundsen, blikkenslager Martinus Frank, kontorist Carl Georg Rasmussen, kontorist Peter Tang (fhv. kornet), gartner Valter Jensen, trafikassistent Frits Willemoes Hansen, lærer Axel Surland-Hansen, reservebetjent Frank Ford Jensen, reservebetjent Jens Lyre Christensen.

Om Hyrdehuset på Enø og gruppen fortæller Axel Surland (august 1998) (senest skoledirektør i Næstved) bl.a., at Erik Terp var våbeninstruktøren:

- Men han var ikke meget mere instruktør, end vi andre, når vi sad i vinterkulde (vinteren 1944-45) i Hyrdehuset på Enø. Det var „hunde-isnende” koldt at sidde der, og vi havde da også en blæselampe i brug. Men svært var det.

- Vi havde en god sikkerhedsaftale. Brovagten i Karrebæksminde skulle give besked til Christian Hansen, hvis der bevægede sig mistænkelige personer over broen. Meningen var så, at vi fra Hyrdehusets loft skulle tage flugten ud på Overdrevet og fra tjørnekraattet over fladvandet ad Hestevådsandet videre til Vejløgården. Der gik en slags fåresti derover.

I tjørnene på Enø holdtes også skydeøvelser, hvor modstandsfolkene fik mulighed for at afprøve skydevåbnenes funktionering. US-karabin og Husquarna maskinpistoler var til prøveskydning i nogle tilfælde, men der skete jo meget yderst på Overdrevet under Christian Hansens og Frede Grønnemoses æra. Ind-

draget som skjulesteder var både feriekolonien ved Overdrevsgården og „Grøn-nemoses hus” i nærheden.

Risbrænde og våben

I februar 1945 bragte Terpgruppen en del af våbnene fra den dramatiske Ny Holsted-nedkastning (ved Næstved) fra et foreløbigt opbevaringssted i et sommerhus på Vesterhave til det, som Erik Terp kalder „Vogterhuset”, og som af beboerne på Enø og Karrebæksminde betegnes som „Hyrdehuset”.

Camoufleret som et læs risbrænde fragtedes våbnene frem til Enø overdrev.

I Gruppe Terps optegnelser hedder det om denne episode:

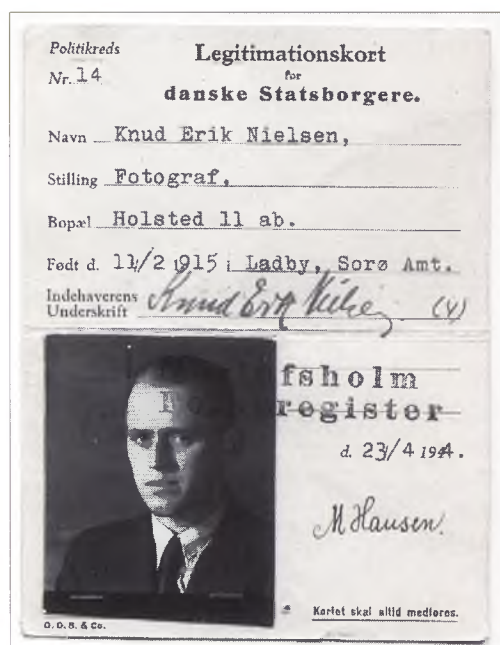
„Vi læssede en vogn med risbrænde og kørte ned til sommerhuset med den. Derefter blev alle våben mv. lagt i bunden af vognene, og så gik turen til Overdrevsgården, to mænd på læsset og disse skulle helst se så åndssvage ud som muligt, da Overdrevsgården var en slags Aandsvageanstalt, en ubevæbnet patrulje forude og

en revolverbevæbnet bagved. Alt gik fint, selvom det var en lang og kold køretur. Sagerne blev anbragt på loftet af Vogterhuset i Overdrevet.

Men det var også meningen, at vi skulle rense karabinerne, der var indsmurt i et tommetykt lag olie og fedt og omviklet med cellofanpapir. Det var nemmere sagt end gjort. Vi arbejdede en hel eftermiddag uden at få mere end tre til dels rene. Helt rene kunne vi ikke få dem, selvom vi havde både solarolie og blæselampe med”.

Hos Axel Surland havde blæselampen umiddelbart en rolle som en slags varmeelement, mens det i gruppeberetningen er en del af en rensesmekanisme.

I forbindelse med beretningerne om Hyrdehusets (subs. Vogterhusets) benyttelse under modstandskampen har bl.a. følgende bidraget med oplysninger: Fru B. Essendrop, Enø, Frederik Hansen, Enø, Jørgen Ditlevsen, Karrebæksminde, Niels Rørbech, Skraverup, Nina Jørgensen, Vesterhave, Anni Hansen, Kyse og Axel Surland, Næstved. Og dertil rent historisk oldermændslaugets forhandlingsprotokol.

Axel Surlands falske legitimationskort.

Axel Surland fra Terp-gruppen, billede fra 1998.

”Gavnø-bogen” var svær at afsætte til sjællandske bønder

I P. E. Jensens bog fra 1902:
”Gavnø Kloster og Herregaard
fra år 1402 - 1902”, lå et næsten
hundrede år gammelt brev.
- Det fortæller bl.a. hvor svært det
var at afsætte historisk litteratur.

Af Henning Jessen

Den historisk-interesserede Hans Jensen, med i bl.a. Historisk samfund for Præstø Amt, har sin gang i bog-antikvarier. Hvor han kommer forbi et antikvariat, kigger han indenfor i jagten på literatur af historisk karakter. Det kunne jo være, at man kunne finde noget, er hans - og andre samleres ledetråd.

En dag var der gevinst på en særegen måde. Et brev fra lærer P. E. Jensen, Snese, til en af hans kolleger. Brevet er næsten hundrede år gammelt og lå i et eksemplar af den store Gavnø-bog, (udkom december 1902) som P. E. Jensen for næsten hundrede år siden skrev og udgav med støtte fra baroniet Gavnø. Bogen var, selv med økonomisk støtte til udgivelsen, en ordentlig mundfuld at håndtere for en lærer i Snese ved århundredskiftet.

Ikke sært at Gavnø-bogens forfatter i brevet til en kollega ømmer sig over omkostningerne ved udgivelsen af det store lokalhistoriske værk i et antal af 1000 eksemplarer.

Brevet

Vi lader P. E. Jensen tale gennem det næsten hundrede år gamle brev, dateret Snese 19.12.1904:

”Kære gamle Kollega”

De bedes undskylde, at jeg har ladet vente så længe med at sende Dem den ønskede bog, min ”Gavnø Kloster og Herregaard”, hvad jeg burde have gjort for længe siden, så De ikke skulle behøvet at anmode mig derom. Men nu sender jeg Dem den som en ringe Julegave, idet jeg ønsker, at De må have lidt Fornøjelse af at kigge i den i Juledagene og senere, når De har Lyst og Lejlighed dertil. Vil De til gengæld sende mig Deres Degnehistorie, vil jeg blive meget glad derfor. Skønt jeg har solgt c. 300 Expl, og Hans Excellence Baron Reedtz-Thott betalte 3000 Kr blev det dog kun et mindre rentabelt Foreta-

Hans Jensen fra Næstved fandt i en gammel bog en forfatters betragtninger om at selge bøger for næsten hundrede år siden. Han fandt lærer P.E. Jensens bog: „Gavnø Kloster og Herregaard. Fra Aar 1402-1902. En historisk - Topografisk Beskrivelse”.

gende, da Bogen i 1000 Expl. med Hæftning og alt kostede over 3700 Kr.

Trods det, at Bogen blev vel modtaget af Pressen, den er endog blevet rosede omtalt i det tyske Tidsskrift: Historisches Jahrbuch er der dog ikke bleven solgt mere end godt 100 Expl ved det nordiske Forlags Kommission, medens jeg selv har solgt 200 Expl hjemme.

Grunden er den, at Bogen er for stor, og de 6 Kr den omsættes til i Bogladepris, fandt de gode Bønder på Godset sagtens for høj, de holder jo ikke meget af at give Penge ud til Bøger, selvom det angår deres egen Egn og deres eget Herskab.

Efter Nytår tænker jeg på at nedsætte Prisen for de resterende 550 Expl. til 3 ell 4 Kr, så mente Hr. Bojesen, at der dog måske gik et Par Hundrede af til. Baronnen fik 50 Expl. på fint Papir, og selv har jeg foræret bort til Præster, Lærere, Godsforvaltere, og hvem ellers jeg har havt Medhjælp af c. 100 Expl.

Håbende at De i Deres høje Alder befinder Dem nogenlunde rask - De skrev, at De ikke længere kunde besøge de Dem så kære Arkiver, på Grund af, at De ikke kunde tåle at gå så langt - sendes Dem og Familie de venligste Hilsner og Ønsket om en rigtig glædelig Julefest i Deres Kæres Kreds.

Deres hengivne
Jensen

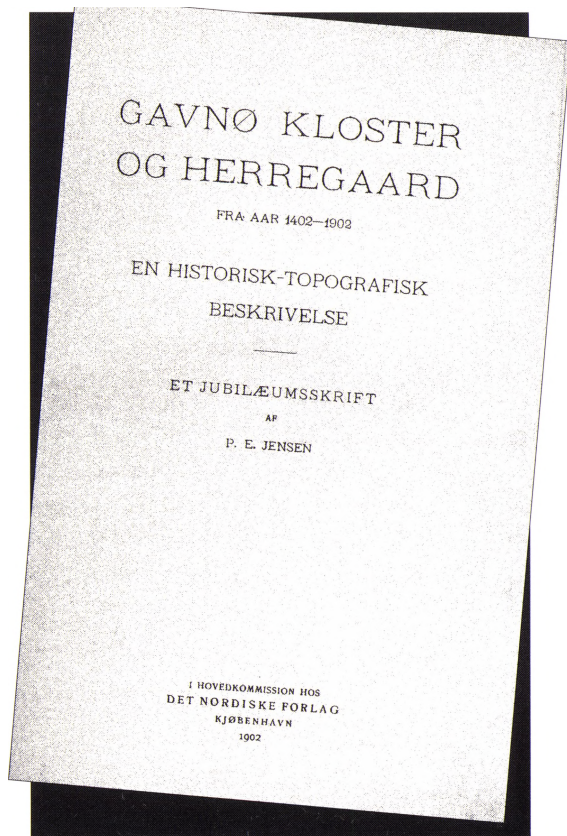
Noget for noget

Når man betænker, hvor flittigt Gavnø-bogen gennem årene siden sin udgivelse er blevet anvendt, kan man nok beklage, at lærer P. E. Jensen i Snesere dengang måtte kæmpe med så stort et restoplæg. Atikvarisk er bogen vanskelig at opdrive og noteret i et prisleje, som Snesere-læreren end ikke kunne drømme om - selv efter bestræbelser på at omregne til møntfoden hundrede år senere!

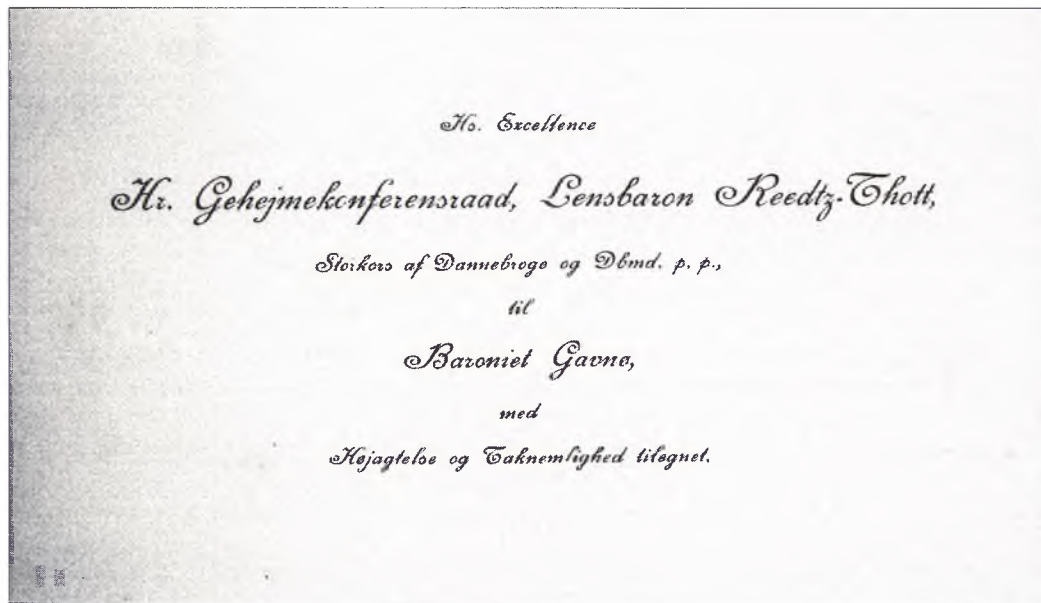
Det er forståeligt nok, at Gavnø-bogens forfatter i al fald - når han endnu engang (som brevet viser) følte sig foranlediget til at forære et eksemplar bort - godt ville have noget til gengæld. Degnehistorien, som han beder om som gengæld for Gavnø-bogen, har haft hans interesse. Man har vel lov at tro, at han også har modtaget den.

Regnstykket

Gavnø-bogen var for sin tid en stor og dyr udgivelse. For lærer Jensen må den gennem flere år lagt beslag på al hans

Omslaget på P.E. Jensens bog. (Affotografering ved Jørn Olav Ottosen)..

Gavnø-bogens dedikation. (Affotografering ved Jørn Olav Ottosen).

arbejdskraft i de timer, hvor han har været fri fra skolearbejdet. Bogen kom i fri handel for beskedne 6 kr pr. eksemplar for en "stor bog". Ikke underligt at det har skuffet ham, at man ikke rigtig interesserede sig for hans bog i bøndernes kreds.

Noget lystigt regnskab var det ikke for forfatteren, men måske blev der dog senere til lidt lavere pris solgt mere.

Senere har Gavnø-bogen blandt historisk interesserede i Sydsjælland fået en fremtrædende placering.

NB: Den officielle titel er "Gavnø Kloster og Herregaard. Fra Aar 1402-1902. En Historisk - Topografisk Beskrivelse. Et Jubilæumskrift af P. E. Jensen". Forfatteren Peter E. Jensen var født Vejlø ved Næstved, søn af Gaardbestyrer Jens Ebbesen, senere parcellist i Brandelev.

På rejse i Skåne

Et gammelt Østdanmark med danskertidsminder

Historisk Samfund for
Præstø Amt på sommertur
i Skåne - bl.a. med besøg
i Lund domkirke og ved
kongegravene i Kivik

Referat af Bent Hansen

I år gik Historisk Samfunds tur til det gamle Østdanmark, d.v.s. den del, der ligger på den anden side af Øresund. Et stykke Danmark, som vi har ejet gennem århundreder - men, som vi på grund af svigtende krigslykke - gennem flere krige - desværre måtte afstå til Sverige. Under den danske tid blev der efterladt en hel del minder - og det var en del af disse, turen koncentrerede sig om.

Turens første stop var naturligt nok domkirken i Lund. Man mener, at det var Svend Tveskæg, der påbegyndte anlæggelsen af en stenkirke omkring 990, senere udnævnte Svend Estridssøn en biskop i

Trelleborg. Foto: Henning Jessen.

Lund. Der var på det tidspunkt 3 stavkirker og en stenkirke i byen. I 1104 blev Lund ærkebispesæde - og kirken begyndte at tage den form, som vi kender idag, dog gennemførtes flere til- og ombygninger gennem årene.

Vi var heldige, idet det var lykkedes at fremskaffe en dansktalende svensk præst, der på fortrinlig vis guidede os rundt såvel i kirken som i krypten, i parentes skal det bemærkes, at vor bevægelsesfrihed var noget begrænset p.g.a. svensk TV foretog optagelser af gregoriansk kirkemusik og sang. Som rosinen i pølseenden oplevede vi det astronomiske ur kl. 12, når det viser hele sit repertoire. Den gode præst må have fundet behag i vort selskab, for han ledsagede os videre til Dalby kirke, der er Nordens ældste stenkirke, stadig i brug i en reduceret udgave. Den har tidligere været 2,5 gange så stor. Kirken har været i brug siden ca. 1060. Om Dalby siges, at det fra ældgammel tid har været sarnlingsstedet på egnen. Kirken var sæde for en ærkebiskop, som skulle sørge for udryddelsen af hedenskaben i Halland, Blekinge og på Bornholm, senere blev bispesædet flyttet til Lund. Kirken rummer en meget lille krypt, der er et besøg værd. Den sidste kirke på fredagens program var Hållestad, der rummer ikke mindre end 3 runestene til minde om Toke Gormsøn, der faldt i et slag ved Uppsala i 980.

At vejret var det skønneste sommervejr nød vi godt af på hele turen - men, måske specielt her ved Hållestad, for her indtog vi vor medbragte mad udendørs. 3 kirker på een dag kunne synes at være tilstrækkeligt - men, så let slipper man ikke, for senere på aftenen - efter at være indkvarteret på det meget dejlige "First Hotel Christian IV" - skulle vi på byvandring med en guide. Her kommer prøvelseme! Guiden talte (vistnok) skånsk - men, det kunne for mange af os ligeså godt have været noget mere fremmedartet - men vi forstod da så meget, at Kristansstad havde været garnisonsby gennem århundreder.

Byen skylder iøvrigt Chr. d. IV sin opståen, han troner i en fornem bronze-gengivelse højt over torvet, hvor han kan beundre de mange fine bygninger, der tidligere rummede diverse soldaterregimenter. Rundgangen afslørede en nydelig og rolig (ikke i den svenske version) by uden de store sving - når man lige ser bort fra kirken, der til forveksling ligner Holmens kirke i København - såvel i det ydre som i det indre.

Lørdagsturen rundt i det skånske startede med en passage af Ringsjön, der er dannet for ca. 50 millioner år siden. Her er den geologiske grænse mellem det nordeuropæiske urfjeld og det mellemeuropæiske sletteland. Kirkebesøgene indledte vi i Ströö, hvor kirken stammer fra

1400-tallet. Af særlige kuriosas kan nævnes bonden Niels Tuesens personlige stol, han var vel blevet træt af at blande sig med "folket" på gulvet, iøvrigt findes såvel Dannebrog som rigsvåben på altertavlen, kirkemalerierne udviser specielt mange kvindefigurer - hvorfor? På kirkegården fik vi en speciel oplevelse, idet der her ligger begravet et ægtepar med efternavnet Hamilton, og den kvindelige part er født Blixen-Finecke, det kan jo ikke undgå at bringe to markante danske kvindeskikkelser i erindring - nemlig Karen Blixen og Erna Hamilton.

Desværre kunne vi ikke - som ventet - komme tæt på et jernaldergravfelt med ca. 80 bautasten p.g.a. en afspærring, så vi måtte nøjes med et gif. Efter en „skovtur”

Bäckaskog. Foto Margit Albrechtsen.

ved Vanås slot, der bød på moderne kunst, kom vi til Bäckaskog, hvor franske munke grundlagde et kloster i 1920.

Det har været et meget stort anlæg såvel bygningsmæssigt med bl.a. klosterkirke som landskabsmæssigt, her fandtes urtehave - og som noget nyt på den tid - et orangeri - for ikke at forglemme - et mønsterlandbrug. fra 1537 til 1680 var slottet dansk herresæde for slægterne Ulfstand og Ramel. Efter en svensk periode forpagtedes slottet ud til den danske kronprins Frederik (senere Fr. d. VIII), som blev gift med den svenske Kong Karl d. XV's datter Louise.

Der kan skrives meget mere om Bäckaskog - bl.a. om forlovelseslinden m.v. Man kan selv aflægge slottet et besøg, idet det idag er indrettet som en herregårdspension og conferencecenter.

Efter Bäckaskog fortsatte vi til Vä, her skulle vi have beset kirken - men, p.g.a. konfirmation måtte vi nøjes med at se på den udefra. Vä var iøvrigt i sin tid en rigtig dansk købstad, hvad gadenavnene også bærer præg af, her finder såvel Kong Valdemars vej som Kong Christoffers vej og flere andre af slagsen. Byen blev i Chr. d. IV's tid degraderet til landsby og beboerne tvangsforflyttet til hans nye by - Kristiansstad.

Slutstenen på dagens tur var besøget i Åhus, der har sin oprindelse i 1149 da Svend Grathe forærede ærkebispens et areal af kronens jord ved Helgeås udløb, byen udviklede sig og blev en meget rig købstad - ikke mindst p.g.a. store sildefangster. Men, alt har en ende - også Åhus's storhedstid, den blev offer for Chr. d. IV's storstadsdrømme og derfor blev såvel håndværkere som købmænd tvangsforflyttet i lighed med hvad, der skete i Vä. Men, tiden læger alle sår - også dem, der var skabt i Åhus p.g.a. tvangsforflytningerne, så - efter nogen tid - vendte udviklingen til det bedre, og det er fra denne nyere tid de mange småhuse og krogede gader stammer, det minder

iøvrigt en hel del om den gamle del af Dragør når man spadserer rundt i kvarteret mellem kirken og åen. Der er mange minder i byen bl.a. Santa Annas kapel, der husede syge og gamle, her havde man mange specielle regler for menneskenes gøren og laden - f.eks. måtte der ikke bo letlevende kvinder i en afstand af 50 meter fra bygningen - en kort rekognoscering i området gav heller ikke belæg for at forbudet bliver overtrådt idag.

Søndag, sidstedagen i det skånske. Første besøg gik til Kivik gravene, denne store stensamling, der blev opdaget i 1748. En hel almindelig stensamling er det ikke - ca. 70 meter i diameter og en ukendt dybde. I midten er der gjort plads til et stort gravkammer fra bronzealderen, sidevæggene er forsynet med helleristninger, der har motiver, der relaterer sig til Skandinaviens øvrige helleristninger. Selve graven blev udgravet og restaureret i 1931.

Den, der søger, skal finde, - det var næsten tilfældet med søndagens andet besøg, som var Glimmingehus, den gamle og velholdte middelalderborg, som vi fandt efter en del kørsel. Borgen er opført i tidsrummet 1499 til 1505 af Holger Ulfstand, den virker meget imponerende, som den ligger der i det flade landskab, der jo må have været en kæmpefordel i ufredstider. Selve bygningen består af 2 meter tykke mure med ganske små vinduer og en bunke velgennemtænkte forsvarsmekanismer, der sammen med en sø og en voldgrav har gjort Glimmingehus til en næsten uindtagelig fæstning.

Trelleborg, turens sidste besøg, gik til det delvis restaurerede fæstningsværk. Her blev vi modtaget af en "skjoldmø", som på et meget forståeligt svensk gelejdede os rundt i anlægget, der har sin oprindelse i 980'erne. Desværre er udsigterne for en videreførelse af anlægget dårlige, idet det bebyggede område af byen dækker ca. 3/4 af anlægget - og nedrivning af denne boligmasse er vel ikke særlig aktuel.

Historisk Samfund for Præstø Amt 1998

Suså kommune var i 1997 vært ved en særdeles hyggelig sammenkomst, da Historisk Samfunds årbog blev præsenteret.

Borgmester Poul Erik Sørensen bød velkommen, og forfatterne af årbogens artikler kom med indlæg.

Ved generalforsamlingen den 19. marts genvalgte Birgitte Bille Henriksen og Svend Jørgensen. Jørgen Dalby ønskede ikke genvalg. I stedet nyvalgte redaktør Henning Gøtz, Vordingborg. De sidste år har Møn været godt repræsenteret af Bent Skærbæk. Som hans efterfølger valgtes Børge Diness Andersen, for indeværende år.

Heldigvis kunne vi igen i år gennemføre alle planlagte arrangementer.

Vejret var ikke det bedste på sommerturen, men til gengæld havde vi fremragende fortællere på Politimuseet og Frederiksberg slot.

At arrangere høstmødet som en familietur viste sig at være en stor succes. Flere af deltagerne havde taget børn og børne-

børn med, og man kan så håbe, at det med tiden vil give nye medlemmer. Foreningens medlemstal er på samme niveau som sidste år, men vi ser det selvfølgelig gerne øget. En måde at opnå dette på kan være, at de medlemmer, der deltager i vore ture, inviterer historisk interesserede i familie- og vennekreds med.

På vores byvandring gik turen i år til Præstø den 3. oktober.

Formanden for bevaringsforeningen i Præstø, Benny Hansen, gik i spidsen og kommenterede de tiltag, der er gjort i forbindelse med bevaring af de gamle huse, ligesom han fortalte om planer for fremtiden.

Det var en "anderledes" byvandring på den måde, at flere af deltagerne ikke bare var tilhørere, men kom med indlæg undervejs. Det, at deltagerne med specialviden "blander sig", synes jeg er positivt. Vi har oplevet det før, og det er med til at vise, at vi mødes omkring en fælles interesse for det gamle Præstø amts historie.

Axel Degn Johansson fortæller på Dybsø (Foto: Henning Jessen)

Litteratur om Præstø amt 1997

Amtets historie i almindelighed

Det store i det små

Lokalhistorisk Afdeling på Københavns Universitet har fejret 25-års jubilæum, og har i den anledning udgivet et samlewerk med ovenstående titel (red. *Knud Prange*). Blandt den lange række bidrag har specielt én interesse for området. *Jørgen Mikkelsen* har beskrevet de sjællandske købstæders økonomiske vilkår i 1700-tallet på baggrund af indberetninger. Artiklen har den lidt spøjse titel: *Handlingen (handelen) i de Smaae Købstæder bestaaer i dend bare Credit*, og den giver et indblik i erhvervsforholdene til landdistrikterne og København før industrialiseringen satte ind. Udover almindelige brokkerier over høje skatter og afgifter fremgår det bl.a., at købmændene i Stege klager over ulovlige brændevinsbrænden i byen, at købmændene i Næstved klagede over kræmmere af udenlandsk herkomst førte penge ud af byen, og at købmændene i Præstø forsvarede enkers ret til at føre forretningerne videre som selvstændige personer uden at de skulle "tvangsgifte" sig etc.

Kulturhistoriske Studier

1997-årbogen fra *Sydsjællands Museum* er på 149 sider og er af samme høje og grundige standard som de første to årgange. Museet er arkæologisk ansvarlig for Sydsjælland, Stevns, Østsjælland og Møn, og gennem en række artikler kommer man godt rundt i dækningsområdet. Bogen er redigeret af *Lars Buus Eriksen*, der udover et forord også skriver om visioner for museet, både med hensyn til modernise-

ringsplaner og indsatsområder i fremtiden.

Om stenalderens mange fund fra ældre jægerstenalders jægere og fiskere i Sydsjællands indland skriver *Henrik Schilling*. Artiklen er blevet til i samarbejde med Næstved Museum og området er et af Danmarks rigeste fundområder. Det fremgår bl.a. at der har været et væld af bopladser rundt om Holmegaards Mose, samt andre langs Susåen og i Lundby - og Sværdborg moser. - Emnet for *Keld Møller Hansens* artikel er den yngre jægerstenalder, Kongemose- og Ertebøllekulturen. Undersøgelser har her været noget fåtallige, idet mange af bopladserne i dag ligger under vand på grund af landsænkning. Ved en inddæmmed fjordarm ved Skaverup har man fundet en 7000-årig "druknet" egeskov, Rundt om Karrebæk-Dybsø fjorde er registreret ikke mindre end 93 stenalderlokaliteter, ved Borre er der undersøgt 3 bopladser og ved Præstø er der ligeledes gode fund. - Samme skriver i fællig med *Dorte Veien Christiansen* om en udgravning i udkanten af Stege. Der blev fundet 5 hustomter fra bondestenalderen, hovedparten af en såkaldt midtsulekonstruktion. Dertil i hundredvis af jordovne og knogler, flint m.m. Tilsvarende beskriver de en jernalderlandsby ved Stege Nor; undersøgt i forbindelse med udvidelse af en golfbane. Der blev fundet 14 langhuse mellem 80 og 130 km² store; der har dog kun været 4-5 huse samtidig.

Dorthe Wille-Jørgensen har skrevet en længere artikel om de fortsatte udgravninger ved kongeborgen i Vordingborg og prøver at sætte de mange fund i sammenhæng med kendte tegninger af den store borg og med andre middelalderborge. Der

blev ligeledes udgravet en kirkegård, hvor de døde blev gravlagt uden kister. - Endvidere har *Marie Bach* taget udgangspunkt i en lang række gamle postkort som inspirationskilde til beskrivelse af Kalvehave. Der var bl.a. en imponerende stationsbygning, byens størrelse taget i betragtning. - Sluttelig har *Verner Jensen* en beskrivelse af Nyråd landsby, der ret enestående fra middelalderen havde købstadsrettigheder sammen med Vordingborg. De blev aldrig ophævet, til gengæld blev Nyråd indlemmet i Vordingborg By i 1938.

Med vikingen som lods ved den danske kyst

Året bragte en bog med en noget utraditionel synsvinkel på vikingernes verden; nemlig et forsøg på at beskrive de danske kyster, sådan som vikingerne må have set dem, når de sejlede rundt i de indre farvande. Skov og krat har dækket de fleste kyster, menneskene boede op langs med åerne og ved indskårne fjordarme. Det er *Max Vinner*, der har fået denne gode idé, og det er *Vikingskibshallen i Roskilde*, der har udgivet bogen på 126 sider i samarbejde med forlaget Skippershoved. Bogen er forsynet med kort, fotos og en række smukke akvareller af *Keld Hansen*. Den er delvis ment som en håndbog for rejsende i egen båd, men har interesse for langt flere. Indledningen bringer en oversigt over stednavne, der indikerer skibstrafik eller forsvarsaktiviteter, skibstyper, fund og lignende. Der var en højere vandstand i åerne i vikingetiden, og det fører til et spændende kort over de indre sjællandske vandveje, hvor ad vikingerne (med nogen besværlighed) kunne bringe skibe fra Roskilde Fjord til bl.a. Susåen og Næstved.

Af særlig lokale omtaler et kapitel om Tryggevælde/Stevns Å med 13 "sørøversikre" markedspladser i ådalen. Et andet kapitel handler om Stege Nor, hvorved der før Stegeborgs tid (ca. 1170) har ligget en befæstning, nu kaldt "Gammelborg."

Fra Møn er der også en lille omtale af Borren tæt på Mønsbroen, der har været en vigtig udkigspost og "varselsstation," muligvis befæstet. Dernæst bringes der et kapitel fra Vordingborg med de tidlige pælespærringer på tværs af Hvidangerbugten, vagttårnene og befæstningerne, der skulle ende op som *Vordingborg*. Endelig skal blot nævnes nogle lokaliteter tæt på Præstø Amt, der er beskrevet: Fribrødre Å ved Stubbekøbing, Trelleborg og Tårnborgholm ved Korsør. Udgravningerne af handepladserne ved Vester Egesborg og Næs er ikke nået at komme med i bogen. - Der afsluttes med en litteraturliste.

De enkelte kommuner

Fakse

Den Røde Fane i Fakse

Socialdemokratiet i Fakse fejrede 100-års jubilæum i 1997, og i den anledning blev der udgivet en bog, skrevet af *Søren Lindehøj Jensen* og udsendt på eget forlag. Det er meget naturligt arbejderne ved kalkbruddet, der var drivkraften i foreningens start. Men allerede en halv snes år tidligere var de første tilløb taget, dengang til en upolitisk arbejderforening, der endog tillige repræsenterede arbejdsgiverne. Der var nok at tage fat på, arbejdet i kalkbruddet var hårdt og sundhedstilstanden var ringe, mens dødeligheden var stor. Bogens undertitel er: "Uddrag af arbejderbevægelsens historie i Fakse Kommune", og de 150 sider bringer et mængde episoder frem af glemslen. Bl.a. blev den nok så bekendte statsminister, Thorvald Stauning, indvalgt til Folketinget første gang i Faksekredsen i 1906.

Lindehøj Jensen har hentet sine kilder i det lokalhistoriske arkiv i Fakse og har

over arkivalierne skabt en personlig beretning om et århundredes kamp, der har sat sig store spor i det nuværende samfund. Særlig om den nyeste tids historie og interne rivegilder i foreningen har bogen karakter af debatindlæg. Forfatteren mener, at der trods alt mange lighedspunkter mellem dengang og nu. Moralen og kampen for ret og retfærdighed er fortsat gængse værdier, men den medmenneskelige hjælpsomhed står det mere skralt til i dagens højteknologiske samfund. Den omfattende bog afsluttes med en fyldig litteraturliste.

Fladså

Everdrup-Stafetten

1997-udgaven af Stafetten er som sædvanligt redigeret af *Leif Elmann Pedersen*. Udover de mange "småtterier" bemærkes, at skulpturen af Kong Ever i gadekæret er fyldt 50 år. Sagnet om ham omtales. Derudover bringer hæftet en artikel af *Anne-Lise Pallesen* med lidt om oprettelsen af fattiggården i 1868 og en efterlysning af flere arkivalier om denne.

Der var engang. - Stumper af Fladsås lokalhistorie

Fladså Arkivs Medlemstryk 1997 er både lokal- og personalhistorie; et hæfte på 24 sider tilegnet *Agnes Jensen* og hendes erindringer fra 40 års ansættelse på Rosengården alias Brøderup Plejehjem alias Brøderup Alderdomshjem. Det er Fladsåarkivets leder, *Anne-Lise Pallesen*, der har renskrevet og lettere redigeret hendes historie. *Agnes Jensen* er født i 1937 og opvokset i Sjolte og startede på alderdomshjemmet i 1956 som "ung pige." Det var på de tider, hvor beboerne kun fik bad én gang om måneden, og alligevel var det uvant for mange. Helt usædvanlig blev hun bestyrerinde allerede som 21-årig i 1959 og kort tid efter gift.

Agnes Jensen husker et væld af detaljer

fra sin tid på stedet, bl.a. om de mange dagligdags gøremål på et alderdoms-/plejehjem som rengøring, forplejningen, det første fjernsyn etc. Hæftet giver tillige et indblik i de forandringer, der skete efter kommunesammenlægningen i 1970 og skiftet fra alderdomshjem til plejehjem, hvorefter beboerne er blevet stadig mere plejkrævende. Et afsnit er på en varm og forstående måde helliget døden, som man kommer tæt på et sådan sted. Rosengården er i dag aktivitetscenter for pensionister med tilhørende ældreboliger.

Holmegaard Kommune

Kundskab er magt

Dette velkendte og rigtige udsagn er titlen på en bog af *A. Strange Nielsen*, der udkom i første del af 1998. *Selskabet for Dansk Skolehistorie* står for udgivelsen fra Odense Universitetsforlag. Bogen omhandler en hidtil overset side af skolevæsenets historie, nemlig fortsættelseskolerne i landbosamfundet ca. 1850 til 1950. Dvs. skoler, hvor den konfirmerede ungdom havde mulighed for at fortsætte deres skolegang. Det var stadig langt det hyppigste at stoppe al skolegang efter de første syv år, men der fandtes en del skoler ud over landet, som opvakte og videnbegærlige unge (mænd) kunne søge til. Mange af dem blev oprettet under inspiration af folkeoplyseren *Rasmus Sørensen* fra Venslev ved Skælskør. Ud fra et væld af arkivalier har *Strange Nielsen* skrevet deres historie. Bogen går i dybden med skolernes åndelige og materielle forudsætninger og de grundlæggende skoletanker. Skolerne var i høj grad praktisk orienterede, sådan at man kunne lære noget, der var anvendeligt i ens senere arbejde ved landbruget såsom mergling, gødskning og landmåling. Disse unge bragte sammen med andre fra højskolerne ny viden ud til landbefolkningen og de mange nye tiltag i tiden.

Strange Nielsen fik ideen til at skrive om denne skoleform, da han i 1959 blev skoleleder i Toksværd, så bogen har været længe undervejs. Halvdelen af bogen omhandler da også *Fortsættelsesskolen Bruunsminde* i Toksværd, oprettet i 1875 og var i funktion til 1946 (på nær 1906-07). Derved blev det til Danmarks længst fungerende skole af denne type. Initiativtager her var skolelærer J. J. Andresen, godt støttet af herredsprovsten Carl Bruun, efter hvilken skolen senere fik sit navn. I modsætning til den almindelige folkeskole var Bruunsminde en betalings-skole (16 rigsdaler om året), dog kunne kommunen overtage betalingen for fattige elever. Andresen ønskede oprindeligt en hverdagsskole for både drenge og piger, men måtte dog nøjes med en hverandendagskole for drenge. Der var nogle problemer mellem skolens to lærere indbyrdes. De fandt det ligefrem nødvendigt at sætte en annonce i Næstved Tidende i 1876 for at fortælle offentligheden, at nu var de blevet enige! Det fremgår af en inventarliste i bogen, at skolens bibliotek i 1898 havde en bogbestand på "hele" 56 forskellige bøger. Først i 1908 blev der optaget piger i skolen, som det fremgår af elevstatistikken. De 124 sider afsluttes med et personregister og kildehenvisninger.

Røjlen

Et nyt lokalhistorisk årsskrift har set dagens lys. Røjlen skal fremover bringe "træk af Holmegaard Kommunes Historie," som det hedder. Det er *Ole Pilegaard Hansen*, der står som udgiver; og det er ham, der har skrevet alle 36 sider (fotokopi). Hæftet sælges også fra Næstvedegnens Lokalhistoriske Arkiv, der samtidig modtager overskuddet. En "Røjle" er en tørvestak, stablet på en bestemt måde. Og tørvemoserne har netop været årsag til placeringen af Holmegaard Glasværk og dermed Fensmarks vækst. I kommunens byvåben er der da også afbildet tre røjler for de tre sogne.

Den længste artikel omhandler skomager *Viggo Steffensen* fra Fensmark, der døde i 1985 som 77-årig efter at have sat sit præg på byen i en menneskealder. Egentlig var det meningen, han skulle have været maler, men efter et invaliderende spark fra en hest kom han i stedet i lære som skomager i Næstved. Fra 1930'erne havde han værksted i Fensmark, og det nåede han at beholde i 50 år. Åbenbart blev Steffensen noget af en institution og samlingspunkt for mange folk. Han fik endda ugebladet *Hjemmets "humørmedalje"* i 1962. - Hæftet bringer dernæst en kort gennemgang af alle kendte møller i kommunen; dvs. 5 vandmøller og 8 vejmøller. Flere af møllerne brændte og kun Nr. Tvede-møllen eksisterer der stadig rester af. De nyere "vindmotorer" fra begyndelsen af dette århundrede medtages ligeledes sammen med et par af de helt nye vindmøller. - I en "Blå-Bog"-artikel gives en biografi af *A. Strange Nielsen* (f. 1913), der har haft så stor betydning for lokalhistorien på egnen. Gennem 25 år var Strange leder af Næstved By- og Egnshistoriske Arkiv, som han oven i købet selv oprettede. - Endelig afsluttes med en smule om Holmegaard Glasværk og en oversigt over begivenheder i kommunen i 1996 måned for måned, samt en kildeoversigt.

Møn Kommune

Empiregården i Stege

Kirsten Lutchen-Lehn har skrevet en lokalhistorisk bog på 72 sider om den fredede ejendom, Empiregården (Møllegården) i Stege, der er nok så velkendt som hjemsted for Møns Museum. Bogen er udkommet på *Strandbergs Forlag*. Der indledes med et lille tilbageblik på Steges historie fra 1268, hvor byen fik købstadsrettigheder. Her omtales også den vigtige Stegeborg, samt middelalderens sildeeventyr og befæstning, hvorfra Møllepor-

ten stadig er bevaret. Siden fulgte sven-skekrigene, der var hårde ved øen.

Bogen er en historie om købmændenes vilkår og om de politiske og økonomiske forhold i en lille provinsby fra sidst i 1700-tallet til 1830'erne. Men nok så meget er det en slægtshistorie om købmændene *Bartholomæus Meyer* og *Henrik Krenchel*, hvis historie er knyttet til Stege. Meyer blev født i 1748 i Rostock og besluttede i 1770 at forsøge sig som købmand i byen. Han blev hurtigt gift med en af borgmesterens døtre, og efter nogle økonomisk trange år blomstrede hans virksomhed og han endte som byens største skatteyder. Efter Meyers død i 1802 og efter en tid at have siddet i uskiftet bo solgte enken i 1804 købmandsgården til svigersønnen, Henrik Krenchel. Det var ham, der satte byggeriet af Empirgården i gang i 1812. De følgende år med statsbankerot og Norges afståelse blev dog hårde for både Krenchel og andre købmænd, og det endte da også med hans konkurs i 1819. En ung søn fortsatte dog i begyndelsen med sin far i ryggen gerningen; fra samme sted, senere blev han købmand i Korsør, mens forældrene endte i en lejlighed i København.

Bogen bringer mange spændende uddrag fra gamle arkivalier som borger-skabs- og skifteprotokoller, taksationer, ting- og kirkebøger m.m., både som dokumentation, tidsdokument og som "appetitvækkere". Der afsluttes med en litteraturliste.

Møn i gamle postkort

Møns Museum har udgivet en mindre bog i tværformat, der tilsyneladende indgår i en serie, der kaldes "Før i Tiden", og som bliver trykt i Holland af *Europæisk Bibliotek*. Efter en indledning af *Jens Refstrup* fra museet følger 76 gamle postkort med lokale fotos, én på hver side. Til hvert billede er knyttet en varierende mængde tekst, afhængig af hvor meget, det har været muligt at grave frem fra arkiver og fra endnu levende personer. Det er en

gruppe på 9 frivillige medarbejdere fra museet, der har stået for udvælgelse af postkort og tilknyttede tekster. Det er tilstræbt, at alle dele af øen, samt Bogø og Nyord er repræsenteret.

De mange spændende postkort spænder tidsmæssigt over perioden 1880 - 1940. En tid, hvor der er en gryende turisme på Møn, og hvor indbyggerne selv tog på udflugter rundt på øen. Derfor er der særlig mange postkort bevaret fra de kendte steder som Møns Klint, Ulvshale og Stege. Ligeledes har de mange tidligere færgeforbindelser sat deres spor i udvalget, der i øvrigt bringer billeder fra en lang række landsbyer, erhvervsvirksomheder som sukkerfabrik, skibsværft og andelsmejerier, forsamlingshuse, Rødkilde Højskole, tærskværker, møller, og mange byprospekter fra Stege. Desværre er der hverken indholdsfortegnelse eller register i bogen.

Næstved By & Omegn

Liv og Levn

1997-udgaven af årsskriftet fra *Næstved Museum* er som sædvanlig på 28 A4-sider med mange illustrationer og en række artikler fra de fire kommuner, der udgør museets dækningsområde. Næstved Museum har som mange bekendt sin hovedsamling i det enestående Helligåndshus i Ringstedgade, og det har været sådan siden 1927. Hæftets største artikel omhandler netop den store restaurering af huset i 1926-27 under ledelse af *J. Tide-mand-Dal*. Det er samme person, der har skrevet beretningen og taget de mange dokumenterende fotos. Oprindeligt skrevet til et jubilæumsskrift i 1943, men nu genoptrykt efter hans død (1961). Artiklen er forsynet med ajourførende noter af *Palle Birk Hansen*, der samtidig står for den næste artikel tegninger og figurer af Karl Hansen Reistrup (1863-1929). Kunstnerens navn er velkendt i forbindelse med

Kählers Keramiske Fabrik, men her er specielt hans løvemotiver behandlet. Hans første motiver hentede han da et omrej-sende "menageri" besøgte Næstved i 1892.

Fra den nyundersøgte anløbs- og handelsplads ved Vester Egesborg skriver *Birgitta Gärtner* og *Jens Ulriksen* om de mange fund. Pladsen var i brug i jernalder / vikingetid og indtil videre er der fundet spor efter 16 grubehuse (halvt nedgrave-de), der nok har været værkstedshytter. Her har man produceret nogle af de varer, der skulle afsættes på handelspladsen (tekstiler, metalvarer, kamme, glasperler, og lign.). Mange af fundene fra stedet er af en usædvanlig høj kvalitet, og der har nok været en eller flere stormænd tilknyt-tet pladsen, der er af sæsonmæssig karakter. - Den sidste større artikel er skrevet af *Peter Ottosson* og handler om arbejderbo-liger fra 1833 ved Holmegaard Glasværk. Det specielle er, at husene har rene ler-vægge; en tømmerbesparende metode, men ikke meget billigere. Selv til lofterne var der brugt ler (dog ikke fra 1833), mens indvendige skillevægge dog var i bindingsværk. Boligerne er grundigt undersøgt i forbindelse med en tiltrængt istandsættelse.

Stevns Kommune

Stevns Museum i 75 år

Dette jubilæum blev fejret i 1997 gav anledning til et lille skrift (28 s.), der fortæller forhistorien fra den stiftende generalforsamling på Hotel Phønix i St. Hed-dinge til jubilæumsårets store begivenhed: Museet blev statsanerkendt for første gang. Det udløser statstilskud, så glæden er stor for tiden. Den første museumsbyg-ning blev indrettet i 1926 på Algade; i 1935 flyttedes til en ny ejendom og ende-lig opførte man en ny museumsbygning noget afsides i Højerup i 1957-58. For som det hed: kunne man bare få 10% af dem, der besøgte Højerup Kirke med det

nedstyrtede kor til at besøge et museum tæt på, så ville det være 10 gange flere end tidligere.

Frem til jubilæumsåret var *Henning Poulsen* formand for museet (også forfatter til skriftet) og blev da afløst af Bent Skar. Udover at skildre store og små begi-venheder i de forgangne år, er hæftet sam-tidig et katalog over nogle af de mest spændende museumsgenstande fra stedet, fra musefælder til jordemoderens fødsels-leje fra 1800-tallet. Det skal bemærkes, at Ll. Heddinge Rytterskole med skole- og kunstmuseum (Niels Larsen Stevns) siden 1976 har hørt under museet. Desuden ske-te der i 1994 en sammenlægning med Fakse Geologiske Museum, hvorefter navnet ændredes til *Østsjællands Museum* og en professionel museumsleder blev ansat.

Skonnerten Skibladner af Rødvig

Østsjællands Museumsforening har i ovenstående jubilæumsår endvidere udgi-vet en bog på 100 sider om en skipper i Rødvig og hans familie, baseret på hans dagbog fra 1875-76 og erindringer, der først blev afsluttet i 1924. *Henning Poul-sen* har skrevet en sammenfattende ind-ledning, renskrevet beretningerne og opstillet en stamtavle.

Hovedpersonen hedder Jens Peter Niel-sen (1853-1942), og han blev født på en mindre gård ved Sigerslev. Han blev ikke ved landbruget, men kom efter barndom-men ud at sejle med en lokal bådfører. Som 19-årig købte han i 1872 sin første dæksbåd og samme år oplevede han den store stormflod. Nielsen aftjente sin vær-nepligt ved søværnet og var her bl.a. ude at sejle med korvetten Dagmar. En fjerde-del af bogen er faktisk hans dagbog fra et togt med Dagmar i 1875-76 til Mittel-havslandene, og det er med til at gøre bogen værdifuld. Et par år senere blev Jens Peter gift med sin Margrete, med hvem der efterhånden kom 9 børn, der alle overlevede barndommen. 1881 blev det til et større skib, en jagt ved navn

Skibladner, og så begyndte det at gå stærkt. Der var nok at gøre for småskibsfarten, og der blev tjent gode penge på fragter med korn og kævler, kridt og kugleflint. Senere fulgte flere og større skibe, Skibladner II og III, nu skonnerter. Endelig gik Nielsen endegyldigt i land i 1913 og blev skibsmægler i Rødvig.

Bogen giver et bredt billede af det stevnske lokalsamfund, forskellige folkelige foreninger og har mange gode fotos, postkort og andre illustrationer, der bidrager til det samlede indtryk af en tid, hvor der skete mange forandringer på Rødvigegnen.

Store Heddinge før og nu

1997 bragte hæfte 5 i serien fra *Stevns Lokalhistoriske Arkiv*. Ligesom sidste år forudser firemandsudvalget, at der kommer endnu et hæfte. Årets hæfte er på 92 sider og kommer emnemæssigt vidt omkring, men holder sig overvejende til dette århundrede. Bogen er naturligvis forsynet med mange gamle fotos.

En af de længere artikler står *Poul Henriksen* for; han fortæller stort og småt om gymnastikken i St. Heddinge før og nu. Gymnastikforeningen blev stiftet i 1907, men forinden har der dog været gymnastikhold i en årrække. - En gammel beretning fra Østsjællands Folkeblad 1928 foregår omkring 1850, hvor nogle fra Treårskrigen hjemvendte soldater truede med at storme arresten for at befri fængslede kammerater. De var havnet dér efter "Oprøret på Hovby Kildemarked". *Troels Grønnebæk* har begået en artikel om garverier i St. Heddinge fra begyndelsen af 1800-tallet til 1977. Det er ikke kun virksomhederne, der beskrives, men også selve garveriprocessen og indsamling af egebark på egnen. - Store Heddinge Fugleskydningsselskab har ligeledes fået sin artikel, skrevet af *Carl Ulendorf*, der var formand en årrække. Det blev dannet i 1853 og lever stadig. Man har endda fået en lille kanon til bagtroppen, når der er

procession. - *Viggo Buck* har klippet i Stevns Avisen for at fortælle om tiden, da Østbanen kom til Stevns. Banen blev indviet i 1879 efter de sædvanlige forudgående langvarige forhandlinger. - *Agnete Jensen* har også haft fat i Stevns Avis, da hun skulle skrive historien om St. Heddinge Gasværk, der fungerede fra 1898 til 1956. Gassen blev bl.a. brugt til gadebelysningen, og forud var der gået en periode fra 1862, hvor det var tranlamper, der sørgede for den side. - Den længste artikel er forfattet af *Leon Nielsen* og *Leo Engelbrechtsen*. De bringer træk af forretningslivet fra midten af dette århundrede og op til nutiden. Der er et væld af nuværende og forhenværende forretninger, som hver især får en beskrivelse, hvor de vigtigste personer og årstal er medtaget.

Suså Kommune

Hvor vejen sig slynger - herfra jeg kom

Som titlen antyder er det et stykke erindringslitteratur, der skal omtales. Men det har ikke kun hans egen slægt som målgruppe, da bogen (55 sider) samtidig er et stykke lokalhistorie. *Harald Schnack* fra Aversi har da også fået hjælp fra Næstvedegnens Lokalhistoriske Arkiv til sin granskning. Forfatteren er barnefødt i Aversi og det er *Menighedsrådet* samme sted, der står som udgiver. Han starter med at give nogle små beretninger om Aversi historie fra "svenskekrigenes" tid til i dag, og fortsætter med at beskrive arbejdet på familiens egen gård i Mellemkrigstiden. Derefter får forskellige ældre familiemedlemmer en lille biografi, hvoraf særlig bedstefaderen, Peter Schnack, har interesse for Aversi. Han var sognerådsformand 1892-1925 og satte sit stempel på egnen. Det var ligeledes i hans tid, at den nye skole blev bygget, og fra den beretter Schnack om skoletiden. Den lille bog er garneret med fotos af både privat- og lokalhistorisk karakter.

Jul i Susaa-landet 1997

Årsskriftet fra *Suså Egnshistoriske Forening* er traditionen tro redigeret af *Knud Erik Antonsen*. Men traditionen "utro", så er det ikke redaktøren, der samtidig har skrevet de fleste bidrag. Det er lykkedes ham at få andre personer til at levere artikler af lidt større omfang end normalt i hæftet på 50 sider. Redaktøren skriver selv en mindre artikel om en slagtermesterfamilie i Herlufmagle, baseret på et interview. De drev slagterforretning i byen fra 1951.

Roskildes borgmester, *Henrik Christiansen*, skriver om drengetidens Herlufmagle. Christiansen er født i 1938 og hans to barndomshjem lå centralt placeret midtvejs mellem skole og kro og mellem kro og kirke. Af de tre institutioner er det særlig livet i skolen, der får en fyldig omtale. - *Rie Frederiksen* fra Hjulebæk har et mindre bidrag med erindringer om vandforsyningen og vandværket i hjembyen. Dets oprettelse i 1906 skyldtes et tyfusdødsfald på grund af forurenede brøndvand. - Fra Glumsø beretter *Otto Høst* (født 1934) om sine drengeår i 1940'erne. Han fortæller bl.a. om badningen i Glumsø Sø, der gav mange børn udslet. Men efter 8 dage var det væk, og så var man "vaccineret" for resten af sæsonen. Desuden omtales de mange forskellige forretninger, der eksisterede engang. - *Povl Heitmann Møller* har det længste bidrag til årsskriftet. Forfatteren skriver om Vrangstrup kirke, og da han er præst samme sted er forudsætningerne i orden. Det er jo en lille, usædvanlig middelalderkirke, som absolut er en artikel værd. Heitmann nøjes dog ikke med kirkens fakta, men breder sig ud over sagn og danmarkshistorie med tilknytning til egnen og giver desuden en vældig omfattende, levende og indsigtfuld skildring af især kalkmalerierne og deres tolkning.

- Endelig slutes der af med genoptryk af en artikel af *J. Ingemann Pedersen* omhandlende Lunge & Søns Jernstøberi og Maskinfabrik i Sorø; en virksomhed,

der havde sin start i Næsby omkring år 1850 med fabrikation af landbrugsmaskiner og -redskaber.

For at fremme aktualiteten er litteratur fra de første 3-4 mdr. af indeværende år medtaget.

Hvis der intet årstal er nævnt, er udgivelsen sket i 1997

Historisk Samfund for Præstø Amt oprettet 1912

Styrelsen

Allis Bro
Fyrrevænget 5, Appenæs, 4700 Næstved
tlf 55 72 00 13 (formand)

Henning Gøtz
Carl Blochsvej 6, 4760 Vordingborg
tlf 55 37 07 51 (næstformand)

Henning Nielsen
Brøderupvej 24, Snesere, 4733 Tappernøje
tlf 55 96 53 65 (kasserer)

Svend B. Jørgensen
Præstestræde 6, Skelby, 4160 Herlufmagle
tlf 55 45 00 69 (sekretær)

Henning Jessen
Havbakken 285, Enø, 4736 Karrebæksminde
(redaktør)

Birgitte Bille Henriksen
Gl. Præstøvej 24, 4735 Mern
tlf 55 99 75 17

Knud Skovbæk
Svanegårdsvej 2, 4720 Præstø
tlf 55 99 61 42

Egon Damgaard Hansen
Holtug Linievej 9, 4660 St.Heddinge
tlf 56 50 02 43

Børge Diness Andersen
Askebjergvej 8, 4792 Askeby
tlf 55 81 72 77

Suppleanter:

Kurt Henriksen
Bankevejen 9, Køng, 4750 Lundby
tlf 55 76 91 86

Jørn Farø
Bovangen 16, 4660 St.Heddinge
tlf 56 50 27 11

Litteraturanmelder:

Lærer Svend C. Dahl
Kalbyrisvej 113, 4700 Næstved
tlf 66 72 09 83

Regnskabsfører:

Niels Juul Nielsen
Glumsøparken 16, 1. tv., 4171 Glumsø
tlf 57 64 65 25

Ekspedition:

Ekspeditionen af årbøger og andre publikationer sker ved henvendelse til samfundets regnskabsfører.

Salg af publikationer

Følgende årbøger m.m. kan købes ved henvendelse til Niels Juul Nielsen, Glumsøparken 16, 1. tv., 4171 Glumsø. Tlf. 57 64 65 25.

Årbøger: 1919-74
Pris br. bd. 45,00 kr.
Medlemspris: 30,00 kr.
(send en søgeliste. Mange årgange er udsolgt).

Årbøger: 1975-1982
Pris pr. bd. 50,00 kr.
Medlemspris: 40,00 kr.

Årbøger 1983-1996
Pris pr. bd. 75,00 kr.
Medlemspris: 50,00 kr.

F. Vestergård: Salget af Vordingborg Rytterdistrikt
Pris: 60,00 kr.
Medlemspris: 40,00 kr.

Benny Christensen: Skibsværft og flådebase
Pris: 50,00 kr.
Medlemspris: 30,00 kr.

Niels Hartmann: Pottemageriet på Rødeled
Pris: 25,00 kr.
Medlemspris: 15,00 kr.

Claus M. Smidt: Sjølund's fagre sletter
Pris: 40,00 kr.
Medlemspris: 25,00 kr.

F. Michelsen: Det borgerlige Fugleskydnings Selskab i Næstved 1797-1897.
Pris: 30,00 kr.
Medlemspris: 20,00 kr.

F. Michelsen: Næstved 1870. Da banen kom til byen
Pris: 60,00 kr.
Medlemspris: 40,00 kr.

Morten Bredsdorff: Grundtvig og Sydsjælland
Pris: 60,00 kr.
Medlemspris: 40,00 kr.

O. D. Lütken: Præstø Amt 1839 (Indbundet)
Pris: 75,00 kr.
Medlemspris: 50,00 kr.

J. Ingemann Pedersen: Susåen og Den danneskjoldske Kanal
Pris: 90,00 kr.
Medlemspris: 75,00 kr.

Anders Pedersen: Sjællands Stifts Degnehistorie
Pris: 80,00 kr.
Medlemspris: 50,00 kr.

Jørn Farø: Farø, vej-over-ø
Pris: 90,00 kr.
Medlemspris: 60,00 kr.

**Ovennævnte priser er incl. moms,
men ekskl. forsendelsesomkostninger.**